



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค :
กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน
Weaving as Depicted in Local Literature from the Four Regions:
A Case Study of Legends and Folktales

กัณฑ์พี สมจิตร

โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัย
เงินรายได้ส่วนงาน มหาวิทยาลัยบูรพา
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา

2568

สัญญาเลขที่ Huso10/2565

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค :

กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน

Weaving as Depicted in Local Literature from the Four Regions:

A Case Study of Legends and Folktales

กัณฑ์พี สมจิตร

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

2568

บทคัดย่อ

กัณฑ์พี สมจิตร: การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาดำเนินและนิทานพื้นบ้าน (Weaving as Depicted in Local Literature from the Four Regions: A Case Study of Legends and Folktales)

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและศึกษาเนื้อหาการปรากฏเรื่องการทอผ้าในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาดำเนินและนิทานพื้นบ้าน จากการศึกษา พบว่า 1) ผู้มีบทบาทหน้าที่ในการทอผ้า ได้แก่ ลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา รวมถึงหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ และ 2) วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ประกอบด้วย 2.1 วัตถุประสงค์ในการทอผ้า ได้แก่ การทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และการทอผ้าเพื่อถวายแด่พระศรีอารียะเมตไตรย 2.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ กี่หรือทูก ฟืม และกระสวยหรือตรน 2.3 เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ ใยฝ้าย และใยไหม 2.4 การสร้างลวดลายผ้า และ 2.5 ช่วงเวลาในการทอผ้า ได้แก่ เวลากลางวัน และเวลากลางคืน การศึกษาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาดำเนินและนิทานพื้นบ้าน ไม่เพียงแต่ได้รู้ถึงเนื้อหาที่ปรากฏในดำเนินและนิทานพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังพบคติความเชื่อ ความคิดของชาวบ้านที่สืบทอดกันมาอีกด้วย

คำสำคัญ: การทอผ้า, วรรณกรรมท้องถิ่น, ดำเนิน, นิทานพื้นบ้าน

Abstract

Kanrapee Somchit: Weaving as Depicted in Local Literature from the Four Regions:
A Case Study of Legends and Folktales

This research aims to explore and study the content related to the appearance of weaving in local literature from the four regions of Thailand: a case study of legends and folktales. The findings reveal that individuals who take on the role of weaving include daughters, daughters-in-law, wives, and young women who are portrayed as sacred or divine beings. The cultural practices related to weaving can be categorized into five aspects. First, the purposes of weaving include weaving for daily use, weaving as an expression of gratitude toward one's parents, and weaving as an offering to Phra Sri Ariya Metteyya. Second, the tools and equipment used in weaving consist of looms, shuttles, bobbins, and spindles or stick shuttles. Third, the fibers used in weaving are primarily cotton and silk. Fourth, there is an emphasis on the creation of patterns in woven fabrics. Fifth, the practice of weaving occurs during both daytime and nighttime. The study of weaving as depicted in local literature from the four regions, through the case study of legends and folktales, reveals not only the content embedded in these traditional narratives but also the beliefs, values, and cultural thinking passed down through generations of villagers.

Keywords: Weaving, Local Literature, Legends, Folktales

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัย
เงินรายได้ส่วนงานมหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 เลขที่สัญญา Huso10/2565

ขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงวุฒิทุกท่าน ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา ช่วยแนะนำแก้ไข
ข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จ ทำให้ผู้วิจัยได้รับแนวทางในการศึกษาค้นคว้า และ
ประสบการณ์อย่างกว้างขวางในการทำวิจัย

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ศิวาพร วัฒนรัตน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อนุชิต โธณชีวินสุภร
อาจารย์ ดร. มัฆวาน ภูมิเจริญ อาจารย์ดั่งหวัง ประณมศรี คุณมะลิวรรณ บุญอาษา คุณสมศักดิ์
กรอบมุข และคุณกอปรกร คงขจรบุญทวี ผู้เอื้อเฟื้อภาพประกอบงานวิจัย

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ทุกส่วนงานที่เกี่ยวข้อง ที่ได้ให้ความเอื้อเฟื้อข้อมูลต่าง ๆ อันเป็น
ประโยชน์ต่องานวิจัย

นอกจากนี้ขอขอบคุณมิตรสหายทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือระหว่างการทำวิจัยมาโดย
ตลอด

กันต์รพี สมจิตร

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	13
ขอบเขตของการวิจัย.....	14
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	14
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	15
วิธีการดำเนินการวิจัยและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล.....	16
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	17
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	18
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	19
เอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย.....	19
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่น.....	19
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทานพื้นบ้าน.....	19
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดแนวคิดวัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture)	22
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผ้าและการทอผ้า.....	26
งานวิจัยและบทความวิจัย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย.....	27
งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่น.....	27
งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องผ้าและการทอผ้า.....	28
งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทสตรี.....	32

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3 ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า.....	34
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคกลาง.....	36
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคเหนือ.....	44
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคอีสาน.....	47
ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคใต้.....	51
นิทานพื้นบ้านภาคเหนือและภาคอีสาน.....	52
นิทานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคใต้.....	53
4 บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า.....	56
บทบาทหน้าที่ของสตรีในการทอผ้า.....	58
ลูกสาว.....	58
ลูกสะใภ้.....	59
ภรรยา.....	59
หญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์.....	61
5 วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน.....	63
วัตถุประสงคในการทอผ้า.....	65
เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า.....	71
เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า.....	78
การสร้างลวดลายผ้า.....	80
ช่วงเวลาในการทอผ้า.....	85
6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	90
สรุปผลการวิจัย.....	90
อภิปรายผล.....	93
ข้อเสนอแนะ.....	94
บรรณานุกรม.....	96
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	101

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพเขียนจิตรกรรมการลงช่วง (1)	5
2	ภาพเขียนจิตรกรรมการลงช่วง (2)	6
3	รูปสักการะนางนงประจันตร์ ในถ้ำบนเขาวงพระจันทร์ จ.ลพบุรี	7
4	ผ้าขึ้นตีนจก เมืองลอง	8
5	รูปสักการะนางทอหูก	9
6	ป้ายบอกชื่อ “กุดนางใย”	10
7	กุดนางใย	10
8	เขาวงพระจันทร์	37
9	เขาวงพระจันทร์	37
10	เขาวงพระจันทร์	38
11	รูปสักการะเทพต่าง ๆ บนเขาวงพระจันทร์	38
12	รูปสักการะเทพต่าง ๆ บนเขาวงพระจันทร์	39
13	รูปสักการะเทพต่าง ๆ และทางขึ้นเขาวงพระจันทร์	39
14	เขาวงพระจันทร์	40
15	เขาวงพระจันทร์	41
16	การสู้รบระหว่างท้าวกกขนากกับพระราม	42
17	หนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกกขนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม)	43
18	ศาลเจ้าแม่ทอหูก ตำบลวังแคม อำเภอลองขลุ้ง จังหวัดกำแพงเพชร	45
19	ตัวอย่างผ้าขึ้นตีนจก	46
20	ภาพประกอบกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม	48
21	ภาพประกอบกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม	48
22	ภาพประกอบกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม	49
23	กุดนางทอหูก	50
24	ศาลเจ้าแม่นางทอหูก อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา	51
25	ก๊อกระตุกเหล็กสำหรับทอมือ	72
26	ก๊อกระตุกเหล็กสำหรับทอมือ	73
27	ฟืม	74
28	กระสวย	74

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
29	หลอดด้าย	75
30	หลอดด้าย	75
31	ไม้เหยียบहुก	76
32	ไม้เหยียบहुก	76
33	กระดานก่	77
34	กระดานก่	77
35	ผ้าซิ่นตีนจก	81
36	เสื้อเป็นผ้าลายขอ, ซิ่นเป็นผ้าลายกวางและนก	84

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่บันทึกเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ การประพฤติปฏิบัติของประชาชนธรรมดาทั่วไปที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน วัฒนธรรมพื้นบ้านมี ขอบข่ายกว้างขวาง โดยแบ่งตามรูปแบบได้เป็น 3 ประเภท คือ 1.วัฒนธรรมพื้นบ้านประเภทต้อง อาศัยภาษา ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน เช่น เทพนิยาย นิทานประจำถิ่น นิทานวีรบุรุษ นิทานเกี่ยวกับสัตว์ นิทานอธิบายเหตุ นิทานตลกขบขัน นิทานร่ำเร่ ภาษากวี รวมทั้งวัฒนธรรมการพูดจาและการตั้งชื่อ เช่น ชื่อบ้านนามเมืองที่มีความเชื่อเข้าไปเกี่ยวข้อง บทกวี คำคม คำพังเพย ปริศนาคำทาย คำพูดที่ คล้องจองกัน เช่น คำกลอนสำหรับเด็ก เพลงพื้นบ้าน ได้แก่ เพลงพื้นบ้านที่ร้องด้วยภาษากวี มีทำนอง เป็นของท้องถิ่น เช่น เพลงกล่อมเด็ก เพลงขับร้องเป็นเรื่องราว 2. วัฒนธรรมพื้นบ้านที่ไม่ต้องอาศัย ภาษาเป็นสื่อ ได้แก่ สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ศิลปะพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน การบริโภค และนิสัยของชาวบ้าน อากัปกริยาของชาวบ้าน เช่น ท่าทางการแสดง ความอาย อาการโกรธ อาการตอบรับ หรือปฏิเสธ และอากัปกริยาทั่วไป ดนตรีพื้นบ้าน 3. วัฒนธรรม พื้นบ้านประเภทประสมประสาน ได้แก่ การถือ โชคกลาง คาถาอาคม การทำเสน่ห์และเครื่องรางของ ขลัง ละครชาวบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน และระบำของชาวบ้าน ประเพณี และพิธีกรรมพื้นบ้าน งานมหรหรรรม พิธีการฉลอง การเล่นเกมพื้นบ้าน รวมทั้งการเล่นของเด็ก ยากกลางบ้าน (ธวัช ปุณโณทก, 2525)

เครื่องนุ่งห่ม เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ไม่ต้องอาศัยภาษาเป็นสื่อ และเป็นความ จำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดย อสุราพร บุญไพศาลติก (2564) กล่าวว่า ในอดีตผู้คนเรียนรู้ การผลิตเครื่องนุ่งห่มใช้เองด้วยวิธีการปั่นเส้นใยซึ่งได้จากวัตถุดิบธรรมชาติตามพื้นที่ที่อาศัยทำให้เป็น เส้นด้ายแล้วนำมาถักหรือทอและเกิดเครื่องมือในการทอขึ้นมาเครื่องทอจึงเป็นของใช้ที่แสดงถึงการ ริเริ่มความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์เนื่องจากการทอผ้าแต่ละพื้นที่นั้นมีลักษณะแตกต่างกันและการทอ ผ้ายังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มพื้นที่นั้นได้อีกด้วย

การทอผ้า หรือ “การทอ” (weaving) เป็นศิลปะและหัตถกรรมหรืองานฝีมือที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นกรรมวิธีการผลิตผืนผ้าโดยใช้เส้นด้ายพุ่งและเส้นด้ายยืนมาขัดประสานกันจนได้เป็นผืนผ้า ทั้งนี้ต้องมีเครื่องมือในการทอเรียกว่า หูก หรือกี่ (ในภาษาไทยถิ่นเหนือ อีสาน และได้ มักเรียกการทอผ้าว่า “ตำหูก” หรือ “ทอหูก”) ซึ่งกิจกรรมการทอผ้านั้นนอกจากเป็นขั้นตอนการผลิตเครื่องนุ่งห่มอันเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของมนุษย์แล้วยังถือเป็นงานศิลปะประเภททัศนศิลป์ด้วย เนื่องจากมีการใช้สีเส้นและลวดลายต่าง ๆ ในผืนผ้า (กอแก้ว ศิริกุล, 2564) ผู้เป็นช่างทอจะต้องมีความสามารถในการใช้สีของเส้นด้ายประกอบกันให้เกิดความสวยงามเหมาะสม และการแต่งแต้มสีทำให้เกิดลวดลายการย้อม อีกทั้งการทอผ้ายังเป็นสถาปัตยกรรมด้วย เพราะช่างทอผ้าต้องออกแบบลายผ้าของตนเองขึ้นมา โดยการทอผ้าแต่โบราณจะใช้ใยไหมและใยฝ้ายเป็นวัตถุดิบหลักในการทอผ้าเพราะไม่มีเส้นใยสังเคราะห์อื่นใดที่จะมาแทนเส้นใยไหมและฝ้ายได้ดี บางกลุ่มบางสถานที่ได้นำวัสดุอื่นมาใช้ เช่น ป่าน ใบสับปะรด ใบเตย หนามป้อ มาทำเป็นวัสดุในการทอผ้า แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมเพราะไม่เกิดความนิ่ม ทำให้ระคายเคืองร่างกาย สู้ใยไหมและฝ้ายไม่ได้ (อุสรพร บุญไพศาลติก, 2564)

การสืบทอดหรือการถ่ายทอดการทอผ้าในสมัยโบราณจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่ต้องเรียนรู้ นอกจากมีหน้าที่ในงานบ้าน เลี้ยงลูก ยังต้องทอผ้าเพื่อใช้ในการนุ่งห่มของคนในครอบครัวหลังว่างจากการทำไร่ทำนาอาศัย โดยใช้เวลากลางคืนบ้าง เวลาหยุดพักเพื่อรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตบ้าง นับว่าเป็นงานหนักพอสมควร เพราะเมื่อเลิกงานประจำวันแล้ว ยังต้องมาประกอบอาหาร ดูแลลูก ๆ และสามีให้รับประทานอาหารเช้าและเข้านอนแล้ว ตนเองยังมิได้พักผ่อนหลับนอนแต่ต้องนั่งเก็บฝ้าย (เก็บสิ่งเจือปนออกจากปุยฝ้าย) เช่น ฝ้าย ดัดฝ้าย มัดห่ม เพื่อเตรียมไว้เมื่อว่างเว้นจากการทำงานจริง ๆ แล้วถึงจะเริ่มทอผ้า ซึ่งการทอผ้าต้องอาศัยความจำจากการปฏิบัติจึงทำให้เกิดความชำนาญ ไม่มีการบันทึกเป็นภาพหรือลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด เป็นการถ่ายทอดจากแม่สู่ลูกหรือเครือญาติใกล้ชิด

การทอผ้ามีอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ผู้หญิงในสมัยอดีตกาลต้องทอผ้าเป็นเพื่อทอใช้เองในครอบครัว และเป็นความรู้ติดตัวสำหรับการออกเรือน และเนื่องจากการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต จึงพบว่าการทอผ้าได้ถูกนำมากล่าวถึงไว้ในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก สุภาษิตและผญา ปริศนาคำทาย ตำนานและนิทานพื้นบ้าน อีกทั้งยังถูกนำมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ดังนี้

การทอผ้าที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็ก

เพลงกล่อมเด็ก คือ เพลงพื้นบ้านประเภทหนึ่งและเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ชาวบ้าน แต่ละท้องถิ่นจดจำสืบทอดกันมาแบบปากเปล่าโดยไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร บทร้องแต่งขึ้น ด้วยถ้อยคำง่าย ๆ มีสัมผัสคล้องจอง ทำนองเพลงช้า เอื้อนเสียง เพื่อใช้เห่กล่อมให้เด็กนอนหลับ

เนื้อหาของเพลงมักถ่ายทอดความรักความเอ็นดู แสดงความอ่อนโยนและห่วงใย ทำให้เด็กเคลิ้มหลับ สนุกไปอย่างมีความสุขและอบอุ่นใจ (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2539)

เพลงกล่อมเด็กจึงมักมีท่วงทำนองเรียบง่าย ใช้กลุ่มเสียงซ้ำ ๆ และมักจะร้องด้วยจังหวะช้า แต่ก็แฝงน้ำเสียงที่สนุกสนาน จริใจเป็นธรรมชาติ เนื้อหาของเพลงถ่ายทอดความรัก ความห่วงใย โดยมักนำสภาพแวดล้อมและธรรมชาติต่าง ๆ มาสอดแทรกไว้ในคำร้องที่แต่งขึ้น ส่วนเนื้อหาที่สะท้อนภาพสังคมมักกล่าวถึงอาชีพ การทำมาหากิน เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การทำนา ทำไร่ เลี้ยงหม่อน (ตัวหนอนไหม) ปลุกต้นหม่อนไว้เลี้ยงตัวไหม เข็นฝ้าย ทอผ้า นอนอยู่ (เปล) วิธีสานกระดัง (โครงการสารานุกรม ไทยสำหรับเยาวชน, 2539)

ตัวอย่างเพลงกล่อมเด็กที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

เพลงกล่อมเด็กของภาคอีสาน

โหย่นชิงช้าถึงนาหนองไผ่ ตกถึงไหนชนข้าวใส่ยุ้ง เก็บผักบุงไปใส่เรือนหลวง เก็บผักสงไปใส่เรือนน้อย แม่เอื้อต้อยทอทุกพับพับ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน, 2542)

เพลงกล่อมเด็กของภาคใต้

“...โลกสาวเหอ โลกสาวชาวบ้านนอก นั่งอยู่โรงนอก คือดอกดาววิง ทอโหกทอฝ้าย ทำได้ทุกสิ่ง คือดอกดาววิง ทุกสิ่งน้องทำ...เหอ..ได้..” (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2524)

จากเพลงกล่อมเด็กดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงในหมู่บ้านสามารถทำงานได้หลายอย่าง นอกจากจะหุงหาอาหารแล้วยังต้องทอผ้าได้ด้วย เพราะการทอผ้าเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานประการหนึ่งในการดำรงชีวิตของคนในสมัยก่อน โดยจุดประสงค์หลักของการทอผ้าเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลัก ทั้งเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและใช้สวมใส่ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ ประเพณีแต่งงาน งานบวช เป็นต้น (สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, ม.ป.ป.)

ขั้นตอนก่อนที่จะทอผ้าคือต้องปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย เพื่อนำเส้นไหมและฝ้ายมาทอเป็นผืนผ้า ดังคำกล่าวที่ว่า “ยามว่างจากนา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน” ในอดีตที่ผ่านมา การทอผ้าถือเป็นหน้าที่สำคัญของผู้หญิง เพราะจะต้องทอผ้า เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในชีวิตประจำวัน โดยเริ่มจากผู้เป็นแม่ได้ถ่ายทอดความรู้ และเทคนิควิธีการทอผ้าให้ ลูกหลานสืบทอดกันมาไม่ขาดสาย ผ้าที่ทอได้นิยมสวมใส่ไปทำบุญที่วัด หรือในงานพิธีและงานมงคลต่าง ๆ รวมทั้งเก็บไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน (ปรเมษฐ์ ศิริเมฆ, 2559)

การทอผ้าที่ปรากฏในสุภาษิตและผญา

สุภาษิต หมายถึง ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบทอดกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) เช่นเดียวกับ ผญาของภาคอีสาน ผญาคำสอนหรือผญาภาษิต คือ ปัญญา ความรอบรู้ ไหวพริบ สติปัญญา คำคม สุภาษิต หรือคำที่พูดเป็นปริศนา ฟังแล้วได้นำมา

คิดมา วิเคราะห์เพื่อค้นหาคำตอบจากปัญหาว่าความจริงเป็นอย่างไร มีความหมายว่าอย่างไร (กิตติ พงศ์ ดารักษ์, 2559)

ตัวอย่างสุภาษิต และพญา ที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

สุภาษิตภาคเหนือ

สุภาษิตภาคเหนือกล่าวเอาไว้ว่าผู้หญิงจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถในการทอผ้าโดยต้องเรียนรู้ทอผ้ามาตั้งแต่เด็กให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ดังนี้

“ตำทุกบ่ทัน เป็นแจ ตำแพบ่ทันเป็นผาจะตำต้อน เลี้ยงม่อนบ่ทันฮู้จักโตลูกโตนอน อย่าฟ้าว วอนเอาผ้าว” หมายถึง ทอผ้าไม่เป็นลายเหลี่ยม ไม่เหมาะที่จะให้เป็นของขวัญ ปลุกหม่อนเลี้ยงไหม ไม่เป็น ยังอยากจะมีครอบครัว

พญาของภาคอีสาน

“เฮลือเป็นหม้าย ผัวตายหนีจาก เจ้าจะพรากลูกเป็นกำพร้าว ไฟลี้เลี้ยงชอยดูแม่จะลงเข็นฝ้าย เดือนหงายเว้าผู้บ่าว แม่ลีหาพ่อนำมาเลี้ยงให้ สูงใหญ่” หมายถึง ฉันเป็นหม้ายลูกติดเพราะสามีตาย จำจะลงปั่นฝ้ายในคืนเดือนหงาย เพื่อจะมีหนุ่ม ๆ มาเกี่ยวพาราสีและได้ออกเรือนอีกครั้ง จะได้ช่วยเลี้ยงลูกน้อยด้วย

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า การทอผ้ามีความสำคัญและความจำเป็นสำหรับผู้หญิง หากทอผ้าไม่เป็นหรือฝีมือไม่ดีก็ยังไม่สามารถออกเรือนได้ และแม้หากออกเรือนไปแล้วและสามีตายจากต้องเป็นแม่หม้ายแม่ร้าง แต่หากทอผ้าเป็นก็อาจจะได้ออกเรือนอีกครั้ง อีกทั้งการทอผ้าจะทำเมื่อว่างเว้น จากการทำงานอย่างอื่นแล้ว ซึ่งก็คือเวลากลางคืน ดังมีปรากฏในนิทานและตำนานพื้นบ้าน

การทอผ้าที่ปรากฏในปริศนาคำทาย

ปริศนาคำทาย คือ ปัญหาที่ตั้งขึ้นมาเพื่อให้ทายว่าได้แก่อะไร มีคำว่าอะไรอยู่ อยู่ข้างหน้าเสมอ เช่น อะไรเอ๋ย ต้นเท่าครก ใบปกดิน, มักใช้เข้ากับคำ ปริศนา เป็น ปริศนาคำทาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

ตัวอย่างปริศนาคำทายที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

อะไรเอ๋ย ข้างโน้นก็เข้าข้างนี้ก็เข้า เรือสำเภาเล่นตรงกลาง

คำตอบคือ กี่ทอผ้า

กี่ทอผ้า เป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า มีสายกระตุกหรือเชือกดึงเวลาพุ่งกระสวย จึงเกิดศัพท์ว่า “กี่กระตุก” โดยช่างทอผ้าจะใช้มือข้างหนึ่งกระตุกสายเชือกนี้ กระสวยก็จะแล่นไปแล่นมาเอง และใช้มืออีกข้างดึงฟืมให้แน่น (วัฒน์ จูฑะวิภาต, 2555)

การทอผ้าที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนัง คือภาพเขียนหลายชนิดที่เขียนบนปูนบนผนังหรือเพดาน เทคนิคที่นิยมกันได้แก่ การวาดภาพบนผนังปูนปลาสเตอร์เปียก (fresco)

ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย พบว่ามีภาพจิตรกรรมหรือภาพเขียนฝาผนังอยู่ในโบสถ์ และวิหารเป็นจำนวนมาก และมักจะแสดงเรื่องราวที่น่าสนใจต่างๆ ซึ่งต้องการถ่ายทอดออกสู่สังคม ไม่ว่าจะเป็น ภาพประวัติพระพุทธศาสนา ภาพนรก-สวรรค์ ตามความเชื่อ ของพุทธศาสนิกชน ภาพวรรณคดีไทย ภาพนิทานพื้นบ้าน รวมถึงภาพสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า การทอผ้า เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและเป็นกิจวัตรสำคัญของผู้หญิง ดังนั้นจึงมีภาพการทอผ้าปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง อันแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เช่น ภาพเขียนแสดงการลงช่วง (ช่วง คือบริเวณลานบ้านรวมทั้งแคร่ที่ใช้ทำงานและนั่งคุยกัน การลงช่วง คือการลงมานั่งทำงานหรือพบปะพูดคุยบริเวณลานบ้านที่กำหนดขึ้นนั่นเอง การลงช่วงจะใช้เวลา กลางคืนในฤดูแล้งว่างจากการทำไร่ทำนา บริเวณช่วงจะก่อกองไฟด้วยไม้หลัก เพื่อให้แสงสว่าง ถ้าหนาวก็จะผิงไฟไปด้วย หลังจากกินอาหารเย็นแล้ว เสร็จสิ้นภารกิจต่าง ๆ) หญิงสาวกำลังเข็นฝ้าย (การเข็นฝ้าย คือ การ นำฝ้ายที่ล่อมไว้มาปั่นเป็นเส้นด้าย การเข็นฝ้ายต้องฝึกหัด ในปัจจุบันนี้ มีผู้ทำได้น้อย เพราะจะใช้เส้นด้ายสำเร็จ เป็นส่วนใหญ่ อุปกรณ์ที่ใช้ในการเข็นฝ้าย คือ หลา บางแห่งเรียก ไน) หนุ่ม ๆ เข้ามาเกี่ยวพาราสี ปรากฏใน จิตรกรรมฝาผนัง วัดโพธาราม บ้านดงบัง ต.ดงบัง อ.นาอุดม จ.มหาสารคาม ซึ่งเขียนอยู่ด้านนอกผนังฝั่งทิศเหนือของอุโบสถ

ภาพที่ 1

ภาพเขียนจิตรกรรมการลงช่วง (1)



หมายเหตุ. โดย อนุชิต โรจนชีวินสุกร, 2562

ภาพที่ 2

ภาพเขียนจิตรกรรมการลงข่วง (2)



หมายเหตุ. โดย อนุชิต โรจนชีวินสุกร, 2562

การทอผ้าที่ปรากฏในตำนาน

ตำนาน หรือ “myth” ในภาษาอังกฤษมีต้นเค้ามาจากคำในภาษากรีกว่า “mythos” หมายถึง คำหรือถ้อยคำแถลง อันเป็นความคิดความเชื่อที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องของพระเจ้า อำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเล่าในตำนานอาจอธิบายถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชน สังคม

ตำนานในหลายวัฒนธรรมมีบทบาทเป็นแบบแผนสำหรับแสดงออกในเชิงจารีต และ พิธีกรรมของสังคมนวมทั้งแหล่งความรู้ของกลุ่มชนด้วย ดังนั้นตำนานจึงมิใช่เรื่องเล่าธรรมดาแต่มีความสัมพันธ์กับระบบความคิดความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2550) ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ของคนในยุคอดีต อาจเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ได้ อาจมีหลักฐานหรือไม่ก็ได้

ตำนานที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า เช่น ตำนานกุดนางโย ตำนานกุดนางทอหูก ตำนานผิ้อีเกือก โดยกล่าวถึงการทอผ้าไว้ ดังนี้

ตัวอย่างตำนานที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

ภาคกลาง

ตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

กล่าวถึงการสู้รบระหว่างท้าวกกขนากกับพระราม ท้าวกกขนาก เป็นยักษ์ซึ่งเป็นนางศาคณาญาติของทศกัณฐ์ ยักษ์ตนนี้ตั้งตนเป็นใหญ่เที่ยวไล่จับมนุษย์กินเป็นอาหาร ร้อนถึง พระรามต้องลงมา

ปราบ พระองค์ทรงใช้เขากระต่ายมาทำเป็นคันศร ใช้หนวดเต่ามาซึ่งเป็นสาย และใช้หญ้าปล้องทำเป็นลูกศรแฝงไปฆ่าท้าวกกขนาก (บางตำนานกล่าวว่าพระรามได้แฝงศร มาต้องตรึงท้าวกกขนากหลายครั้ง แต่ไม่ระคายผิวของท้าวกกขนากเลย จึงได้ถามพิเภกว่าจะทำประการใดดี พิเภกจึงกราบทูลว่าให้ เอาต้นกก (ขนาก) ยิ่งแทนศรจึงจะได้ผล พระรามจึงได้ใช้ต้นกกแทนศร แฝงลูกธนูของท้าวกกขนากล้มลง ต้นกกได้ออกรากติดกับหิน) ฤทธิ์ศรทำให้พญายักษ์กระเด็นจากกรุงลงกาในชมพูทวีป มาตก บริเวณเขาวง พระจันทร์ จังหวัดลพบุรี แต่ยักษ์ตนนี้ยังไม่ตาย เพียงแต่สลบไปเพราะฤทธิ์ศรของพระรามเท่านั้น พระรามจึงทรงสาปให้ศรดังกล่าวปักอกตรึงยักษ์ตนนี้ไว้บนยอดเขาชั้วกลับ จะได้ไม่ไปทำอันตรายใคร ๆ ได้ แต่ศรที่ปักอกท้าวกกขนากนั้นจะคลายความแน่นลงทุก ๆ สามปี และถ้าปล่อยให้ลูกศรหลุดจากอกได้ ท้าวกกขนากก็จะกลับฟื้นคืนชีวิต ลูกขึ้นมาจับคนกินหมดทั้งเมือง พระรามจึงให้หนุมานไปควบคุมท้าวกกขนาก ซึ่งต้องศรติดอยู่กับพื้นถ้าเขาวงพระจันทร์ ซึ่งหนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกกขนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม) อีกทั้งพระรามยังทรงสาปต่ออีกว่า เมื่อใดที่บุตรของท้าวกกขนากซึ่งมีนามว่านางนงประจันต์ หรือนางพระจันทร์ นำไยบัวมาทอเป็นจีวรจนสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอารียะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวกกขนากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวกกขนากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติ ดูแลพระบิดา และพยายามทอจีวรด้วยไยบัว เพื่อให้เสร็จทันถวายพระศรีอารียะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล (พระครูประภัตรสุตคุณ, 2532)

ภาพที่ 3

รูปสักการะนางนงประจันต์ ในถ้ำบนเขาวงพระจันทร์ จ.ลพบุรี



หมายเหตุ. โดย หมวดหมี, 2559

ภาคเหนือ

ตำนานผีเสื้อเจือกทอหูก จังหวัดแพร่

ตามตำนานเล่าว่าเคยมีถ้ำอยู่ใต้แม่น้ำยมที่ไหลผ่านเมืองลอง จังหวัดแพร่ชาวบ้านเรียกกันว่าวังน้ำ (ปัจจุบันคือตำบลปากกาง) มีผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเจือก (บางตำนานเรียกว่า ผีเสื้อเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำมาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรีร่ำเร่ริงดังกังวานไปทั่วทั้งค้ำน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่าบนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมาทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นดินสอพินที่มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าซิ่นตีนจกของเมืองลองในปัจจุบัน (กศน. อำเภอลอง, 2564)

ภาพที่ 4

ผ้าซิ่นตีนจก เมืองลอง



หมายเหตุ. โดย teenjoklong, 2562

ภาพที่ 5

รูปสักการะนางทอหูก



หมายเหตุ. โดย Citipati, 2560

ภาคอีสาน

ตำนานกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม

กุดนางโย เป็นชื่อแหล่งน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งในจังหวัดมหาสารคาม ตั้งแต่สมัยพระเจริญราชเดช (กวด) เจ้าเมืององค์แรก ตามตำนานเล่าว่าครั้งโบราณที่บริเวณแหล่งน้ำกุดนางโย มีครอบครัวหนึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูกสะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน วันหนึ่งลูกชายได้ไปขายของทางไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันสังเกตเห็นว่าห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอดคืน แม่ฝันสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่าลูกสะใภ้กำลังสาวไหมออกจากปากตัวเองม้วนเข้าฝัก จึงเกิดความกลัวนึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้องซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้แอบอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางโย) ลูกชายกลับมา รู้เรื่องราวได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคืนเดือนหงายจะก็นั่งริมน้ำและจ้องมองลงไปในสายน้ำเป็นเวลานานก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้นกำลังสาวไหมออกจากปาก ต่อมาที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า กุดนางโย (โยมาจากโยไหม) และจากตำนานพื้นบ้านเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าอย่ามองคนแต่เพียงภายนอก แต่ให้มองถึงความดีที่อยู่ภายในด้วย (เทศบาลเมืองมหาสารคาม, ม.ป.ป.)

ภาพที่ 6

ป้ายบอกชื่อ “กุดนางใย”



หมายเหตุ. โดย พิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม, 2559

ภาพที่ 7

กุดนางใย



หมายเหตุ. โดย siamzoneza, 2560

ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา

เป็นชื่อแหล่งน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งในจังหวัดนครราชสีมา ตามตำนานเล่าว่า เดิมชื่อกุดนางทอหูก ซึ่งมีมานานแล้ว คำว่ากุดเป็นภาษาพื้นเมืองหมายถึง ขาด ด่วน หรือสิ้นสุด ซึ่งกุดนางทอหูกเป็นชื่อจุดที่แม่น้ำสายย่อยมาสิ้นสุด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าแม่น้ำด่วน หรือแม่น้ำกุด

การที่เรียกว่ากุดนางทอหูกเนื่องจากในบริเวณแหล่งน้ำกุดอันเป็นแหล่งน้ำในอดีต ตามตำนานเล่าว่า ทุกวันแปดค่ำและสิบห้าค่ำในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ซึ่งเป็นเสียงทอผ้าของนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่า “เจ้าแม่สมศรี” และบางครั้งนางจะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า ชาวบ้านในแถบนี้ก็จะผูกพันกับเจ้าแม่สมศรีนี้ แม้ว่าปัจจุบันการปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทำให้แม่น้ำกุดนางทอหูกเหลือเป็นเพียงสระน้ำประจำหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังกราบไหว้เจ้าแม่กุดนางทอหูก หรือเจ้าแม่สมศรี หรือเจ้าแม่ผมหอมของอำเภอด่านขุนทด

นิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า

นิทานพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษส่งต่อให้กับลูกหลานเอาไว้โดยการเล่าเรื่องราวให้ฟังสืบทอดกันมานับร้อยปี แม้ว่าจะเป็นเรื่องราวที่ไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นคนแต่งก็ยังคงถูกเล่าต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ในบางครั้งก็แพร่กระจายไปจากท้องถิ่นหนึ่งสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง ทำให้เนื้อหามีการแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นแต่ยังคงเอาไว้ซึ่งความเชื่อและอารมณ์ของผู้เล่า (Plookpedia, 2560)

ตัวอย่างนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

ภาคเหนือและภาคอีสาน

นิทานพื้นบ้านเรื่องหูกฟ้าแมงคาน เป็นนิทานชาดกพื้นบ้านของชาวไทเขิน ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือของไทยและเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า และชาวผู้ไทในจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นนิทานที่กล่าวถึงการทอผ้าไว้ ดังนี้

พระเจ้าธัมมกิตติกา กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อแมงคาน ซึ่งเจ้าชายได้อภิเษกกับนางภมมจารี (นางหูกฟ้าสำนวนผู้ไท) ลูกสาวเศรษฐี คือนางทอผ้าอยู่คนเดียว พระยาไตรภม (พระอินทร์สำนวนผู้ไท) ซึ่งอยู่ในเมืองแฉกคิดว่า นางยากจนจึงรับตัวขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ เจ้าแมงคานทราบจึงขี่ม้าติดตามไปกับเพื่อนคือรามเสนาจนถึงสวรรค์ โดยระหว่างนั้นเจ้าแมงคานไปเรียนวิชากับพระฤๅษีด้วย ต่อมาพระยาทอผ้าได้มาสู่ขอนางภมมจารี เจ้าแมงคานจึงฆ่าพระยาทอผ้าตาย และมีชัยชนะในพิณีสยามพรที่ให้ยกก้อนหิน และขึ้นสายธนูเพื่อหาคุ้ให้นางภมมจารี จากนั้นเจ้าแมงคานกับรามเสนาจึงพานางภมมจารีลงมายังเมืองมนุษย์และกลับไปเมืองพาราณสี โดยได้รับตัวนางปทุมมาดีกับนางสุคันธา พระธิดาของพระยาแฉกหวาน (พระอินทร์) ลงมาด้วย สุดท้ายพระบิดาคือพระเจ้าธัมมกิตติกา ก็ได้ยกเมืองพาราณสีให้เจ้าแมงคานปกครอง (Citipati, 2559)

ภาคใต้

นิทานพื้นบ้านเรื่อง นายตัน

นายตัน เป็นนิทานพื้นบ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช บันทึกลงในสมุดข่อย ต้นฉบับเป็นของ วัดท่าเสริม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ระยะเวลาที่แต่งอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 แต่งด้วยกาพย์ 3 ชนิดคือ กาพย์ยานี 11, กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง สวดอ่านนิทานในยามว่าง

เนื้อเรื่องกล่าวถึงนายตัน ซึ่งเป็นคนตาบอดสี อยากได้นางรั้งไรเป็นภรรยา จึงส่งคนไปสู่ขอ และนัดวันแต่ง โดยฝ่ายนางรั้งไรไม่รู้ว่าตาบอด เมื่อถึงวันแต่งงานนายตันพยายามกลบเกลื่อนความพิการของตนโดยใช้สติปัญญาและไหวพริบต่าง ๆ แก้ปัญหา เมื่อขบวนขันหมากมาถึงบ้านเจ้าสาว เจ้าภาพขึ้นบนบ้าน นายตันกลับนั่งตรงนอกชาน เมื่อคนทักนายตันจึงแก้ตัวว่า “ขอน้ำสั๊กน้อย ล้างตีน เรียบร้อย จึงค่อยคลาไคล ทำตามทำเช็ด เสร็จแล้ว ด้วยไฉ แล้วจึงขึ้นไป ยอไหว้ชายชวา”

ขณะอยู่กินกับนางรั้งไร วันหนึ่งนางรั้งไรจัดสำรับไว้ให้แล้วลงไปทอดผ้าใต้ถุนบ้าน นายตัน เข้าครัวหาข้าวกินเอง และทำข้าวหกเรียรดลงใต้ถุนครัว นางรั้งไรร้องทักว่าเท้าวทำไหม นายตันจึงแก้ ตัวว่า “เปิดไถ่เล็กน้อย บ้างย่อยบ้างเพลี่ย ตัวผู้ตัวเมีย ผอมไปสิ้นที่ ออกเหมือนคมพริ้ว แต่เพียงเรามา มีขึ้นดิบดี หวานลงทุกวัน ชิงกันอึ้งมี กลับว่าเรานี้ ชึ่งโกรธโกรธา”

วันหนึ่งนางรั้งไรให้นายตันไปไถนา นายตันบังคับวัวไม่ได้ วัวหักแอกหักไถหนีเตลิดไป นายตันจึงเที่ยวตามวัว ได้ยินเสียงลมพัดใบไม้แห้งชายป่าเข้าใจว่าเป็นวัว จึงวิดน้ำใส่เพื่อให้อ้วเชื่อง นางรั้งไรมาเห็นเข้าจึงถามว่าทำอะไร นายตันได้แก้ตัวว่า “พี่เดินไปตามวัว ปะรังแต่นั่นไม่ทัน จะเอาไฟหาไม้ไฟ วิดน้ำใส่ ตายเหมือนกัน ครั้นแม่บินออกพลัน เอารังมันจมน้ำเสีย”

อยู่มาวันหนึ่งนายตันจะกินหมาก แต่ในเขยนหมากไม่มีปูน จึงร้องถามนางรั้งไร นางบอกที่ วางปูนให้แต่นายตันหาไม่พบ ได้ร้องถามอีกหลายครั้งแต่ก็ยังหาไม่พบ นายตันจึงร้องทำให้นางรั้งไรขึ้น บ้านมาดู หากปูนมีตามที่บอกจะยอมให้นางรั้งไรเอาปูนมาทาสีตา นางรั้งไรจึงเอาปูนมาทาสีตานาย ตัน นายตันถือโอกาสจึงร้องบอกว่าตาบอดเพราะปูนทา นางรั้งไรจึงต้องหายามารักษาจนตาหายบอด และได้บวชเรียน

นิทานนายตัน กล่าวถึงการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิง ว่าเมื่อเสร็จจากการหุงหาอาหาร จัดสำรับอาหาร ทำงานบ้านต่าง ๆ แล้ว ก็จะลงไปทอดผ้าที่ใต้ถุนบ้าน ส่วนผู้ชายจะออกไปทำไรทำนา

จากเนื้อหาที่ปรากฏเรื่องการทอดผ้าในวรรณกรรมท้องถิ่น ประเภทตำนานและนิทาน พื้นบ้าน แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ในการทอดผ้าว่าเป็นของผู้หญิง โดยในอดีตทุกครัวเรือนจะทอดผ้า เพื่อใช้ภายในครอบครัว และมีการถ่ายทอดวิธีการทอดให้แก่สมาชิกที่เป็นเพศหญิง เพราะการทอดผ้า เป็นงานที่ต้องใช้ความขยัน ความอดทน อีกทั้งการทอดผ้ายังต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ประณีต และ ความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างลวดลายผ้า อีกทั้งการทอดผ้าในแต่ละภูมิภาคยังมีวัฒนธรรมนิยมที่

คล้ายคลึงกัน อันได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้า เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า และช่วงเวลาที่ใช้ในการทอผ้า (วิมล คำศรี, 2554)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าใน 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ โดยวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสตรีในการทอผ้า และวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนรายวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. สำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้าน 4 ภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า โดยเน้นการสำรวจหนังสือบทความวิชาการ รายงานการวิจัย ตำรา และแหล่งข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีความน่าเชื่อถือและได้รับการอ้างอิงทางวิชาการ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกข้อมูลโดยพิจารณาจากความเกี่ยวข้องกับหัวข้อการศึกษาและความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล

2. วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้าน 4 ภาค ที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า โดยผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้

2.1 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในการทอผ้า

2.2 วิเคราะห์วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน 4 ภาค

2.2.1 วัตถุประสงค์ในการทอผ้า ได้แก่ การทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และการทอผ้าเพื่อถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรย

2.2.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ กี่หรือหูก ฟืม และกระสวย หรือตรน

2.2.3 เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ ใยฝ้าย และใยไหม

2.2.4 การสร้างลวดลายผ้า

2.2.5 ช่วงเวลาในการทอผ้า ได้แก่ เวลากลางวัน และกลางคืน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยสำรวจ รวบรวม และศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า โดยใช้ข้อมูลดังนี้

1. ขอบเขตข้อมูล

การวิจัยนี้สำรวจและวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค ที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีความน่าเชื่อถือและได้รับการอ้างอิงทางวิชาการได้แก่

1.1 “ตำนานเมืองลพบุรี” (พระครูประภัสสร์สุตคุณ, 2532)

1.2 “ศาลเจ้าแม่ทอฮุก” (สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2565)

1.3 “ผ้าจากเมืองลอง” และ “ตำนานผิ้อีเจือกทอหูก” (กศน.อำเภอลอง, 2564)

1.4 “เสน่ห์-ไทยวน เยือนพิพิธภัณฑ์ผ้าขึ้นดินจกไทย-ยวนที่เล่าเรื่องราววิถีชีวิตวัฒนธรรม และ ภูมิปัญญาของชาวไทยยวนในลับลแล จังหวัดอุตรดิตถ์” (นพพรช สรรประสิทธิ์, ภาพภาณุวิช ขวัญยืน, 2567)

1.5 “ตำนานกุดนางทอหูก” (Citipati, 2560)

1.6 “ตำนานกุดนางโย” (เทศบาลเมืองมหาสารคาม, ม.ป.ป.)

1.7 “ชื่อบ้านนามเมืองภาคใต้ จังหวัด อำเภอล และสถานที่ บุคคลบางชื่อ” (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2551)

1.8 “นิทานทอผ้าตอนที่ 1 นางหูกฟ้าท้าวแมงคาน” (Citipati, 2559)

1.9 “การศึกษานิทานพื้นบ้าน” (วิมล คำศรี, 2554)

2. ขอบเขตเนื้อหา ได้แก่

2.1 สำรวจ รวบรวม และศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า ใน 4 ภูมิภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้

2.2 ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาด้านบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในการทอผ้า

2.3 ศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ใน 4 ภูมิภาค ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้าเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า และช่วงเวลาในการทอผ้า

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เฉพาะข้อมูลจากวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า โดยแบ่งเป็น 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ซึ่งแบ่งตามวรรณกรรมท้องถิ่นของไทยตามเขตวัฒนธรรม 4 กลุ่ม ได้แก่ วรรณกรรมท้องถิ่น

ภาคกลาง วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ (ธวัช ปุณโณทก, 2540)

2. ในการแสดงตัวอย่างที่ยกมาประกอบการวิเคราะห์ เมื่อแสดงตัวอย่างแล้ว ผู้วิจัยจะใช้ชื่อเรื่องและภูมิภาคกำกับไว้

นิยามศัพท์เฉพาะ

การทอผ้า เป็นวัฒนธรรมอันเป็นศิลปะและภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของคนไทยและกลุ่มชาติพันธุ์ สืบทอดกันมาอย่างยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ผ้าทออันเป็นผลผลิตจากการทอ นอกจากบ่งบอกถึงคุณค่าทางศิลปะแล้วยังเป็นการแสดงถึงแบบแผนความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมนั้น ๆ กรรมวิธีและเทคนิคในการทอผ้าให้เกิดลวดลายต่าง ๆ นับเป็นทักษะและความสามารถของบุคคลแต่ละกลุ่ม (ผ้าทอกลุ่มชาติพันธุ์แม่น้ำโขง, 2563) โดยในงานวิจัยนี้หมายถึงการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน

ตำนาน หมายถึง เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา เช่น ตำนานพุทธเจดีย์สยาม ดังนั้น ตำนาน คือ นิยายหรือเรื่องเล่าที่เล่าสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนหาต้นตอ ไม่ได้ และมีเนื้อหาเพื่ออธิบายที่มาของสิ่งต่าง ๆ หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่คนในสมัยก่อนยังไม่สามารถเข้าใจได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) โดยในงานวิจัยนี้หมายถึงตำนานที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า

นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องเล่าที่เล่าต่อ ๆ กันมาจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่งและเล่าสู่กันฟังในหมู่บ้าน ในท้องถิ่น หรือในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งอาจมีที่มาหลาย แหล่ง คือเป็นนิทานพื้นบ้านที่กำเนิดในประเทศไทย หรืออาจมีที่มาจากต่างประเทศ แต่คนไทยรับเข้ามาไว้ ในวัฒนธรรมไทย (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2539) โดยในงานวิจัยนี้หมายถึงนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า

บทบาทหน้าที่ หมายถึง การทำหน้าที่หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนดสถานภาพ และบทบาทที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้นขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด เช่น ผู้ที่มีสถานภาพความเป็นสามี มีหน้าที่ทำงานหาเลี้ยงบุคคลในครอบครัว ให้การอบรมเลี้ยงดูสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดี ส่วนสถานภาพการเป็นบุตรต้องดำเนินบทบาทเพื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ช่วยเหลือบิดามารดาในการ ทำงานบ้านตามควรแก่วัย ผู้มีสถานภาพความเป็นภรรยา มีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยต่าง ๆ ภายในบ้าน และช่วยสามีทำงานตามความสมควร เป็นต้น โดยในงานวิจัยนี้หมายถึง บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในการทอผ้า

วัฒนธรรมนิยม หมายถึง สิ่งสิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ วัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้ และ

จับต้องไม่ได้ เช่น กวีนิพนธ์ ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญใน การก่อร่าง สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยในงานวิจัยนี้หมายถึง วัฒนธรรมนิยมที่มีร่วมกันในการทอผ้า ของแต่ละภาคตามเนื้อหาในตำนานและนิทานพื้นบ้าน ได้แก่ อุปกรณ์การทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอ ผ้า และช่วงเวลาที่ใช้ทอผ้า

วิธีการดำเนินการวิจัยและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง “การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น” เป็นการวิจัยเอกสาร (documentary research) และเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยผู้วิจัยแบ่งภูมิภาคในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นตามเขตวัฒนธรรมทางภาษาออกเป็น 4 กลุ่ม คือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน และวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ตามแง่คิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น (ธวัช ปุณโณทก, 2540) มีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล

1.1. ผู้วิจัยสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ที่ปรากฏเรื่องการทอที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมี รูปแบบการทอผ้าที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยใช้วิธีการศึกษาจาก เอกสาร (Documentary Research) โดยเน้นการสำรวจหนังสือ บทความวิชาการ รายงานการวิจัย ตำรา และแหล่งข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีความน่าเชื่อถือและได้รับการอ้างอิงทางวิชาการ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ ใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกข้อมูลโดยพิจารณาจากข้องเกี่ยวกับหัวข้อการศึกษาและความน่าเชื่อถือ ของแหล่งข้อมูล

1.2 จัดหมวดหมู่ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นที่กล่าวถึงการทอผ้า ได้แก่ การทอผ้าที่ ปรากฏในตำนานและการทอผ้าที่ปรากฏนิทานพื้นบ้าน ในแต่ละภูมิภาค

1.3 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา

2. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์เนื้อหา

2.1.1 บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในทอผ้า

2.1.2 วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า

1) วัตถุประสงค์ในการทอผ้า

2) เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า

3) เส้นใยที่ใช้ทอผ้า

4) ช่วงเวลาในการทอผ้า

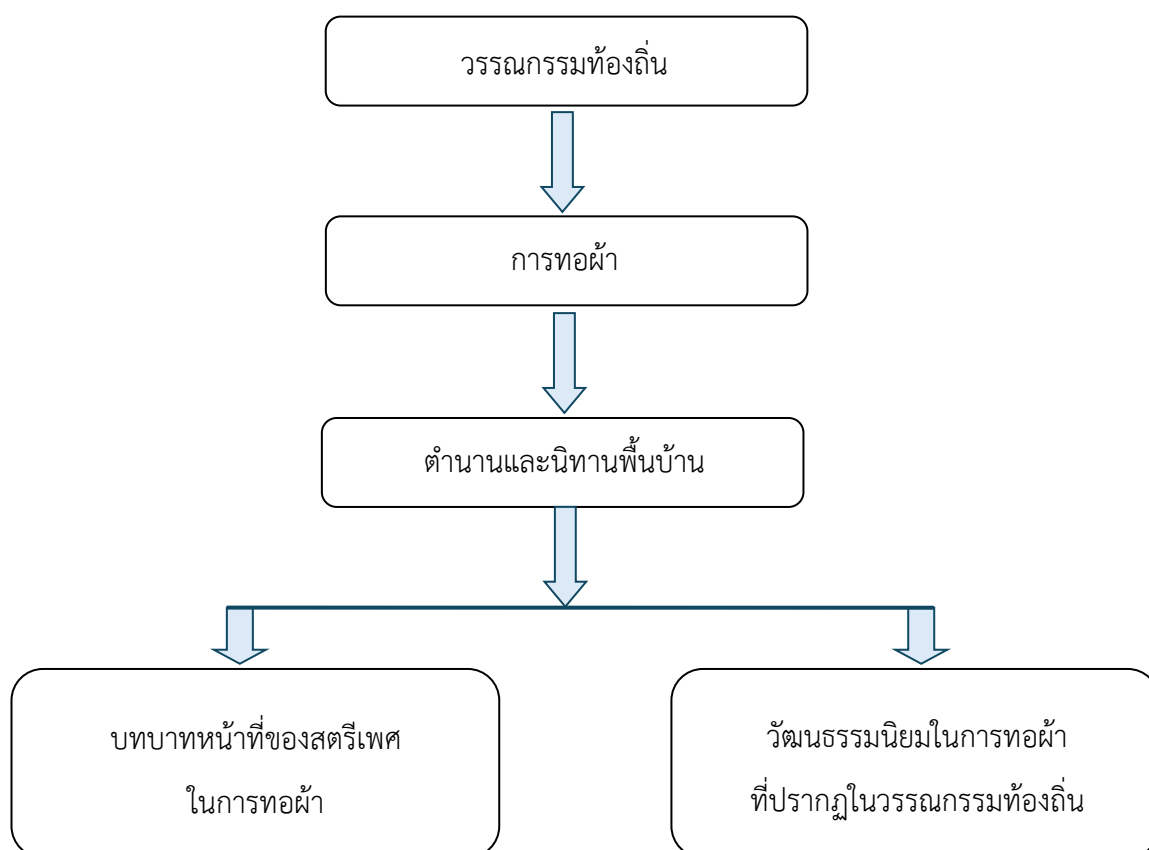
3. ขั้นสรุปผลและเขียนรายงานการวิจัย

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และเสนอผลการ วิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษา ตำนานและนิทานพื้นบ้าน ตามกรอบแนวคิดของผู้วิจัย ดังนี้

เมื่องานวิจัยนี้เสร็จสิ้นแล้วผู้วิจัยได้นำเสนอวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า อันแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมของคนในภูมิภาคต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ทั้งสองข้อของงานวิจัย ได้แก่ การรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า และศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา คือ บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า และวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น



ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้เผยแพร่เนื้อหาการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้านให้เป็นที่รู้จัก
2. ได้ทราบถึงบทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า
3. ได้ทราบถึงวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้า เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า การสร้างลวดลายผ้า และช่วงเวลาในการทอผ้า
4. เกิดความภาคภูมิใจในวรรณกรรมท้องถิ่น อีกทั้งเป็นการสืบสานและอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจวิเคราะห์ “การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น” เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นสำหรับครู อาจารย์ และนิสิตนักศึกษา ในระดับอุดมศึกษา ตลอดจนผู้ที่สนใจ อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยออกเป็น

1. เอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย
2. งานการวิจัยและบทความวิจัย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (2525) กล่าวถึงวรรณกรรมท้องถิ่นไว้ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง ผลผลิตที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน ที่สร้างสรรค์ขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เพลง นิทาน ตำนาน สุภาษิต เพื่อสร้างความบันเทิงให้สังคมในท้องถิ่น และเสนอแง่คิด คติสอนใจในการดำเนินชีวิต การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านจะช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิต ค่านิยม และความเชื่อของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นรากฐานการศึกษาความคิดและพฤติกรรมของคนรุ่นปัจจุบัน วรรณกรรมท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากมุขปาฐะ คือ เป็นการเล่าสืบทอดกันมา จากปากต่อปากและแพร่หลายกันอยู่ในกลุ่มชนท้องถิ่น
2. เป็นแหล่งข้อมูลที่บ้านทึบข้อมูลด้านขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนท้องถิ่น อันเป็นแบบฉบับให้คนยุคต่อมาเชื่อถือและปฏิบัติตาม
3. มักไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เพราะเป็นเรื่องที่บอกเล่าสืบทอดกันมาจากปากต่อปาก
4. ใช้ภาษาท้องถิ่น ลักษณะถ้อยคำเป็นคำง่าย ๆ สื่อความหมายตรงไปตรงมา
5. สนองความต้องการของกลุ่มชนในท้องถิ่น เช่น เพื่อความบันเทิง เพื่ออธิบายสิ่งที่ คนในสมัยนั้นยังไม่เข้าใจ เพื่อสอนจริยธรรมขนบธรรมเนียม

ความสำคัญของวรรณคดีวรรณกรรมท้องถิ่น วรรณกรรมท้องถิ่นมีความสำคัญต่อท้องถิ่น และประเทศชาติ ดังต่อไปนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทานพื้นบ้าน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) ได้ให้ความหมายของ “ตำนาน” ไว้ว่า

“เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา เช่น ตำนานพุทธเจดีย์สยาม” ดังนั้น ตำนาน คือ นิยายหรือเรื่องเล่าที่เล่าสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนหาต้นตอ

ไม่ได้ และมีเนื้อหาเพื่ออธิบายที่มาของสิ่งต่าง ๆ หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่คนในสมัยก่อนยังไม่สามารถเข้าใจได้

ลักษณะการเล่าเรื่องเพื่อตอบคำถามที่คนไม่สามารถเข้าใจได้นี้เป็นลักษณะร่วมของมนุษย์ทุกชนชาติ เพราะมนุษย์มีปัญหา ย่อมต้องการรู้และต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว จึงเป็นส่วนที่ทำให้ตำนานเกิดขึ้นมา

ปรีทธีร เนืองเยาว์ (2554) อธิบายถึงประเภทของตำนานไว้ ดังนี้ ตำนานประเพณีนิยมประจำท้องถิ่น (Legend) เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับคตินิยม อย่างใดอย่างหนึ่งของคนในท้องถิ่น โดยมีเค้าของความจริงอยู่บ้าง เช่น ตัวบุคคล สถานที่ แม้ว่าในการดำเนินเรื่องจะใช้การเล่าที่แทรกเรื่องเหนือธรรมชาติลงไปบ้างก็ตาม ตำนานเหล่านี้ ได้แก่

ตำนานเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์พบเห็นคุ้นเคย แต่มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบได้ว่าเกิดจากอะไร จึงมีผู้รู้แต่งเป็นเรื่องเล่าอธิบายที่มาของปรากฏการณ์ธรรมชาติเหล่านี้ออกมาเป็นรูปธรรม

ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ ด้วยมนุษย์มีสมองจึงพยายามแสวงหาเหตุผลและมโนภาพเพื่ออธิบายที่มาของสิ่งต่าง ๆ จึงเกิดเป็นเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับสถานที่และภูมิประเทศรอบ ๆ ตัว เรื่องเล่าเหล่านี้ได้เล่าสืบทอดกันมาหลายชั่วคน จึงมีการเสริมเรื่องอื่น ๆ ตามลักษณะความเชื่อและค่านิยมของคนในท้องถิ่นเข้าไปจนคนปัจจุบันอาจถือว่าเป็นเรื่องไร้สาระ หากทว่าตำนานเหล่านี้ก็มีส่วนช่วยให้เราเข้าใจความคิดและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของเราได้เป็นอย่างดี

ตำนานเกี่ยวกับบุคคล มักเป็นเรื่องที่กล่าวถึงคุณธรรม ความฉลาด ความสามารถ ความกล้าหาญของบุคคล ซึ่งจะมีตัวตนจริง มีสถานที่ และกำหนดระยะเวลาของเหตุการณ์ที่แน่นอน แม้บางครั้งจะมีเรื่องเหนือธรรมชาติอยู่บ้าง ก็เกิดจากการเล่าตกแต่งเสริมขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้ฟังยังเชื่อว่าเรื่องดังกล่าวมีเค้าความจริงอยู่

ตำนานประเภทเทพนิยาย (Myth) “คำว่า เทพนิยาย ซึ่งแปลมาจากคำว่า Myth นี้ จะหมายถึงนิทานที่เทวดา นางฟ้าเป็นตัวละครในเรื่อนิทานนั้น เช่น เรื่องพระอินทร์ หรือที่เป็นแต่เพียงกึ่งเทวดา อย่างเช่น เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ เจ้าแม่ต่าง ๆ เทพนิยายเหล่านี้มักมีส่วนสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์ปฏิบัติในทางศาสนา” ตัวบุคคลในเรื่องอาจมีลักษณะคล้ายคลึงกับตัวเอกในตำนานที่เกี่ยวกับวีรบุรุษ แต่เทพนิยายจะต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งอาจจะเป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ก็ได้ ตำนานประเภทนี้ได้แก่ เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับพระอินทร์ ท้าวมหาสงครามต์ เมขลา – รามสูร เป็นต้น โดยลักษณะการเล่าตำนานจะเรียบเรียงเรื่องราวตามลำดับเหตุการณ์ เพื่อให้ผู้อ่านฟังเข้าใจเรื่องได้ง่าย และจะบรรยายอย่างละเอียดถึงความคิดของตัวละครโดยผู้อ่านไม่ต้องตีความเองเลย ภาษาที่ใช้จะใช้ถ้อยคำง่าย ๆ ในท้องถิ่น ถ้ามีคำศัพท์ก็เป็นคำศัพท์ที่ชาวบ้านเข้าใจได้ เช่น ถวาย กริ้ว อธิษฐาน ฯลฯ และเนื้อความจะแทรกเรื่องอภินิหารเพื่อ

แสดงบุญญาธิการของตัวละคร การเล่าจะเน้นการอธิบายที่มาของสิ่งต่าง ๆ หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่คนในสมัยก่อนยังไม่สามารถเข้าใจได้ ตำนานแต่ก่อนสืบทอดกันด้วยปาก ปัจจุบันมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับการดำรงชีวิต ตำนานเป็นการอธิบายสภาพการดำรงชีวิตของกลุ่มชนในท้องถิ่น ว่าสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมและล่าสัตว์ จึงมีตำนานหลายเรื่องที่มีเรื่องเกี่ยวกับการล่าช้าง การยิงกระรอกมาเป็นอาหาร การปลูกพืชพื้นบ้าน เช่น น้ำเต้า เครื่องมือที่ใช้ในการประกอบอาชีพและการผลิตอาหารก็เป็นเครื่องมือทำจากธรรมชาติ เช่น ครก สาก ฯลฯ เป็นลักษณะสังคมแบบพึ่งพิงตนเองกับธรรมชาติมากกว่าเครื่องจักรกล

ตำนานสะท้อนบทบาทของผู้หญิงเป็นผู้ตาม ผู้ชายเป็นผู้นำ ผู้หญิงมีหน้าที่หุงหาอาหาร ดูแลที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องนุ่งห่มของสมาชิกในครอบครัว ในตำนานจึงมักจะมีตัวเอกเป็นผู้ชาย ยกเว้นเรื่องจามเทวีวงศ์ที่ได้ขึ้นครองนครหริภุญชัย ที่สุทนต์สร้างขึ้นตามพุทธทำนาย ซึ่งตำนานเรื่องนี้แม้จะมีตัวเอกเป็นผู้หญิง แต่บทบาทก็ต่างจากตำนานที่มีตัวเอกเป็นผู้ชาย เพราะนางจามเทวีไม่ได้แสดงความกล้าหาญหรือความสามารถในการรบแต่จะแสดงความสามารถในการใช้เล่ห์เหลี่ยมและมารยาทหญิง ดังนั้น บทบาทผู้นำก็ยังคงเป็นบทบาทเด่นของผู้ชายนั่นเอง

ตำนานสะท้อนประวัติศาสตร์การต่อสู้ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ว่า กว่าจะรวมกันเป็นประเทศชาติในปัจจุบันต้องรบพุ่งเสียเลือดเนื้อมามากมาย

ตำนานสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรม และการตั้งสัตย์อธิษฐาน ในตำนานส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นว่า ทำดีย่อมได้ผลดี ทำชั่วย่อมได้ผลชั่ว และหากตั้งสัตย์อธิษฐานใดก็จะได้สมความปรารถนา

ตำนานเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามความเชื่อ เช่น น้ำท่วมโลก แผ่นดินถล่ม

ตำนานสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เพราะเมื่อทราบเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่นที่กว่าจะเป็นชนชาติเช่นทุกวันนี้ บรรพบุรุษของเราต้องต่อสู้กับความยากลำบากต่าง ๆ อย่างมากมายทำให้ผู้ศึกษาเกิดความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และมีกำลังใจที่จะต่อสู้พัฒนาสังคมของตนต่อไป

ตำนาน หรือนิทานเกี่ยวกับการทอดผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น

พระครูประภัสสรสุตคุณ (2532) กล่าวถึงตำนานท้องถิ่นลพบุรี เรื่องตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี โดยในตำนานกล่าวว่า ท้าวกกชนากถูกพระรามแผลงศร ตรึงไว้ที่เขาวงพระจันทร์ ท้าวกกชนากมี ลูกสาวชื่อนางนงประจันต์ นางมาเฝ้าพ่อ แล้วใช้เวลาว่างทอดผ้า จากใยบัวเพื่อเอาไว้วางพระศรีอารียที่จะมา ตรัสรู้ในอนาคต แต่ยังไม่ได้อวสานเนื่องจากพระศรีอารียยังไม่ลงมาตรัสรู้ และทุกวันนี้ก็ยังรอตอผ้าทอดอยู่

ประคอง นิมนานเหมินท์, พรหมเพ็ญ เครือไทย, ลมูล จันทน์หอม (2554) กล่าวถึงตำนานหูกฟ้าแมงคาน ซึ่งเป็นเรื่องราวของนางภมมจารี กับเจ้าแมงคาน โดยพระอินทร์ได้มานำตัวนางภมมจารี

ไปขณะที่นางกำลังทอผ้าในตอนกลางคืน ทำให้แมงคาน ซึ่งเป็นสามีต้องติดตามเพื่อนำตัวนางกลับมาอยู่ด้วยกัน

นอกจากนี้ ยังมีการกล่าวถึงการถวายเป็นพุทธบูชาอีก เช่น วรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน ณ อุบลราชธานี (2560) กล่าวถึง การถวายเป็นพุทธบูชา เช่น การถวายเป็นพุทธบูชา หรือ ถวายพรสาท บ้านโพธิ์ทราย อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี ชาวอีสานนิยมถวายธูปเป็นพุทธบูชา และอุทิศถวายด้วยความเชื่อและศรัทธา วัตถุประสงค์ในการถวายธูปเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ผู้เกี่ยวข้อง และอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ปัจจุบันการใช้ธูปนอกจากใช้เพื่อวัตถุประสงค์ ดังกล่าวแล้ว ชาวอีสานยังนิยมนำธูปมาใช้ในการประดับตกแต่งสถานที่เนื่องในงานพิธีหรือเทศกาลต่าง ๆ ที่ไม่ใช่เป็นพุทธบูชาหรือเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา แต่เพื่อประดับตกแต่งให้เกิดความสวยงาม

อีกทั้งการทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือนยังปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น อาทิ

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ สถาบันทักษิณคดีศึกษา (ม.ป.ป.) กล่าวถึงเพลงกล่อมลูกที่กล่าวถึงการทอผ้า เช่น การทอผ้าเกาะยอ จังหวัดสงขลา ซึ่งกล่าวถึงค่านิยม วัฒนธรรม เครื่องมือทอผ้าของชาวเกาะยอ เช่น

“...โลกสาวเหอ โลกสาวชาวบ้านนอก นังอยู่โรงนอก คือดอกดาววัง ทอโหมทอฝ้าย ทำได้ทุกสิ่งคือดอกดาววัง ทุกสิ่งน้องทำ...เหอ..ได้...” (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2524)

จากเพลงกล่อมเด็กนี้สะท้อนให้เห็นภาพของผู้หญิง ว่าสามารถทำงานได้หลายอย่าง นอกจากจะหุงหาอาหารแล้วยังต้องทอผ้าได้ด้วย เพราะการทอผ้าเป็นปัจจัยพื้นฐานประการหนึ่งในการดำรงชีวิตของคนในสมัยก่อน โดยจุดประสงค์หลักของการทอผ้าเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลักทั้งเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน และใช้ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ ประเพณีแต่งงาน งานบวช เป็นต้น

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดแนวคิดวัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture)

Sucheep.kar (2552) กล่าวถึง แนวคิดวัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture) ไว้ว่า คำว่า “Popular Culture” มีการใช้ภาษาไทยในหลายคำ เช่น วัฒนธรรมสมัยนิยม วัฒนธรรมประชานิยม ไม่ว่าจะใช้คำใดก็ตาม การพิจารณาว่าสิ่งๆ นั้นเป็นความนิยมของผู้คนในยุคสมัยหรือเป็นวัฒนธรรมสมัย นิยมหรือไม่นั้น อาจพิจารณาได้จากเกณฑ์ทั้ง 4 ประการ ได้แก่

1. เป็นสิ่งที่ชื่นชอบหรือยอมรับโดยผู้คนจำนวนมาก
2. เป็นสิ่งที่ถูกมองว่าต่ำชั้นและไร้คุณค่าหรือรสนิยมทางศิลปะ
3. เป็นสิ่งที่ออกแบบมาหรือสร้างขึ้นเพื่อให้คนจำนวนมากชื่นชอบ เพื่อประโยชน์ทางการค้าและบริโภคนิยม

4. เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยผู้คนเพื่อพวกเขาเอง การให้คำนิยามที่ครอบคลุมชัดเจนจะเป็นการสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรมสมัยนิยมมากขึ้น ดังที่ Storey John ได้จัดหมวดหมู่ความหมายของวัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นกลุ่ม ๆ ได้แก่

วัฒนธรรมอะไรก็ตามที่เป็นที่ยอมรับและชื่นชอบของคนจำนวนมาก นิยามนี้ครอบคลุมเนื้อหาวัฒนธรรมโดยทั่วไป แต่ไม่สามารถระบุลักษณะเฉพาะเจาะจงของวัฒนธรรมแต่ละอย่างได้ ซึ่งมักจะมีรายละเอียดและแตกต่างกันในหลายด้าน เช่น พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งความหมายต่อวิถีชีวิตของผู้เป็นเจ้าของหรือมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมนั้น

วัฒนธรรมที่หลงเหลืออยู่จากการให้คำนิยามวัฒนธรรมชนชั้นนำหรือวัฒนธรรมชนชั้นสูง ในแง่นี้ วัฒนธรรมสมัยนิยมจึงอยู่ตรงข้ามกับวัฒนธรรมของชนชั้นนำหรือวัฒนธรรมของชนชั้นส่วนใหญ่ในสังคม หมายถึง วัฒนธรรมมวลชน (mass culture) เป็นวัฒนธรรมที่ถูกผลิต เผยแพร่และโฆษณาในตลาด สินค้าของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่ได้รับการนิยามอย่างเช่น แฟชั่น เครื่องสำอาง กีฬา เกมส์ ออนไลน์ และมักเชื่อมโยงกับการครอบงำทางวัฒนธรรมตะวันตกหรือวัฒนธรรมทุนนิยม โดยมีสื่อเป็นตัวกลางสำคัญ

วัฒนธรรมที่มีแหล่งกำเนิดมาจากประชาชน เป็นวัฒนธรรมขนานแท้และดั้งเดิมของประชาชนหรือชาวบ้านร้านค้าตลาดทั่วไป นั่นก็คือ วัฒนธรรมประชาชน เช่น ละครโทรทัศน์น้ำเน่า หมายถึง พื้นที่หรืออาณาบริเวณของการต่อสู้ระหว่างพลังของกลุ่มคนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบกับกลุ่มคนที่มีอำนาจครอบงำในสังคม ในแง่นี้วัฒนธรรมสมัยนิยมจึงไม่ใช่ทั้งของชนชั้นนำหรือชนชั้นผู้เสียเปรียบ แต่เป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากการต่อสู้ ต่อรอง ช่างชิงทางอุดมการณ์และผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม เช่น การเรียกร้องสิทธิของกลุ่ม”หญิงรักหญิง และ ชายรักชาย”

วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายหลังการพัฒนาอุตสาหกรรมและการขยายตัวของชุมชนเมือง แ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของสื่อมวลชนและการคมนาคมสื่อสารของโลกสมัย ใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในการก่อรูปและขยายตัวของวัฒนธรรมชุมชนเมืองขนาดใหญ่ และเป็นเสมือนกระแส ไม่มีรูปแต่สัมผัสได้ บริโภคได้ และใช้มันอยู่ในชีวิตประจำวัน Pop culture จะปรากฏอยู่ทั่วไปในหลายรูปแบบ ได้แก่ วัตถุสิ่งของ (เช่น เสื้อสายเดี่ยว กล้องดิจิตอล the dog ตุ๊กตาหมี), รายการโทรทัศน์ เพลง หนังสืออนิตยสารที่ฮอตฮิต, พฤติกรรม (เช่น การเต้นB-boys การสัก การเจาะ เล่นเกมส์ออนไลน์), เทรนด์ (เช่น แอโรบิก อินดี้ ไฮเทคโนโลยี), เหตุการณ์ (เช่น การก่อการร้าย ส่วยตำรวจ), บุคคลที่มีชื่อเสียง (เช่น D2B ภราดร เบคแฮม)

การทำความเข้าใจวัฒนธรรมสมัยนิยมช่วยให้มองเห็นและเข้าใจกระบวนการสื่อความหมายต่าง ๆ ในสังคม (signification) ในระดับที่กว้างมากขึ้นและเห็นเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีของ เงื่อนไข ปัจจัยและกลุ่มคนในสังคมมากขึ้น วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นส่วนที่เคลื่อนไหว

เปลี่ยนแปลง เต็มไปด้วยพลวัต ต้องเชื่อมโยงวัฒนธรรมสมัยนิยมให้เข้ากับบริบทของโลกยุคหลังทันสมัยที่ทำให้ กำเนิดและพลิกเปลี่ยนโฉมหน้าปริณทณของชีวิตประจำวัน บริบทที่สำคัญเหล่านั้น ได้แก่ กระแสโลกาภิวัตน์ การขยายตัวของเมืองและชนชั้นกลางในเมือง อิทธิพลของสื่อมวลชน การผลิตแบบมวลชนอุตสาหกรรม กระแสบริโภคนิยมและกระแสท้องถิ่นนิยม

ลักษณะสำคัญหรือเนื้อหาของวัฒนธรรมสมัยนิยม

1. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมแห่งความเป็นไปได้ (anything goes) มีการเกิดขึ้น, เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสูญไปตามกระแสนิยมของคนในสังคมและกาลเวลา ยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ ยิ่งเต็มไปด้วยกระแสความนิยม เหตุการณ์ สื่อบันเทิง สินค้าและบริการ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีศักยภาพในการถูกนำเสนอหรือได้รับการยอมรับโดยผู้ คนจำนวนมาก ทำให้มีโอกาสกลายเป็นกระแสนิยมทางวัฒนธรรมได้

2. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน (ordinary/common culture in the realm of everyday life) เป็นเรื่องธรรมดาในการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นที่น่าสังเกตว่าชีวิตประจำวัน เป็นคำที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งในตัวเอง เพราะเป็นคำที่เข้าใจง่ายเหมือนสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบตัวเองของแต่ละคน ชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวไปมา

3. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมแห่งวัยรุ่น (culture of the youth) วัฒนธรรมสมัยนิยมอาจมีผลกระทบหรือเป็นที่ชื่นชอบโดยผู้คนทุกเพศทุกวัยทุกชน ชั้นในสังคม แต่วัฒนธรรมสมัยนิยมส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของคนหนุ่มสาว โดยเฉพาะวัยรุ่นและวัยทำงานคนกลุ่มนี้มีกำลังผลิต กำลังซื้อ กำลังบริโภค และกำลังในการติดตามแสวงหาความสนุกสนานรื่นรมย์ของชีวิตที่ได้จากกระแสวัฒนธรรมสมัยนิยมรูปแบบต่าง ๆ

4. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก (culture of the mundane) กระแสนิยมเกือบทั้งหมดเป็นกิจกรรมทางโลกียะแทบทั้งสิ้น ผู้คนในกระแสนิยมจึงเป็นฐานที่ตั้ง เป้าหมายและเป็นเครื่องมือในการผลิตและการบริโภคสื่อวัฒนธรรมสมัยนิยมทุกรูปแบบ วัฒนธรรมสมัยนิยมจึงยากที่จะหลีกเลี่ยงจากกำไรของธุรกิจการค้า เงินตรา อำนาจและค่านิยมทางสังคม เพราะเป็นความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์

5. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมพันธุ์ผสม (hybrid culture) วัฒนธรรมสมัยนิยมเกิดขึ้นจากหลายแหล่งที่มา และเกิดจากการดัดแปลงหรือรวมเอาองค์ประกอบปลีกย่อย จากทั้งในและนอกวัฒนธรรมขึ้นมาแล้วนำเสนอเพื่อสร้างกระแสการยอมรับและตอบสนองรูปแบบต่าง ๆ จากสังคมโดยการผสมผสาน ดัดแปลง หรือผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะที่อยู่นอกเหนือความคาดหมาย

6. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากรวมกันซ้ำของการแยกส่วนและแตกตัว (fragmented culture) ไม่อาจมองโดยการเน้นการทำความเข้าใจภาพรวม เนื้อหาที่เป็นเอกลักษณ์ในขอบเขตที่ชัดเจนได้ วัฒนธรรมสมัยนิยมจำนวนมากเต็มไปด้วยการแยกส่วน แยกตัวและไม่

จำเป็นต้องให้ความหมายที่สัมพันธ์กับรากฐานหรือความเป็นมาดั้งเดิมของตนเอง หรือบริบทของสังคมใหม่ที่หล่อเลี้ยงกระแสอยู่

7. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นวัฒนธรรมแห่งการบริโภค (consumers' culture) หรือเป็นวัฒนธรรมตลาดซึ่งถูกผลิตเชิงธุรกิจอุตสาหกรรมในปริมาณมากและกระจาย ผลผลิตออกไปสู่กลุ่มผู้บริโภคในวงกว้าง เพื่อที่จะสร้างกระแสในการบริโภคให้เกิดขึ้นในสังคม หรืออาจเรียกได้ว่า “วัฒนธรรมตลาด” เกิดขึ้นและเป็นไปตามกลไกของตลาด ขยายดี มีคนซื้อ มีคนนิยมชมชอบมาก นอกจากนี้ยังมีแผ่ถึงทุกคน ทุกชนชั้น โดยเฉพาะชาวบ้านคนธรรมดาสามัญคนเล็กคนน้อยเข้าถึง และมีส่วนร่วมในกระแส วัฒนธรรมสมัยนิยม

8. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นผลผลิตของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร หรือวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากสื่อมวลชน (mass media-saturated culture) วัฒนธรรมสมัยนิยมจำนวนมากจึงเป็นความจริงที่เกิดจากการนำเสนอโดยสื่อมวลชน เป็นความจริงที่ต้องทำความเข้าใจ ด้วยอาศัยตรรกะของสื่อมวลชนและวิเคราะห์ทำความเข้าใจในนัยต่าง ๆ ที่ซ่อนอยู่ในเนื้อหาของวัฒนธรรมที่เป็นผลจากการนำเสนอโดยสื่อมวลชนสมัยใหม่

9. วัฒนธรรมสมัยนิยมเป็นเรื่องของแฟชั่นและกระแสความนิยม (culture of fashion and popular trend) วัฒนธรรมสมัยนิยมจึงเกิดเร็ว ได้รับความนิยมเร็ว รวมทั้งหายไปเร็ว เพราะถูกแทนที่ด้วยกระแสอื่นที่ใหม่กว่า และเร้าความสนใจของผู้คนได้มากกว่า กระแสนิยมจึงเป็นเสมือนคลื่นลูกเก่าไล่หลังคลื่นลูกใหม่ แต่กระแสคลื่นเหล่านั้นก็ก่อตัวขึ้น เพิ่มพลังเรื่อยมา

10. วัฒนธรรมนิยมเป็นเรื่องของการสร้าง ค้นหา ต่อรอง และผลิตซ้ำตัวตนหรืออัตลักษณ์ (battles of cultural identities/selves) ผู้คนในกระแสนิยมอยู่เพื่อค้นหา เลือกรับ ต่อรอง และหรือปฏิเสธสังกัดของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นสไตลชีวิตร กลุ่มเพื่อน ครอบครัว ที่ทำงาน ชุมชน สมารถในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง หรืออาจทำความเข้าใจการต่อสู้เพื่อค้นหาตัวตนของคนที่แตกต่างกันชาติพันธุ์ ชนชั้น รุ่นอายุ และภูมิหลังต่าง ๆ ในกระแสสมัยนิยม เพราะกระแสวัฒนธรรม สมัยนิยมให้พื้นที่และเครื่องมือในการต่อรอง ผลิต 9 และโต้เถียงกันของตัวตนหรืออัตลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและมีชีวิตชีวา

1. ทางด้านการใช้ภาษา ผู้เขียนหรือผู้เล่าได้แสดงความสามารถทางด้านการใช้ภาษาในการถ่ายทอดความไพเราะ ความหมายที่ดี ความลึกซึ้ง และสืบทอดความรู้สึกนึกคิด ให้ผู้อื่นได้รับรู้แนวคิดของตน ซึ่งมีผลทำให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังเกิดปัญหาหาเหตุผลได้

2. สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคน ผู้อ่านหรือผู้ฟังวรรณคดี วรรณกรรมไทยปัจจุบัน และวรรณกรรมท้องถิ่น จะได้รับความรู้เกี่ยวกับความคิด ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของ ท้องถิ่น สังคม และประเทศชาตินั้น ๆ และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนและโบราณคดี เช่น วรรณกรรมประเภทนิทาน ตำนาน ประวัติศาสตร์และศิลาจารึก เป็นต้น

3. สืบทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรม การสร้างวรรณกรรมวัฒนธรรมหลายประเภท ทำให้การสืบทอดวัฒนธรรมด้านวัตถุต่าง ๆ เช่น งานช่าง งานฝีมือ การประดิษฐ์อักษร การมีภาษาเป็นของตนเองซึ่งสิ่งดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่บอกให้ทราบถึงความเป็นชาติเดียวกันเพราะความเป็นชาติจะต้องมีภาษาใช้เป็นภาษาเดียวกันภายในชาติ

4. เป็นสื่อถ่ายทอดความรู้ กฎ ระเบียบ คำสอน ศีลธรรม โดยใช้วรรณกรรม ท่องถิ่นให้ผู้รับฟัง ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจโดยไม่รู้ตัว เช่น วรรณกรรมศาสนา คำสอน ตำนาน หรือ วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด เป็นต้น

5. เป็นเครื่องมือสร้างกำลังใจและสร้างศรัทธา ทำให้เกิดความเชื่อมั่น มีกำลังใจ ได้ เช่น วรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น มนต์ คาถา บทสวด บททำขวัญ เป็นต้น

6. เป็นเครื่องมือสร้างความสามัคคี วรรณกรรมท่องถิ่นสามารถสร้างความสามัคคี ของคนในหมู่คณะเดียวกันและประเทศชาติได้ เช่น วรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผ้าและการทอผ้า

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2539) กล่าวถึงผ้าและการทอผ้าของไทยไว้ดังนี้
ผ้าทอไทย ผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของการดำรงชีวิตของมนุษย์นอกจาก อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

การทอผ้าของไทย มีมาแต่โบราณ ดังปรากฏในจดหมายเหตุ และพงศาวดารครั้ง สมัยสุโขทัย อโยธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีการทอผ้าตามกลุ่มชนต่าง ๆ ของไทย เช่น ข่า กระโสี กระเลิง ส่วย ฯลฯ

ผ้าทอในประเทศไทย แสดงถึง ศิลปะภูมิปัญญาของชุมชน สามารถแบ่งประเภท ของผ้าทอได้เป็นสองประเภท ตามวัตถุประสงค์ในการทอ และกรรมวิธีในการทอ คือ

1. ผ้าทอที่แบ่งตามวัตถุประสงค์ที่ใช้ ได้แก่ ผ้ายและไหม

1.1 ผ้าย เป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย เป็นพืชเขตร้อน ชอบดินปนทราย และอากาศโปร่ง ไม่ชอบที่ร่ม เส้นใยของผ้ายจะดูดความชื้นได้ง่าย และเมื่อ ดูดความชื้นแล้วจะระเหยเป็นไอน้ำ ดังนั้นเมื่อสวมใส่เสื้อผ้าที่ทำด้วยผ้าผ้ายจะมีความรู้สึกเย็นสบาย

1.2 ไหม เส้นใยไหมได้จากตัวไหม ซึ่งส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงไหมกันใน ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ตัวไหมมีลักษณะคล้ายหนอน เมื่อแก่ตัวจะชักใยหุ้มตัว ของมันเอง เรียกว่า รังไหม รังไหมนี้จะนำมาสาวเป็น เส้นไหม แล้วจึงนำไปฟอกด้วยการต้ม ด้วยด่างและนำมาทอเพื่อให้ได้ เส้นใยไหม หลังจากนั้นจึงนำมาย้อมสีและนำไปทอเป็นผืนผ้าตามที่ต้องการเส้นไหมมี คุณสมบัติ ลื่น มั่น และยืดหยุ่นได้ดี

2. ผ้าทอที่แบ่งตามกรรมวิธีในการทอ ซึ่งมีชื่อเรียกต่างกันไปตามลวดลาย ที่เกิดจากการทอบนผืนผ้า เช่น

2.1 ผ้ามัดหมี่ มีกรรมวิธีการทอที่ทำให้เกิดลวดลายโดยการย้อม เส้นฝ้ายให้ต่างด้วยการผูกมัดให้เกิดช่องว่าง การทอผ้ามัดหมี่แต่ละผืนต้องใช้เวลาและความประณีต จัดเรียง เส้นไหม และฝ้ายให้สม่ำเสมอ คงที่ กรรมวิธีต้องเรียงลำดับก่อนหลังให้ถูกต้อง เพื่อทำให้เกิดลวดลายสวยงามตามต้องการ

2.2 ผ้าจก การทอจกเป็นกรรมวิธีการทอและการปักผ้าไปพร้อม ๆ กัน การทอลวดลายใช้วิธีการเพิ่มด้ายเส้นพุ่งพิเศษเข้าเป็นช่องๆไม่ติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้า ซึ่งจะทำให้โดยใช้ไม้หรือขนเม่น หรือนิ้วมือยกขึ้น เป็นการทอผสมการปักกลาย ๆ

2.3 ผ้าขิด เป็นการทอผ้าด้วยกรรมวิธี เชีย หรือสะกิดเส้นด้ายยืนขึ้น แล้วสอดเส้นพุ่งไปตามแนวเส้นยืน จังหวะการสอดเส้นด้ายพุ่งจะทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่าง ๆ

2.4 ผ้าแพรวา เป็นผ้าทอมือด้วยกรรมวิธีทอผ้าให้เกิดลวดลายลักษณะ ผสมกันระหว่างลายขิดกับลายจก ผ้าแพรวาต้องมีหลายๆลายอยู่ในผืนเดียวกัน

2.5 ฝ้ายกดอก มีกรรมวิธีการทอให้เกิดลวดลายในการยกตะกรอแยก ด้ายเส้นยืน แต่ไม่ได้เพิ่มเส้นด้ายยืน หรือ เส้นพุ่งพิเศษเข้าไปในผืนผ้า แต่ในบางครั้งจะยกดอกด้วยการเพิ่ม เส้นพุ่งจำนวน สองเส้น หรือมากกว่านั้นเข้าไป

ผ้าทอกับโอกาสที่ใช้

1. ผ้าพื้น ทอโดยใช้ไหมเส้นพุ่งและไหมยืนสีเดียวเท่านั้น เช่น ไหมพุ่งเป็นสีเขียวไหมเส้นยืนเป็นสีทองใช้เป็นผ้านุ่ง หรือในโอกาสอื่น ๆ
2. ผ้าสบู่ มีลักษณะคล้ายผ้าขาวม้าใช้พาดบ่าในงานบวช งานบุญ และงานรื่นเริงต่าง ๆ
3. ผ้าโสร่ง เป็นผ้านุ่งสำหรับผู้ชายใช้นุ่งอยู่กับบ้าน หรือใส่ไปในงานพิธีต่าง ๆ และเป็นผ้าไหว้พ่อแม่ของเจ้าบ่าวเจ้าสาว
4. ผ้านุ่ง ใช้นุ่งอยู่กับบ้าน ใช้ในงานพิธี ใช้เป็นผ้าไหว้ในงานแต่งงาน ได้แก่ ผ้าพื้น
5. ผ้าเก็บ ใช้สำหรับพาดบ่า ไปวัด หรืองานพิธีต่าง ๆ

2. งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย

งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่น

สุรชัยนุกูล นุ่นภูบาล และคณะ (2561) วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม: ปิวรรตใบลาน วัดศรีชมชื่นบ้านคกเลาใต้ ตำบลบุษม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยงานวิจัยนี้มุ่งศึกษา วรรณกรรมท้องถิ่นที่มีบันทึกไว้ในคัมภีร์ใบลาน ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์ใบลานใบลานวัดศรีชมชื่น บ้านคก เลาใต้ ตำบลบุษม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย สามารถจำแนกตามกลุ่มประเภทชื่อเรื่อง ได้ทั้งหมด 110 เรื่อง อักษรที่ปรากฏมากที่สุดคืออักษรธรรมอีสาน อักษรภาษาบาลี และอักษรไทย ใบลานที่พบมีทั้งใบลานยาว และใบลานสั้นวรรณกรรมคัมภีร์พบว่ามี

มากที่สุดคือ เรื่องพระปฐมสมโพธิ์ จำนวน 35 ผูก รองลงมาคือเรื่อง บทสวดอักษรธรรมอีสาน ลักษณะเอกสารเป็นใบลานยาว มีจำนวน 31 ผูก ลำดับที่สามเป็นเรื่องปกิณกะ ฉลองบันทึกเป็นอักษรธรรมอีสาน มีจำนวน 28 ผูก การจำแนกหมวดหมู่พบว่าวรรณกรรมคัมภีร์ ใบลานที่ ปรากฏในวัดศรีชมชื่น ที่พบมากที่สุดก็คือในกลุ่มเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาการประกอบสร้างความหมาย ทางวัฒนธรรม จากการปริวรรตวรรณกรรมเรื่องชายพอง และเรื่องพื้นเวียงหรือพื้นเมืองพบว่าปรากฏร่องรอย ที่สามารถถอดความหมายทางวัฒนธรรมได้ 3 ประเด็น คือ 1) ความหมายทางวัฒนธรรมในเชิงอัตลักษณ์และ ชาติพันธุ์ 2) ความหมายทางวัฒนธรรมเชิงพื้นที่ 3) ความหมายทางวัฒนธรรมระหว่างพุทธและผีนอกจากนี้ยัง ปรากฏนิทานพื้นบ้านหลายเรื่อง เช่น มหาวงศ์แดงอ่อนหรือนางแดงอ่อน สิ้นไซ

งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องผ้าและการทอผ้า

วัฒนธรรม จุฑะวิภาต (2555) ศึกษาเรื่องผ้าทอกับวิถีชีวิตคนไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผ้าทอกับวิถีชีวิตคนไทย โดยศึกษาประเภทกรรมวิธีการผลิตผ้าทอ ลวดลายที่สำคัญ การใช้ผ้าทอในประเทศไทยโดยครอบคลุมพื้นที่ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่าผ้าทอแบ่งตามวัตถุประสงค์ที่ใช้ในการทอ แบ่งตามกรรมวิธีการทอ ความงดงามของลวดลาย ได้มาจากการถ่ายทอดในครอบครัว รุ่นต่อรุ่น ตั้งแต่ผู้สูงอายุถึงเด็ก ฝีมือและลวดลายการทอพัฒนาการตามประสบการณ์ และระยะเวลา จนเกิดอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มทั่วประเทศไทย ผ้าทอมีความสำคัญโดยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและสังคมไทยแต่ละภูมิภาค รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนบทรณนิยมประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย

กาญจนา คำผา (2558) ได้วิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับชื่อลายผ้าไหม ในอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาที่มาและประเภทของลายผ้าไหม ผลการศึกษาพบว่าลายผ้าไหม มีที่มาจาก 2 วิธี ได้แก่ 1. การได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและสังคมในชุมชน ชาวบ้านที่ทอผ้าส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทอผ้าไหม อยู่แล้ว ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลวดลายของผ้าไหมเกิดจากปัจจัยหลัก คือ ทอตามคำสั่งซื้อและทอตามจินตนาการ 2. การคิดค้นลายผ้าไหมขึ้นใหม่ เกิดจากการสังเกตความงามของ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จินตนาการ รวมถึงแรงบันดาลใจ

ด้านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชื่อลายผ้าไหมกับวรรณกรรมพื้นบ้าน พบว่าวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทเรื่องเล่าเกี่ยวกับชื่อลวดลายผ้าไหมทำหน้าที่สะท้อนความคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งที่ อยู่เหนือธรรมชาติลวดลายผ้าแสดงให้เห็นถึงบริบททางวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่ง แวดล้อม ทรัพยากรท้องถิ่น ความเชื่อในศาสนา ค่านิยมของสังคม และรูปแบบวิถี ชีวิตของชาวปักธงชัย

เมธวดี พยัฒประโคน (2559) ศึกษาเรื่องผ้าไหมทอมือพื้นบ้าน ในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งการวิจัย ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผ้าไหมทอมือ พื้นบ้าน ในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ใน 4 ประเด็น คือ 1. รูปแบบลวดลายและสีบนผืนผ้า การจัดการกลุ่มทอผ้ากระบวนการผลิต 2. วิถีชีวิต ชุมชน ความเชื่อ และ ความต้องการใช้ผ้า 3. วิถีสืบทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างรุ่นใหม่ 4. ปัจจัยของผู้บริโภคและสังคม ต่อการทอผ้า ผลการวิจัยพบว่า ผ้าไหมมีทั้งหมด 5 ชนิด ผ้ามัดหมี่มีการทอมากที่สุด รองลงมาคือผ้าลายตาราง ผ้ายก ผ้าอันลวยซิม ผ้าพื้น ผ้าหางกระรอก ผ้าขีด ตามลำดับ ในประเด็นวิถีชีวิตชุมชน ความเชื่อ และความ ต้องการใช้ผ้าพบว่า ชุมชนสืบสานประเพณีพื้นบ้าน ร่วมกับประเพณีหลักของประเทศรัฐสนับสนุนการทอเชิง อนุรักษ์ การสืบทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างรุ่นใหม่พบว่าช่างรุ่นใหม่จะเริ่มฝึกทอผ้าจากลายข้อ ขอ โคม ก้านแย่ง และโฮล

พระครูประภัทรสุตธรรม (2560) ศึกษาวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านดู่นาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ โดยมี วัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหม บ้านดู่นาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านดู่นาหนองไผ่ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ และ 3) เพื่อศึกษา ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการอนุรักษ์และพัฒนาการทอผ้าไหม ของกลุ่ม ทอผ้าไหมบ้านดู่นาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ บ้านดู่นาหนองไผ่เรียนรู้ การทอผ้าไหมด้วยวิธีการลงมือทำจริง ตามกระบวนการทางครอบครัวและสังคม การ ที่เห็นพ่อแม่ทอผ้าได้ช่วย หยิบจับในขั้นตอนต่าง ๆ ด้วยจากสิ่งง่าย ๆ ไปหาสิ่งยากแบบค่อยเป็นค่อย ไปตามความสามารถหรือวุฒิภาวะ ของบุตรหลาน และการได้สัมผัสอยู่เป็นประจำด้วยกิจวัตร ประจำวันของครอบครัว ไม่มีหลักสูตรการเรียน การสอนที่แน่นอนแต่เป็นวิถีชีวิตที่ซึมซับจากพ่อแม่ ทำไปด้วยกัน เจอปัญหาก็ซักถามแก้ไขไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้ยังมีวิธีเรียนรู้การลอกเลียนแบบ ได้ เห็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตการประพฤติปฏิบัติของพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือการหยิบยืม ตัวอย่างผ้ามาลอกเลียนแบบ การบอกเล่า แม่จะคอยบอกคอยสอนลูกสาว ว่า อะไรควรทำไม่ควรทำ เกี่ยวกับการทอผ้าไหม เช่น การบอกให้ไปเตรียมการฟอกไหมด้วยการเผาเปลือกนุ่น ผักขมหนามแห้ง และใบกล้วยแห้ง เพื่อเอาชี้เถาไปกรองเอาน้ำต้มฟอกไหม หรือการสาวไหมใช้ไฟอ่อนและร้อนขนาด ไหนจึงจะทำให้เส้นไหมสวย ถ้าร้อนมากจะทำให้ไหมตึงไม่ขึ้นเพราะฝักไหมเปียกมากทำให้ตึง ไม่ ขึ้น ต้องแก้ไขด้วยการเติมน้ำเย็นและลดไฟให้อ่อนลง หรือเลี้ยงไหมในช่วงเวลาใดจึงจะเหมาะสม เป็นต้น องค์ความรู้เหล่านี้ได้ผ่านการเลือกสรร กลั่นกรอง และสั่งสมจากประสบการณ์ของคนรุ่นก่อน รวมถึง เรื่องของ ความเชื่อ เป็นจารีตควรปฏิบัติของชาวบ้าน การไม่ให้ทำงานหากมีงานศพในหมู่บ้าน อาจจะ เป็นกลไกให้ช่วย เหลือกันเวลามีความโศกเศร้าก็เป็นได้เป็นสิ่งที่ลูกหลานควรยึดถือ ความเชื่อ บางอย่างก็แปรเปลี่ยนไปตามการ เปลี่ยนแปลงทางสังคม

สุจินดา เขมศรีพงศ์ และปิยวรรณ เพชรมี (2560) ศึกษาเรื่องการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย: กรณีศึกษาผ้าทอลายโบราณ ผ้าทอลายโบราณของกลุ่มทอผ้าบ้านภูผักไซ้ อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเน้นการอนุรักษ์ลวดลายดั้งเดิมที่มีรากฐานจากวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องเล่า และประวัติศาสตร์ของชาวไทหล่ม เพื่อเพิ่มมูลค่าในเชิงพาณิชย์และเชิงวัฒนธรรม ผ้าทอพื้นเมือง: ภาพแทนของวัฒนธรรมผ้าทอพื้นเมืองไทยเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากความรู้และความเชื่อของชาวบ้านในแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ที่สืบทอดองค์ความรู้ผ่านครอบครัวและชุมชน ผ้าทอจึงไม่ได้เป็นเพียงสินค้า แต่เป็น "มรดกทางปัญญา" ที่สะท้อนระบบความคิด จารีต และวิถีชีวิตในแต่ละท้องถิ่น

ลายผ้าโบราณและเรื่องเล่าในท้องถิ่น ลวดลายของผ้าทอ เช่น ลายมัดหมี่ ลายขิด หรือผ้าที่รวมลายหลากหลายบนผืนเดียว มีต้นกำเนิดจากตำนานหรือเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดกันปากต่อปาก เช่น ลายที่สะท้อนธรรมชาติ เช่น “ลายเครือเถาวัลย์” ที่เปรียบเสมือนการยึดเหนี่ยวของครอบครัว ลายที่สะท้อนความเชื่อ เช่น ลายพญานาค สื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำและฟ้า ลายประวัติศาสตร์ เช่น ลายพระธาตุหรือเมืองโบราณ ที่แสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีตผ้าเหล่านี้ถูกทอขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรม เช่น งานบุญ งานแต่ง งานศพ หรือเพื่อเป็นสินเดิมของหญิงสาวในวันแต่งงาน จึงเปรียบเสมือน "ตำราทางสังคม" ที่สอดแทรกคุณค่าทางจริยธรรมและบทบาททางเพศ

ผ้าทอกับจารีตประเพณีระบบจารีต “ฮีดลีสอง คองลีสี่” ที่ชาวไทหล่มถือปฏิบัติ เป็นเสมือนปฏิทินวัฒนธรรมซึ่งบ่งชี้หน้าที่และพิธีกรรมในแต่ละเดือน ผ้าทอถูกผลิตขึ้นเพื่อใช้ประกอบในพิธี เช่น ผ้าไหว้เจ้า ผ้าห่มพระ ผ้าสำหรับห่มในพิธีทำบุญเดือนหก (บุญบั้งไฟ) เดือนแปด (บุญเข้าพรรษา) และเดือนสิบสอง (บุญกฐิน)

ในอดีตการทอผ้าเป็นภารกิจของสตรี ชาวบ้านมักทอผ้าในเวลาว่างจากการทำนา โดยผ้าทอไม่ใช่เพียงของใช้ประจำวัน แต่เป็นตัวชี้วัดความสามารถของหญิงสาวในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน ซึ่งสื่อถึงระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น ลายผ้าบางลายต้องฝึกฝนอย่างชำนาญก่อนแต่งงาน หากไม่สามารถทอได้ จะถูกมองว่า "ยังไม่พร้อมจะเป็นภรรยา"

ผ้าทอลายโบราณจากแต่ละจังหวัดมีเอกลักษณ์ เช่น ลวดลายเลียนแบบลำน้ำ สื่อถึงความโปร่งใสและความสูงส่ง ผ้าลายสร้อยดอกหมากแรงบันดาลใจจากพืชพื้นบ้าน ผ้าขนานรีแสดงถึงเส้นสายแบบราชสำนักท้องถิ่น ลวดลายเหล่านี้ล้วนมีรากจากตำนาน นิทาน หรือความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ และกลายเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่นั้นๆ งานวิจัยเน้นให้ชุมชนเข้าใจคุณค่าทางวรรณกรรมและวัฒนธรรมของผ้า เพื่อสามารถพัฒนาและเพิ่มมูลค่าในเชิงพาณิชย์ได้ เช่น การออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่จากลายเดิม การสร้างฐานข้อมูลลวดลาย การพัฒนาแบรนด์ และการผลิตผ้าให้ตอบโจทย์ตลาดนักท่องเที่ยว โดยไม่ทำลายรากวัฒนธรรมดั้งเดิม

ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใส และคณะ (2561) ศึกษาการออกแบบลายผ้าทอมือ สำหรับสร้างสรรค์แฟชั่นร่วมสมัยจากภูมิปัญญาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลกุดหว้า ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ คณะผู้วิจัยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ออกแบบลวดลายผ้าทอมือจำนวน 9 ลาย โดยยึดหลักจากภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี และเอกลักษณ์ของชุมชน เช่น ลายดอกหวาย ลายสับประรด ลายตาม่อง และลายงูลอย การวิจัยได้ใช้เครื่องมือทั้งการสังเกต สัมภาษณ์ และแบบสอบถามเพื่อเก็บข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ ผู้ประกอบการ และนักท่องเที่ยว

กระบวนการวิจัยเริ่มจากการศึกษาลวดลายดั้งเดิมของผ้าทอในชุมชน เช่น ลายดอกหวาย ลายสับประรด ลายตาม่อง และลายงูลอย ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนและขนบธรรมเนียมประเพณีในพื้นที่ เช่น บั้งไฟทะเลและมาลัยไม้ไผ่ โดยใช้โปรแกรม JK-Weave เพื่อออกแบบลวดลายใหม่จำนวน 9 ลาย จากนั้นนำไปประเมินคุณภาพโดยผู้เชี่ยวชาญและประเมินความพึงพอใจจากกลุ่มผู้บริโภคซึ่งรวมถึงนักท่องเที่ยว

ผลการประเมินพบว่าผู้เชี่ยวชาญเห็นว่าลวดลายที่ออกแบบมีคุณภาพในระดับดี และผู้บริโภคส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในระดับมากต่อผลิตภัณฑ์แฟชั่นร่วมสมัยที่ออกแบบจากลวดลายเหล่านี้ การใช้เทคโนโลยีช่วยให้การออกแบบรวดเร็ว มีความหลากหลาย และสามารถตอบสนองต่อรสนิยมร่วมสมัยได้ดี นอกจากนี้ งานวิจัยยังได้ผลิตต้นแบบสินค้าแฟชั่น เช่น เสื้อผ้าและผ้าพันคอจากลวดลายที่ออกแบบ

จากการศึกษา พบว่าลวดลายที่ออกแบบใหม่มีคุณภาพอยู่ในระดับดีและได้รับความพึงพอใจในระดับมากจากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ เพ็ญศรี ยศเวียง (2558) ที่ระบุว่าความงามของผ้าทอมือไม่เพียงอยู่ที่ความละเอียดประณีต แต่ยังสะท้อนอารมณ์ ความรู้สึก และจิตวิญญาณของผู้ทออีกด้วย เช่นเดียวกับความเห็นของ ปรีชาเกียรติ บุญเกียรติ (2558) ที่เน้นย้ำว่าผ้าทอมือมีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ผลิตอย่างลึกซึ้ง

ประกาศิต แก้วรากมุข, จรัญ ชัยประทุม และสิปปิ สุขสำราญ (2562) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและบทบาทของผ้าทอเผ่าเยวนเมืองเชียงฮ่อนในยุคจินตนาการใหม่ ซึ่งเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยยะบุลี เป็นหนึ่งในพื้นที่ในการศึกษา มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 2) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมและบทบาทผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมและบทบาทผ้าทอเผ่าเยวน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในยุคจินตนาการใหม่ (New Economic Mechanism: NEM) โดยผลการวิจัยพบว่า ผ้าทอเผ่าเยวนของเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยยะบุลี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาพร้อมกับชนเผ่าเยวนเมื่อครั้งอพยพจากเมืองเชียงแสน ปัจจุบันผ้าทอยังมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของเผ่าเยวนเมืองเชียงฮ่อนในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะผ้าทอที่เป็นเครื่องนุ่งห่ม แต่มีการประยุกต์และเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม วัฒนธรรม

และบทบาทผ้าทอเผ่าเยวนในปัจจุบันนี้มีความแตกต่างจากในอดีต จึงแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน โดยเมื่อรัฐบาลสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้มีนโยบายรวมถึงมีการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับใหม่หรือยุคจินตนาการใหม่ จึงทำให้สภาพสังคมของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเปลี่ยนไปโดยเกิดจากทั้งปัจจัยภายในคือการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ ๆ ตามยุคสมัยของเผ่าเยวนเอง และปัจจัยที่มาจากภายนอกคือการพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจในยุคจินตนาการใหม่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

พระทศพล ขนตุยารณศิริ (ถาปินตา), พระวุฒิชัย มหาสทโท (เสียงใหญ่), วิโรจน์ วิชัย และพิรภานุวัฒน์ ชื่นวงศ์ (2563) ศึกษาวิเคราะห์การถวายผ้าทอในพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนา ของชาวไทยวนบ้านป่าบง ตำบลแม่คือ อำเภออดอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษาประวัติความเป็นมาการทำผ้าทอ ในวิถีชีวิตของชาวไทยวนบ้านป่าบง เพื่อศึกษาความเชื่อ หลักคำสอน และหลักปฏิบัติการถวายผ้าทอในพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวน และวิเคราะห์การถวายผ้าทอในพิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยวน พบว่าชาวไทยวนบ้านป่าบงมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมคือการทอผ้าโดยได้รับการเรียนรู้ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นและอาศัยการทอผ้าหล่อเลี้ยงชีพและครอบครัวมาโดยตลอด จนเป็นที่ยอมรับในวงการผ้าทอและเป็นของดีประจำหมู่บ้าน การถวายทาน เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น ที่พุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติ การให้ผ้าเป็นทานได้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีมูลเหตุจากความศรัทธา ซึ่งประกอบด้วยหลักวัตถุสัมปทา ปัจจัยสัมปทา เจตนาสัมปทา คุณาติเรกสัมปทา และทาน ศีล ภาวนาจึงทำให้การถวายทานสำเร็จผล ทั้งระดับโลกิยะและโลกุตระ ชาวไทยวนบ้านป่าบง ถือว่าการทอผ้าเพื่อถวายทานในพิธีกรรมและประเพณี เป็นการสั่งสมบุญครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิต ก่อให้เกิดความวิริยะอุตสาหะในการสั่งสมบุญและเป็นแหล่งเรียนรู้ความเป็นวิถีชีวิตและเป็นการอนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญา และวิธีการทอผ้าของบรรพชนไว้

งานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทสตรี

วีรณัฐ พรหมจักร (2559) ศึกษาบทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล โดยกล่าวว่า ปัจจุบันแนวคิดว่าด้วยความเท่าเทียมกันของสตรีและบุรุษ และแนวคิดว่าด้วยสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ปรากฏเป็นที่ตระหนักของนานาชาติอารยประเทศทั่วโลก ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน อาทิการให้สิทธิแก่สตรีในการเลือกตั้ง และสิทธิเสรีภาพอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง โดยได้มีองค์กรในระดับนานาชาติ อาทิสหประชาชาติได้จัดทำอนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman- CEDAW) เมื่อ พ.ศ. 2522 โดยอนุสัญญานี้มีความมุ่งหมายที่จะคุ้มครองสิทธิสตรีให้มีสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษ แต่บทบาทสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ได้เปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะบทบาทความเป็นผู้

เบื้องหลังความสำเร็จในหลาย ๆ ด้านของบุคคลต่าง ๆ มากมาย ในงานวิจัยนี้ผู้เขียนได้นำเสนอ บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ได้แก่ บทบาทความเป็นพุทธมารดา บทบาทความเป็นภรรยา และบทบาทของความเป็นพุทธมามกะ

ประเวศ อินทองปาน (2561) ได้ศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีเพศ ตามแนวจริยศาสตร์ทางศาสนาโดยมุ่งศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีเพศตามแนวจริยศาสตร์ทางศาสนาที่ต่างกันในอดีตมีการยกย่องเพศชายหรือเพศหญิงให้เป็นใหญ่กว่าอีกฝ่าย การเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามพัฒนาการของสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ในปัจจุบันมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องถึงสถานภาพและบทบาทสตรีมากขึ้น เพราะอิทธิพลของโลกตะวันตก ในรูปแบบของการรณรงค์ บทบาท เอกสาร งานวิจัยการประชุม อภิปรายอย่างจริงจัง มีผู้เสนอทฤษฎีสตรีนิยม (Feminism) และมีการเรียกร้องสิทธิสตรีในรูปแบบต่างๆ เช่น บทเพลง บทละคร เป็นต้น ส่วนใหญ่จะนำแนวคิดทฤษฎีทางตะวันตกที่มีฐานจากวัตถุนิยมมาอธิบาย นักสตรีนิยมปฏิเสธการตีความเรื่อง บทบาทชายและหญิงในหลายศาสนาที่เห็นว่ามีความไม่เท่าเทียมกันมาแต่เกิด และมีสถานะทางสังคมไม่เท่ากัน โดยพยายามที่จะสร้างความเท่าเทียมทางเพศ (Gender equality) เช่น เสนอทัศนะว่าเพศหญิงและชายมีความเท่าเทียมกัน ในสังคม รัฐที่ดีจะต้องสร้างสิทธิความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันทั้งสองเพศ และการมีส่วนร่วมสร้างประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและการเมืองที่ไม่แตกต่างกัน หลักการของสตรีนิยมนี้สอดคล้องกับทัศนะ ปรัชญาอัตถิภาวนิยมของ ฌ็อง ปอล ซาทร์ที่ว่า “เราเกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ และเราต้องรับผิดชอบต่อคุณค่าทั้งสิ้นในสิ่งที่เราได้เลือก” การศึกษาถึงสถานภาพของสตรีในด้านข้อเท็จจริงที่มีมาจากคำสอนหรือคัมภีร์ทางศาสนาหลักๆ เป็นพื้นฐานแบบจิตนิยม ในขณะที่ทัศนะทางจริยศาสตร์สนใจแนวคิดการแบ่งเพศ การแบ่งหน้าที่ระหว่างเพศ เพราะการตีความเรื่องเพศในแต่ละยุคสมัยมีผลต่อเรื่องคุณค่าของมนุษย์และปฏิบัติต่อกันในฐานะมนุษย์

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัยข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้าทั้ง 4 ภาคได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ 3

ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า

ตำนาน คือ เรื่องเล่าขานที่มีมาแต่อดีต เรื่องแสดงความเป็นมาแต่ปางหลังของสถานที่ บุคคล หรือพิธีกรรม เป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2554) ตำนาน (legend) หรือ ภาษาละติน คือ legenda เปรียบได้เหมือนเครื่องมือ ที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ ซึ่ง เรื่องราวเหล่านี้สะท้อน ให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึง ประเพณีต่าง ๆ ของคน ในยุค อดีต อาจเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ได้ อาจมีหลักฐานหรือไม่ก็ได้, เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา, เช่น ตำนานพุทธเจดีย์, ตำนานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว

นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความหมายของ ตำนาน ดังนี้

สร้อยดี อ่องสกุล (2539) สรุพบว่า ตำนานเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นเรื่อง ที่เล่าสืบต่อกันมาและได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรภายหลัง เรื่องที่ตำนานเล่าเชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริง หรือมีเค้าความจริง จากการเป็นเรื่องราว “ตำนาน” จึงมีลักษณะเป็นนิทานพื้นถิ่นอยู่มากและแม้จะ ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ยังมีร่องรอยของนิทานอยู่ ตำนาน จึงเป็นเรื่องราวที่เล่าสืบทอด กันมาโดยหาแหล่งกำเนิดไม่ได้ เป็นเรื่องเล่าขานโดยสมมุติหรืออาจเป็นความจริงที่ล่วงมาจากอดีต ตำนานภาคเหนือเป็นการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองและศาสนาเนื้อเรื่องมีลักษณะ เป็นนิทาน นิยายปรัมปรากล่าวถึงกษัตริย์บ้านเมืองหรือชุมชนและศาสนาเรื่องราวเหล่านี้ถูกเล่าสืบทอดกันต่อมาภายหลังจึงได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

ปฐม หงส์สุวรรณ (2550) กล่าวว่า ตำนาน หรือ “myth” ในภาษาอังกฤษมีต้นเค้ามาจาก คำในภาษากรีกว่า “mythos” หมายถึง คำหรือถ้อยคำแถลง อันเป็นความคิดความเชื่อที่เชื่อมโยง สัมพันธ์กับเรื่องของพระเจ้า อำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเล่าในตำนานอาจอธิบายถึง กำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชนสังคมตำนานในหลายวัฒนธรรมมีบทบาท เป็นแบบแผนสำหรับแสดงออกในเชิงจารีต และพิธีกรรมของสังคมรวมทั้งแหล่งความรู้ของกลุ่มชน ด้วย ดังนั้น ตำนานจึงมิใช่เรื่องเล่าธรรมดาแต่มีความสัมพันธ์กับระบบความคิดความเชื่อที่เกี่ยวข้อง กับอำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

นิทาน เป็นเรื่องราวที่ถูกส่งต่อด้วยการเล่าแบบมุขปาฐะ โดยมีจุดมุ่งหมายที่สร้างความ สนุกสนานเพลิดเพลินสร้างจินตนาการให้กับเด็กโดยสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมและข้อคิดให้ผู้ฟังได้ ตระหนักรวมทั้งยังใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีเพื่อให้เยาวชนได้นำไปเป็นแบบอย่างและ ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

กุหลาบ มัลลิกะมาส อ้างใน เวิร์ดเฟเบิ้ล, 2550 กล่าวว่านิทานเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะที่ส่งต่อกันมาหลายชั่วอายุคนเพื่อความสนุกสนานและความผ่อนคลายจากการตึงเครียดส่งเสริมความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งยังมีคติเตือนใจเพื่ออบรมสั่งสอนช่วยให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เนื้อเรื่องของนิทานถูกสร้างเป็นเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัยความรักความโกรธความริษยาซึ่งมีตัวละครที่มีพฤติกรรมเหมือนคนทั่วไปแม้เนื้อหาจะคล้ายคลึงกันแต่เมื่อตกไปอยู่ในท้องถิ่นใดก็จะมีเนื้อหาไปตามสภาพแวดล้อมและอิทธิพลวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ

สุมามาลย์ พงษ์ไพฑูรย์ อ้างใน เวิร์ดเฟเบิ้ล, 2550 กล่าวว่า นิทานเป็นคำศัพท์ที่ยืมมาจากภาษาบาลี หมายถึง คำเล่าขานเรื่องราวไม่ว่าประเภทใดก็ตามขึ้นอยู่กับลักษณะการเล่าที่เป็นกันเองแม้จะเป็นการเขียนก็ยังคงลักษณะที่คล้ายกับการเล่าด้วยวาจาโดยใช้ภาษาพูดหรือภาษาปากในการเล่า

นิทานพื้นบ้าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษส่งต่อให้กับลูกหลานเอาไว้โดยการเล่าเรื่องราวให้ฟังสืบทอดกันมานับร้อยปี แม้ว่าจะเป็นเรื่องราวที่ไม่ทราบว่ามีผู้ใดเป็นคนแต่งก็ยังคงถูกเล่าต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ในบางครั้งก็แพร่กระจายไปจากท้องถิ่นหนึ่งสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง ทำให้เนื้อหามีการแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นแต่ยังคงเอาไว้ซึ่งความเชื่อและอารมณ์ของผู้เล่า (Plookpedia, 2560)

นิทานพื้นบ้าน เป็นเรื่องราวที่เล่าสืบทอดกันมา ซึ่งอาจไม่มีบันทึกเป็นหลักฐาน เนื่องจากสมัยโบราณไม่มีความบันทึกในรูปแบบอื่น ในสังคม หลายวัฒนธรรมใช้การเล่าเรื่องสู่กันฟัง ซึ่งมักเป็นเรื่องราว จากจินตนาการแสดงความเชื่อของชาวบ้าน นิทานพื้นบ้านมักได้รับการบันทึกหรือตีพิมพ์ภายหลัง และมักหา ต้นกำเนิดไม่ได้ และมีการแต่งเรื่องราวเพิ่มเติมตาม จินตนาการของผู้เล่า นิทานพื้นบ้านที่โด่งดัง อย่างเช่น ซินเดอเรลลา เจ้าชายกบ แจ็คผู้ขายยักษ์ เจ้าหญิงนิทรา นิทานของไทยเช่น พิกุลทอง พญาคันคาก แก้วหน้าม้า เป็นต้น

การเล่านิทานเป็นกิจกรรมบันเทิงใจ ที่มนุษย์ได้กระทำกันมาอย่างต่อเนื่อง นิทานนั้นเล่าได้ทุกโอกาส และทุกสถานที่ ไม่ต้องมีพิธีรีตองแต่อย่างใด จึงนิยมเล่ากันแพร่หลายในทุกชาติทุกภาษาทุกชนชั้น ทุกเพศ และทุกวัย (ธวัช ปุณโณทก, 2540)

ชาวไทยทุกท้องถิ่นนิยมเล่านิทานสู่กันฟัง มีปรากฏทั้งที่เล่านิทานในครัวเรือน และเล่านิทานในที่ชุมชน เนื้อเรื่องของนิทานพื้นบ้านมีการแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ เป็นปรากฏการณ์ทั่วไปในการถ่ายทอด วัฒนธรรม (ธวัช ปุณโณทก, 2540) ดังนั้นตำนานและนิทานในท้องถิ่นหนึ่งอาจปรากฏในอีกท้องถิ่นหนึ่ง โดย ใช้ภาษาถิ่น และองค์ประกอบของเรื่องราวที่เป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตของท้องถิ่นนั้น ๆ

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยรวบรวมตำนานและนิทานพื้นบ้านใน 4 ภูมิภาค โดยใช้การแบ่งวรรณกรรมท้องถิ่นของไทยตามเขตวัฒนธรรม คือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง วรรณกรรมท้องถิ่น

ภาคเหนือ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสาน และวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ (ธวัช ปุณโณทก, 2540) เฉพาะที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า เพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า และเพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า

จากการรวบรวมข้อมูลดังกล่าวข้างต้น พบตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า ดังนี้

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคกลาง

ตำนานนางพญางิ้วดำ จังหวัดลพบุรี

นางพญางิ้วดำ ตั้งอยู่ในเขตตำบลห้วยโป่ง อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ห่างจากตัวเมืองลพบุรี ไปประมาณ 28 กิโลเมตร เป็นภูเขาที่สูงที่สุดในจังหวัดลพบุรี เหตุที่ชื่อนางพญางิ้วดำ เพราะบริเวณเขาทั้งสี่ ด้านเป็นรูปเขาโค้ง ไม่ว่ามองจากทางไหนก็จะเห็นเป็นวงโอบล้อมอยู่ จึงมีชื่อว่า นางพญางิ้วดำ บริเวณเชิงเขา จะเป็นที่ตั้งของวัดนางพญางิ้วดำ มีพระมงคลภูวนาภิรม พระราชาคณะชั้นสามัญ เป็นอดีตเจ้าอาวาส ซึ่ง ได้มรณภาพไปแล้ว โดยชาวลพบุรีเรียกท่านว่า หลวงปู่ฟัก

นางพญางิ้วดำ จะมีทางบันไดขึ้นไปสู่ยอดเขาประมาณ 3,790 ขั้น ยอดเขานี้สูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 650 เมตร จากเชิงเขาถึงยอดเขาโดยแนวบันไดจะยาว 1,680 เมตร ใช้เวลาเดินทาง จากเชิงเขาถึงยอดเขาประมาณ 2 ชั่วโมง สองข้างทางจะเต็มไปด้วยป่าไม้ขึ้นสลับซับซ้อนเต็มไปด้วยหมด บางแห่งจะเป็นที่ลาด บางแห่งจะเป็นที่ชัน เมื่อขึ้นไปถึงยอดนางพญางิ้วดำ จะมองเห็นทิวทัศน์เบื้องล่างได้ไกลสุด สายตา ในส่วนของวัดนางพญางิ้วดำนั้นได้ชื่อว่าเป็นวัดที่มีสิ่งมหัศจรรย์ 9 ประการ ได้แก่ 1. รอยพระพุทธรูปรอยที่ 4 2. รอยพระเขี้ยวแก้วพระพุทธรูปเจ้า 3. หลวงปู่ฟัก อายุ 93 ปี เจ้าอาวาสผู้ฉันมังสวิรัตและไม่สรงน้ำตลอดชีวิต 4. พระบรมสารีริกธาตุ 5. พิพิธภัณฑสถาน 6. บันไดขึ้นเขาที่ยาวที่สุด 7. ต้นปลัดขิกธรรมชาติ 8. ควายสามเขา และ 9. งาช้างสีดำ

อีกทั้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี จะมีการจัดงานไหว้พระพุทธรูปประจำปี ผู้คนจำนวนมากโดยเฉพาะชาวไทยเชื้อสายจีนจะหลั่งไหลกันมานมัสการรอยพระพุทธรูป และพระพุทธรูป นับเป็นเทศกาลสำคัญของเมืองลพบุรี

ภาพที่ 8

เขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย กอปรกร คงขจรบุญทวี, 2565

ภาพที่ 9

เขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย กอปรกร คงขจรบุญทวี, 2565

ภาพที่ 10

เขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย กอปรกร คงจรบุญทวี, 2565

ภาพที่ 11

รูปสักการะเทพต่าง ๆ บนเขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย สมศักดิ์ กรอบมุข, 2566

ภาพที่ 12

รูปสักการะเทพต่าง ๆ บนเขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย สมศักดิ์ กรอบมูข, 2566

ภาพที่ 13

รูปสักการะเทพต่าง ๆ และทางขึ้นเขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย สมศักดิ์ กรอบมูข, 2566

ภาพที่ 14

เขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย กอปรกร คงขจรบุญทวี, 2565

บนเขาวงพระจันทร์มีพระพุทธรูปชอก หรือ พระเชียงแสน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะสมัยเชียงแสน องค์พระมีขนาดใหญ่ที่สุดในจังหวัดลพบุรี และใหญ่เป็นลำดับที่ 2 ของ ประเทศไทย (รองจากพระพุทธรูปมหา นวามิตรศากยมุนีศรีวิเศษชัยชาญ) พระพุทธรูปประดิษฐาน อยู่บริเวณริมเชิงเขาวงพระจันทร์ โดยแรกเริ่มโครงการก่อสร้างใช้ชื่อว่า “พระเชียงแสน” องค์พระก่อ ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด หน้าตักกว้าง 45 เมตร สูง 75 เมตร เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2553 ใช้ระยะเวลาในการก่อสร้าง องค์พระ 8 ปี โดยประมาณ

ในปัจจุบันพระเชียงแสนได้ก่อสร้างแล้วเสร็จสมบูรณ์ เมื่อต้นปี พ.ศ. 2561 และมีการจัดพิธีถวายพระนามใหม่ว่า “พระพุทธรูปชอก” เมื่อวันอังคารที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2561 มีพิธีสมโภชพระพุทธรูปชอก เมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2561 โดยสมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พรหมคุตโต) วัดบวรนิเวศวิหาร กรรมการมหาเถรสมาคมเป็นองค์ประธาน พร้อมด้วยกรรมการมหาเถรสมาคมรูปอื่น ตลอดจนพระมหาเถระที่มีชื่อเสียงร่วมประกอบพิธีอีกเป็นจำนวนมาก

ในส่วนบริเวณพื้นที่รอบ ๆ องค์พระพุทธรูปชอก ด้านหน้าเป็นลานกว้างประกอบไปด้วย บันไดขึ้นสู่องค์พระ ศาลาธรรมขนาดใหญ่ จำนวน 2 หลัง, จุดชมวิว อนุสรณ์หนุมาน ฯลฯ ด้านหลังเป็นพื้นที่จอดรถ บันไดขึ้นสู่ด้านหลังองค์พระ และยังมีพื้นที่ในบางจุดยังอยู่ใน ระหว่างก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ

ภาพที่ 15

เขาวงพระจันทร์



หมายเหตุ. โดย กอปรกร คงขจรบุญทวี, 2565

นอกจากนี้ ประมาณเดือนสาม ช่วงเทศกาลตรุษจีนของทุกปี ยังมีเทศกาลขึ้นเขาวงพระจันทร์ ประชาชนโดยเฉพาะชาวไทยเชื้อสายจีนทั้งใกล้และไกลจะพากันมานมัสการรอยพระพุทธรูป และ พระพุทธรูปนยอเดาแห่งนี้เนื่องแน่นเป็นประจำตลอดช่วงเทศกาล สิ่งก่อสร้างและรูปแบบของการ แสดงความเคารพที่วัดแห่งนี้จึงมีอิทธิพลจีน นิยายฝ่ายมหายานอยู่มาก

เนื้อเรื่อง

ตำนานเขาวงพระจันทร์ กล่าวถึงการสู้รบระหว่างท้าวกกขนากกับพระราม ท้าวกกขนากเป็นยักษ์ซึ่งเป็นวงศ์กษัตริย์ของทศกัณฐ์ ยักษ์ตนนี้ตั้งตนเป็นใหญ่เที่ยวไล่จับมนุษย์กินเป็นอาหาร ร้อนถึง พระรามต้องลงมาปราบ พระองค์ทรงใช้เขากระต่ายมาทำเป็นคันศร ใช้หนวดเต่ามาขึงเป็นสาย และใช้หญ้า ปล้องทำเป็นลูกศร แผลงไปฆ่าท้าวกกขนาก (บางตำนานกล่าวว่าพระรามได้แผลงศร มาต้องตริ่งท้าวกกขนาก หลายครั้ง แต่ไม่ระคายผิวของท้าวกกขนากเลย จึงได้ถามพิเภกว่าจะทำประการใดดี พิเภกจึงกราบทูลว่าให้ เอาต้นกก (ขนาก) ยิงแทนศรจึงจะได้ผล พระรามจึงได้ใช้ต้นกกแทนศร แผลงถูกอุระของท้าวกกขนากล้มลง ต้นกกได้ออกรากติดกับหิน) ฤทธิ์ศรทำให้พญายักษ์กระเด็นจากกรุงลงกาในชมพูทวีปมาตก บริเวณเขาวง พระจันทร์ จังหวัดลพบุรี แต่ยักษ์ตนนี้ยังไม่ตาย เพียงแต่สลบไปเพราะฤทธิ์ศรของพระรามเท่านั้น พระรามจึง ทรงสาปให้ศรดังกล่าวปักอกตริ่งยักษ์ตนนี้ไว้บนยอดเขาชั่วกาลป์ จะได้ไม่ไปทำอันตรายใครๆ ได้ แต่ศรที่ปักอก ท้าวกกขนากนั้นจะคลายความแน่นลงทุก ๆ สามปี และถ้าปล่อยให้ลูกศรหลุดจากอกได้ ท้าวกกขนากก็จะกลับ พื้นดิน

ชีวิต ลูกขึ้นมาจับคนกินหมดทั้งเมือง พระรามจึงให้หนุมานไปควบคุมท้าวกษณาก ซึ่งต้องศรติดอยู่กับพื้นถ้ำเขาวงพระจันทร์ ซึ่งหนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกษณากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม) นอกจากนี้ ยังทรงสาปต่ออีกว่าเมื่อใดที่บุตรของท้าวกษณากซึ่งมีนามว่านางงประจันตร์ หรือนางพระจันตร์ นำไยบัวมา ทอเป็นจีวรจนสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวกษณากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวกษณากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติ ดูแลพระบิดา และพยายามทอจีวรด้วยไยบัวเพื่อให้เสร็จทันถวายพระศรีอาริยะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล (อชราอนุกรมภูมิศาสตร์ จังหวัดลพบุรี, ราชบัณฑิตยสถาน, 2481)

ภาพที่ 16

การสู้รบระหว่างท้าวกษณากกับพระราม



หมายเหตุ. โดย ทีนิวส์, 2560

ภาพที่ 17

หนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกกขนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม)



หมายเหตุ. โดย sihawatchara, 2561

นอกจากนี้ ตามตำนานกล่าวว่าศรที่ตรึงร่างท้าวกกขนากอยู่นั้นจะขยับออกทุกๆ 3 ปี หนุมานจึงให้ไก่แก้วอยู่คอยเฝ้า โดยสั่งว่า เมื่อเห็นศรเขี่ยอนจะหลุดให้ไก่แก้วส่งเสียงขันขึ้น หนุมานก็จะเหาะมาตอกศรให้แน่นอย่างเดิม และทุกครั้ง ที่หนุมานตอกศรจะเกิดประกายไฟลุกไหม้ ดังนั้น ชาวเมืองลพบุรีจึงคอยระมัดระวังกันพิเศษ เพราะมักจะเกิด ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในทุกๆ 3 ปี และศรของพระรามนั้นหากถูกราดรดด้วยน้ำส้มสายชูก็จะหลุดออกได้ จึงมีเรื่อง เล่าต่อ ๆ กันมาว่า วันดีคืนดีจะเห็นหญิงสาวสวยถือขวดมาซื้อน้ำส้มสายชูในตลาด แต่ชาวบ้านรู้ว่าเป็นนาง ศรีพระจันทร์ แปลงมาจึงไม่ยอมขายให้ และสมัยหนึ่งแม่ค้าในตลาดลพบุรีถึงกับ ไม่ยอมขายน้ำส้มสายชู ในระหว่างที่ทนทุกข์ทรมานอยู่นั้น วันหนึ่งมีพระสององค์ชุดงศ์เข้าไปในป่าจนถึงเขาวงพระจันทร์ และพบ กับร่างของท้าวกกขนากที่กลายเป็นหินนอนยาวเหยียดอยู่ในถ้ำ มีชายชราคนหนึ่งปรากฏร่างขึ้น พระทั้งสอง องค์จึงขอพักในถ้ำและถามทางที่จะชุดงค์ต่อไป

วันรุ่งขึ้นนางศรีพระจันทร์ กลับจากหาซื้อน้ำส้มสายชู และได้้นำอาหารถวายพระชุดงค์ แต่เมื่อไม่เห็น จึงถามท้าวกกขนากว่าพระสององค์หายไปไหน ท้าวกกขนากตอบว่า เห็นแมลงวันสองตัวผ่านมาเลยเอาลิ้น ตวัดเข้าไปในปาก นางจึงว่าหากยังทำกรรมอยู่เช่นนี้จะมีโอกาสเป็นอิสระได้อย่างไร นับแต่นั้นมาร่างของ ท้าวกกขนากก็กลายเป็นหินไปอย่างถาวร

ส่วนนางศรีพระจันทร์ รออยู่เป็นเวลานานหลายปีไม่เห็นพระศรีอาริย์มาโปรดสักทีจึงมีความโทมนัส ระบายความคับแค้นออกมาเป็นเสียงเพลงในทุกคืนวันเพ็ญ และในที่สุดนางก็ตรอมใจตาย ณ ภูเขาภูนั้น ซึ่งต่อมามีชื่อเรียกว่า เขาวงพระจันทร์ ดังกล่าวมาแล้ว (ชนากิต, 2539)

เหตุที่มีความเชื่อว่า ตำนานเรื่องเขาวงพระจันทร์มีความสัมพันธ์กับวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์นั้น เนื่องจากเมืองลพบุรีมีสิ่งอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จนได้รับขนานนามว่าเป็นเมือง ลูกหลานหนุมาน โดยตาม ตำนานเล่าว่า หนุมานทหารเอกของพระรามทำความดีความชอบ ช่วยรบ ในศึกทศกัณฐ์ พระรามจึงปูน บำเหน็จให้ไปครองเมืองลพบุรี นอกจากนี้ตำนานเมืองลพบุรียังมีการผูก เรื่องราวจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ให้เชื่อมโยงกับบุคคล สถานที่ เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับ เมืองลพบุรีทั้งสิ้น เช่น ศาลพระกาฬ ดินสอพอง เจ้ากัจจิน ท้าวกกขนาก ท้าวโคตรตะบอง เขาทับควาย เขาสมอคอน หุ่นพรหมมาสเตอร์ ศาลลูกศร ทะเลชุบศร ฯลฯ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562)

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคเหนือ

ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร

เจ้าแม่ทอหูก เป็นนามของเทพารักษ์สตรี หรือนางไม้อารักษ์ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า ซึ่งมีหลายองค์ตามพื้นถิ่นต่าง ๆ สำหรับองค์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จัก คือ เจ้าแม่ทอหูก ตำบลวังแคม อำเภอลองชลูง จังหวัดกำแพงเพชร และเจ้าแม่ทอหูก อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา (วิกิพีเดีย, 2566)

เนื้อเรื่อง

จากตำนานเล่าขานต่อกันมา มีองค์ของเจ้าแม่ ซึ่งเป็นองค์ไม้แกะสลัก ลอยตามน้ำและมา โผล่ขึ้น ที่บ้านศาลเจ้าแม่ ชาวบ้านได้ร่วมใจกันอัญเชิญองค์เจ้าแม่ขึ้นไว้ที่ศาลเจ้า ที่ชาวบ้านช่วย สร้างขึ้นที่ริมฝั่ง แม่น้ำปิงฝั่งบ้านแม่ลาดน้อย ครั้งแรกไม่รู้จะตั้งชื่ออะไร เหตุที่เรียกเจ้าแม่ทอหูก จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ในละแวกนั้น คือในคืนบางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้าดังมาจากทางศาลเจ้า ชาวบ้านจึงตั้งชื่อศาลเจ้านั้นว่า “เจ้าแม่ทอหูก” นั่นเอง

ปาฏิหาริย์ที่ปรากฏจนเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ซึ่งได้เล่าขานต่อกันมาว่าที่ศาลเจ้าแม่ทอหูก จะมีนกเขาทองอาศัยอยู่ และทุกวันชาวบ้านจะได้ยินนกเขาทองท่องหนังสือ ก.ไก่ ข.ไข่ ให้ชาวบ้านได้ฟัง และเมื่อสมัยก่อนนั้นการสัญจรจะใช้ทางน้ำ เรือ แพ ที่จะแล่นผ่านจะต้องเปิดประตู รั้ว ปืน หรือจุดประทัด เพื่อเป็นการเคารพต่อองค์เจ้าแม่ทอหูก ถ้าเรือ แพ ลำไหนไม่ทำจะมีระเซ่ใหญ่ หนูนเรือ หนูนแพ เพื่อเป็น การตักเตือน ซึ่งชาวบ้านเรียกจะเช่นนั้นว่า “เรือเจ้าแม่” และอีกประการหนึ่ง เมื่อครั้งก่อนชาวบ้านจะใช้วัว ควาย ในการทำการเกษตร มีขโมยมาลักวัวลักควายของชาวบ้าน และเส้นทางที่จะต้องไปต้องข้ามน้ำตรง ศาลเจ้าแม่ทอหูกตั้งอยู่ ปรากฏว่าวัวควาย ไม่ยอมข้าม ทำอย่างไรก็ไม่ยอมข้ามจนขโมยต้องบนบานต่อเจ้าแม่ ว่าถ้าข้ามได้จะให้ลูกวัว ลูกควาย อย่างละ 1 ตัว ก็ปรากฏว่าวัว ควายสามารถข้ามไปได้อย่างง่ายดาย และขโมย ก็นำลูกวัว ลูกควาย มัดไว้ที่เสาศาลเจ้า เพื่อเป็นการแก้บน แต่ปรากฏว่าเจ้าแม่ไปเข้าฝันให้ขโมยไปเอาลูกวัว ลูกควายคืน ไม่รับแล้ว “เพราะมันห่วงแม่มัน มันจะพังศาลกู ให้เอาคืนไป” ต่อมาชาวบ้านศาลเจ้าแม่ และผู้ที่ เคารพนับถือได้ร่วมกัน

อัญเชิญองค์เจ้าแม่มาประทับที่ศาลเจ้าที่บ้านศาลเจ้าแม่ เพราะหมู่บ้านศาลเจ้าแม่ เป็นชุมชนที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยนั้น และได้ร่วมกันจัดงานประจำปี ซึ่งเป็นงานประเพณี ที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ คือ งานจ๊ว

นอกจากนี้ยังมีปาฏิหาริย์ที่ปรากฏอีก คือ หลังจากอัญเชิญองค์เจ้าแม่มาประทับที่บ้านศาลเจ้าแม่แล้ว พอถึงเทศกาลสงกรานต์ชาวบ้านได้อัญเชิญองค์เจ้าแม่แห่ไปตามหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนได้สักการะ และรด น้ำเพื่อเป็นสิริมงคลของชาวบ้าน พอปีต่อมาไม่ได้ดำเนินการต่อ ปรากฏว่ากลางคืนชาวบ้านได้ยินเสียงร้องไห้ พอรุ่งเช้าชาวบ้านก็ถามกันว่าใครเป็นอะไรถึงร้องไห้ทั้งคืน แต่ก็ไม่ได้ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดร้องไห้ ชาวบ้านจึงคิดได้ว่า น่าจะเป็นเสียงของเจ้าแม่ทอหูกร้องไห้เสียใจ ที่ชาวบ้านไม่อัญเชิญเจ้าแม่แห่รอบหมู่บ้านตามประเพณีที่เคยทำ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปีชาวบ้านจะอัญเชิญเจ้าแม่แห่ไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้สักการะและรดน้ำขอพรเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน หลังจากแห่เจ้าแม่รอบ หมู่บ้านแล้ว วันรุ่งขึ้นก็จะทำบุญที่หน้าศาลเจ้าเพื่อเป็นสิริมงคลของชาวบ้านศาลเจ้าแม่ และผู้ที่เคารพนับถือ จากที่อื่นที่มาร่วมทำบุญด้วย (สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. (2565). ศาลเจ้าแม่ทอฮูก.

ภาพที่ 18

ศาลเจ้าแม่ทอหูก ตำบลวังแฉม อำเภอลองขลุ้ง จังหวัดกำแพงเพชร



หมายเหตุ. โดย สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2565

ตำนานผืนเจือก จังหวัดแพร่

จังหวัดแพร่ มีผ้าทอที่เป็นเอกลักษณ์คือลวดลายและสีที่งดงาม การทอผ้ามีทั้งที่ทอ เพื่อใช้เองในครอบครัวเป็นเครื่องนุ่งห่ม หรือใช้เป็นผ้าสไบสำหรับโอกาสพิเศษในเทศกาลต่าง ๆ หรือผู้หญิงมักทอเพื่อใช้ในพิธีแต่งงานของตน หรือทอไว้ใช้ปิดหน้าศพ หรือคลุมศพในงานศพของตน และการทอเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การทำบุญ ในการทอผ้าเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ผู้ทอจะทอขึ้นด้วยความ ประณีต มีสีสันและลวดลายงดงามเป็นพิเศษ แม้ว่าจะไม่สามารถหาหลักฐานอ้างอิงชัดเจนได้ว่า การทอผ้าของ เมืองลองเกิดขึ้นในยุคสมัยใด แต่ตามตำนานเล่าขานสืบต่อกันมา มีเรื่องราวดังนี้

เนื้อเรื่อง

ตำนานผืนเจือกทอหูก ตามตำนานเล่าว่าในอดีต เคยมีถ้ำอยู่ใต้แม่น้ำยม ที่ไหลผ่านเมืองลอง ชาวบ้านเรียกกันว่า วังน้ำ (ปัจจุบันคือสะพานต๋ามปากกกาง ไปถึงบ้านแหลมลี) มีนางผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (บางตำนานเรียกว่า ผีเสื้อเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำ มาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จ ก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรี รื่นเรีงดังกังวานไปทั่วทั้งคองน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่า บนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมา ทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นต้นซิ่นที่มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าซิ่นตีนจกของเมืองลองในปัจจุบัน

ภาพที่ 19

ตัวอย่างผ้าซิ่นตีนจก



หมายเหตุ. โดย ศิวาพร วัฒนรัตน์, 2567

ผ้าขึ้นดินจกของเมืองลอง มีเอกลักษณ์และลักษณะเด่นแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ หัวขึ้นนิยมใช้ ผ้าขาวและแดงต่อกัน ตัวขึ้นนิยมวางลาย ทอให้เกิดลายทางขวางบนลำตัวของขึ้น ตามวัฒนธรรมดั้งเดิม จะเป็นลายขวางบนพื้นสีเหลือง ดินขึ้นคือส่วนที่เป็นดินจกที่นำมาต่อกับตัวขึ้น ทอด้วยเทคนิคจก บนเส้น ยืนสีดำและสีแดง ส่วนลายดอกจะใช้สีตัดกัน นิยมจกลดลายเฉพาะส่วนครึ่งบนของดินขึ้น โดยเว้นพื้นสีแดงส่วนล่างไว้ (กศน. อำเภอลอง, 2564)

ตำนาน ขึ้นลับแลงแซงผีเจือก จังหวัดอุดรธานี

ตำนานขึ้นลับแลงแซงผีเจือก ตามตำนานกล่าวว่าผีเสื้อสาวลึกลับอาศัยอยู่ในถ้ำมายืมเครื่องมือทอ (พืม) ไปทอแล้วเอามาคืน พร้อมลายผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายนี้มาทอเรียก ขึ้นลับแลงแซงผีเจือก (แซง=แบบ) เป็นขึ้นพื้นเมืองประจำของชาวลับแล ปัจจุบันยังคงสืบทอดนุ่งเป็นขึ้น ประจำถิ่น ความพิเศษเล็กน้อยที่แทรกในลายผ้า คือมีการมัดก้าน (มัดหมี) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลาย ประเล็ก ๆ ดั้งเดิม จะเป็นสีแดงส่วนใหญ่ ปัจจุบันมีการทอกันหลากหลายสีแต่ยังคงเอกลักษณ์มีมัดก้านแทรกในลายผ้าเพื่อให้ถูกต้องตามแบบโบราณ (ชาวลับแล เรียกตัวเองว่า ลับแลง) (ภูษาอาภรณ์งามตำนานแห่งอีสาน by nontapan, 2562)

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคอีสาน

ตำนานกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม

กุดนางใย ตั้งอยู่ที่ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นชื่อแหล่งน้ำที่สำคัญของเมือง มหาสารคาม (จังหวัดมหาสารคาม) มาตั้งแต่สมัยพระเจริญ ราชเดช (กวด) เจ้าเมืององค์แรก ซึ่งมาตั้งเมือง เมื่อปี พ.ศ 2408 ใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับอุปโภค และ บริโภค ควบคู่กับแหล่งน้ำ ในหนอง หุ่ม หรือกระหุ่ม ที่เรียกว่ากุด เพราะเป็นที่สิ้นสุดของสายน้ำ (กุด แปลว่า ด่วน หรือสิ้นสุด) หรือเรียกว่า แม่น้ำด่วน ปัจจุบัน ดินเลนมากคงเหลือเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ ใกล้กับกุดนางใยเป็น ที่ตั้งของมหาวิทยาลัยอาชีว ศึกษามหาสารคาม และริมกุดนางใย มีร่องรอยของวัตถุโบราณ สันนิษฐานว่าพระเจริญราชเดช สร้างไว้เมื่อครั้งตั้งเมือง ได้แก่ เสาหงส์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้พิทักษ์เมือง

ภาพที่ 20

ภาพประกอบกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม



หมายเหตุ. โดย มะลิวรรณ บุญอาษา, 2567

ภาพที่ 21

ภาพประกอบกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม



หมายเหตุ. โดย มะลิวรรณ บุญอาษา, 2567

ชาวเมืองมหาสารคาม ในอดีตได้อาศัยน้ำจากกุดนางโยใช้สอยต่างๆ เช่น รดผัก ยาสูบ และพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปลูกตามริมกุด ในทางประวัติศาสตร์ ชื่อกุดนางโยได้เป็นชื่อที่ขอตั้งเป็นเมืองมหาสารคาม ในปี พ.ศ.2408 ต่อมาได้มีการสร้างสะพานข้ามขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2446 สมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (อุ่น) เจ้าเมืองมหาสารคามคนที่สาม และมีการสร้างศาลาพักริมทางแก่ผู้สัญจรไปมา

ด้วย เล่ากันว่าในช่วงก่อน ทศวรรษ 2480 นั้น มีกระเช้าอ้ายอยู่จำนวนมาก และมักชอบขึ้นมานอน เกยตามฝั่งตลิ่งของลำห้วยเพื่ออาบแดดอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ยังออกจะดุร้ายอีกด้วย แต่ปัจจุบัน ไม่มีกระเช้าอ้ายอยู่แล้ว

ภาพที่ 22

ภาพประกอบกุดนางไย จังหวัดมหาสารคาม



หมายเหตุ. โดย มะลิวรรณ บุญอาษา, 2567

เนื้อเรื่อง

ตำนานกุดนางไย ตามตำนานเล่าว่าครั้งโบราณที่บริเวณแหล่งน้ำกุดนางไย (ในปัจจุบัน) มีครอบครัวหนึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูกสะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน มาวันหนึ่งลูกชายได้ไปขายของทางไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันถึงเหตุเห็นว่า ห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอดคืน แม่ฝันสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่าลูกสะใภ้กำลังสาวไหมออกจากปากตัวเองม้วนเข้าฝัก จึงเกิดความกลัว นึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้อง ซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้แอบอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางไย) เมื่อลูกชายกลับมาและได้รู้เรื่องราวก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคืนเดือนหงาย ฝ่ายชายจะไปนั่งริมน้ำ และจ้องมองลงไปนในสายน้ำเป็นเวลานาน ก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้นกำลังสาวไหมออกจากปาก ต่อมาที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า กุดนางไย (ไยมาจากไยไหม)

ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา

ตำนานกุดนางทอหูก อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา เดิมชื่อกุดนางทอหูก ซึ่งมีมานานแล้ว คำว่า กุด เป็นภาษาพื้นเมืองหมายถึง ขาด ต้วน หรือสิ้นสุด ซึ่งกุดนางทอหูก เป็นชื่อจุดที่แม่น้ำสายย่อยมา สิ้นสุด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าแม่น้ำต้วน หรือแม่น้ำกุด

เนื้อเรื่อง

การที่เรียกว่ากุดนางทอหูก เนื่องจากในบริเวณแหล่งน้ำกุดอันเป็นแหล่งน้ำในอดีตมีคำเล่าลือว่า ทุกวันแปดคำ และสิบห้าคำ ในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ ซึ่งเป็นเสียงทอผ้าของนาง เทพารักษ์ที่ชื่อว่า “เจ้าแม่สมศรี” และบางครั้งนางจะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า ชาวบ้าน ในแถบนี้ก็จะมักจะผูกพันกับเจ้าแม่สมศรีนี้ แม้ว่าปัจจุบันการปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทำให้แม่น้ำกุดนางทอหูกเหลือ เป็นเพียงสระน้ำประจำหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังกราบไหว้เจ้าแม่กุดนางทอหูก หรือเจ้าแม่สมศรี หรือเจ้าแม่ ผมหอมของอำเภอด่านขุนทด

จากตำนานเจ้าแม่กุดนางทอหูก สันนิษฐานว่าน่าจะได้อิทธิพลจากตำนานผีเสื้อกุดทอหูก

ภาพที่ 23

กุดนางทอหูก



หมายเหตุ. โดย มะลิวรรณ บุญอาษา, 2567

ภาพที่ 24

ศาลเจ้าแม่นางทอหูก อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา



หมายเหตุ. โดย Citipati, 2560

จากตำนานนางทอหูก นางใย และผีนางเงือก คนในท้องถิ่นเชื่อว่ามีสถานะเทียบได้กับเจ้าแม่ประจำแม่น้ำสายต่าง ๆ เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์เพื่อปกป้องแหล่งน้ำ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่านางทอหูก นางใย และผีนางเงือก จะอยู่ในสถานะของเจ้าแม่ประจำสายน้ำ แต่ด้วยความเป็นสตรีเพศ ก็ยังคงต้องมีหน้าที่ทอผ้าเฉกเช่นเดียวกับหญิงทั่วไป

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคใต้

ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง

ตามตำนานเล่าว่ามีชายผู้หนึ่งชื่อนายเมือง เป็นพ่อค้าช้าง ตะแกมีเมียสองคน เมียหลวงชื่อนางศิลา และมีลูกสาว ชื่อนางยี่สุน ส่วนเมียน้อยชื่อนางบุปผา และมีลูกชายชื่อนายชังกั้ง ลักษณะนิสัยของนายชังกั้ง ตรงกับชื่อคือ เป็นคนเกกมะเหรก ดื้อดึง และมั่วทะลุ ฝ่ายเมียหลวงและเมียน้อยก็ไม่ลงรอยกันมักทะเลาะด่าทอและดบตี กันเสมอ

วันหนึ่งนายเมืองเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น นางยี่สุนลูกสาวไม่อยู่บ้านเช่นกัน นางมักอาศัยเรือสำเภาเดินทางหนีไปค้าขายถึงต่างแดน ฝ่ายนายชังกั้งนั้นก็ไม่อยู่ติดบ้าน นางบุปผาผู้เป็นแม่ก็มีได้เป็นห่วง เพราะ เอือมระอาอยากที่จะตักเตือนสั่งสอนลูก ภายในบ้านจึงเหลือแต่เมียหลวงและเมียน้อย ต่างก็ทำงานคนละอย่าง คือเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ใต้ถุนบ้าน และเมียน้อยตำข้าวโพด โดยใช้สากตำลงไปในครก ชาวใต้ เรียกการตำข้าวว่า “ซุ่มสาร”

ช่วงหนึ่งต่างเกิดปากเสียงกันอย่างรุนแรง ถึงกับบันดาลโทสะออกมาอย่างไม่ยั้งคิด นั่นคือเมียหลวง ใช้กระสวยทอผ้าซึ่งชาวใต้เรียกว่า “ตรน” พาดศีรษะเมียน้อยอย่างเต็มแรงจนเป็นแผลแตกเลือดไหลแดงฉาน ฝ่ายเมียน้อยก็ไม่ยอมแพ้ง่ายๆ นางจึงใช้สากตำข้าวกระทุ้งหน้าอกเมียหลวงอย่างแรงจนอกทะลุ ในที่สุดทั้งคู่ทน ความเจ็บปวดไม่ไหวถึงแก่ความตายและกลายเป็นภูเขานั้นคือเมียหลวงเป็น “เขากอกทะลุ” ส่วนเมียน้อยเป็น “เขาหัวแตก” ซึ่งทางการเรียกว่า “เขาคูหาสวรรค์” (เขาหัวแตกเป็นเขาที่อยู่ไม่ไกลจากเขากอกทะลุมากนัก แต่เดิมมีรอยแยกบนยอดเขาขนาดเล็กเดียวกันกับเขากอกทะลุ แต่ปัจจุบันรอยแยกมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลายคนเชื่อว่าอีกไม่นานส่วนที่แยกออกมาอาจจะหล่นลงมาได้)

ฝ่ายนายเมืองกลับจากการค้าช้าง เมื่อพบเหตุการณ์ดังกล่าวจึงเสียใจและตรอมใจในที่สุดก็ถึงแก่ ความตายกลายเป็น “เขาเมือง หรือ เขาชัยบุรี” ซึ่งมีลักษณะคล้ายช้างหมอบ ฝ่ายลูกสาว เมื่อขึ้นจากเรือ สำเภาและเห็นเหตุการณ์วิบโวยเช่นนั้น นางยิ่งโศกเศร้าเสียใจเลยถึงแก่ความตายเช่นกัน และกลายเป็น “เขาชัยเสน” ซึ่งมีลักษณะคล้ายเรือสำเภา ศพสุดท้ายคือนายชังกั้งกลายเป็น “ภูเขาชังกั้ง หรือ เขากัง” ปัจจุบันอยู่ในเขตโรงพยาบาลพัทลุง (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2552, หน้า 168)

นิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า

จากการศึกษานิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า พบนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า ในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ดังนี้คือ ภาคเหนือและภาคอีสานมีปรากฏเรื่องเดียวกัน ได้แก่ นิทานเรื่องทูกฟ้าแมงคาน ภาคใต้พบนิทานเรื่องนายตัน อย่างไรก็ตาม นิทานนายตัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

นิทานพื้นบ้านภาคเหนือและภาคอีสาน

นิทานทูกฟ้าแมงคาน

เนื้อเรื่อง

กล่าวถึงพระเจ้าธัมมกิตติกา กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อแมงคาน ซึ่งเจ้าชายได้อภิเษกกับนางภมมจารี (นางทูกฟ้า สำนวนผู้ไท) ลูกสาวเศรษฐี คั้นหนึ่งนางทอผ้าอยู่คนเดียว พระยาไตรภม (พระอินทร์สำนวนผู้ไท) ซึ่งอยู่ในเมืองแฉกคิดว่า นางยากจนจึงรับตัวขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ เจ้าแมงคานทราบจึงขี้มำติดตามไปกับเพื่อนคือรามเสนาจนถึงสวรรค์ โดยระหว่างนั้นเจ้าแมงคานไปเรียนวิชากับพระฤๅษีด้วย ต่อมาพระยาทูกฟ้าได้มาสู่ขอนางภมมจารี เจ้าแมงคานจึงฆ่าพระยาทูกฟ้าตายและมีชัยชนะในพิธิสมพร ที่ให้ยกก้อนหิน และขึ้นสายธนูเพื่อหาคู่ให้นาง ภมมจารี จากนั้นเจ้าแมงคานกับรามเสนาจึงพานางภมมจารีลงมายังเมืองมนุษย์ และกลับไปเมืองพาราณสีโดยได้รับตัวนางปทุมมาดีกับนางสุคันธา พระธิดาของพระยาแฉกหวน (พระอินทร์) ลงมาด้วย สุดท้ายพระบิดาคือ พระยาธัมมกิตติกาก็ได้ยกเมืองพาราณสีให้เจ้าแมงคานปกครอง

นิทานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าในภาคใต้

นายตัน นิทานพื้นบ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช

นิทานพื้นบ้านเรื่อง หูกฟ้าแมงคาน เป็นนิทานชาดกพื้นบ้านของชาวไทเขิน ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือของไทย และชาวผู้ไทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งชาวไทเขิน หรือ ไทขิ่น เป็นชนชาติหนึ่งที่เรียกตนเองตามพื้นที่อยู่อาศัยในลุ่มแม่น้ำ “จีน หรือ ขิ่น” ไทเขินที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงตุง เป็นกลุ่มไทที่มีภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างไปจากกลุ่มไทใหญ่ในรัฐฉาน ทั้งนี้แม้จะอยู่ในเขตรัฐฉานแต่ไทเขินก็มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอื่นด้วย เช่น ไทยวน และไทลื้อ เป็นต้น ซึ่งทำให้รากฐานทางภาษา สังคม ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ใกล้ชิดกัน โดยเฉพาะความเชื่อความศรัทธาในเรื่องผี ผสมผสานกับพระพุทธ ศาสนา

ในอดีตชาวไทเขินบางส่วนถูกกวาดต้อนลงมายังอำเภอเมือง และอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ชาวไทเขินกลุ่มนี้มีความสามารถในการทำงานหัตถกรรมประเภทเครื่องเงิน เครื่องเงิน ส่วนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบันที่หลงเหลือคือการสร้างเรือนไทเขิน เป็นเรือนไม้ยกพื้นสูง หลังคาเรือนทรงจั่วปีกหลังคายื่นยาวเหมือนเรือนไทลื้อในสิบสองปันนา เมื่อย้ายถิ่นฐานเข้ามาในจังหวัด เชียงใหม่ ก็ผสมผสานเรือนแบบหลังคาสองจั่วตามแบบเรือนไทยวนมาด้วย ทั้งนี้ชาวไทเขินที่อยู่ในอำเภอ สันป่าตองยังมีภาษาพูดแบบไทเขินที่ใช้สืบทอดกันมา (ฐาปนีย์ เครือระยา สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2563)

ชาวภูไท เป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่ง ที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย แต่เดิมนั้นชาวผู้ไทตั้งบ้านเรือนอยู่แถบสิบสองจุไทย คือ บริเวณลาวตอนเหนือ บางส่วนของเวียตนามเหนือ และทางตอนใต้ของจีน มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองไล เมืองแก่ง เรียกว่า “ผู้ไทดำ” ชาวภูไทยที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่มาจากเมืองวัง และเมืองตะโปน ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองสรวงเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน และแยกย้ายกันตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณเทือกเขาภูพานในเขต 3 จังหวัด คือ 1. ชาวภูไทจังหวัดกาฬสินธุ์ อาศัยอยู่ในเขตอำเภอเขาวง อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอสหัสขันธ์ อำเภอคำม่วง 2. ชาวภูไทจังหวัดสกลนคร อยู่ในอำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ 3. ชาวภูไทจังหวัดนครพนม อยู่ในอำเภอเรณูนคร อำเภอคำชะอี อำเภอหนองสูง ส่วนภูไทผู้เข้าสู่ภาคกลางในจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี ในย่านนั้นเรียกว่า 'ลาวโซ่ง' (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์, 2564)

ชาวภูไทเป็นเผ่าที่ทำเครื่องนุ่งห่ม โดยเฉพาะผ้าห่มจนเหลือใช้ (แม้กระทั่งในปัจจุบัน ชาวภูไทก็ยังทำผ้าห่มไว้มาก แยกมาเย็บมาพอกมีให้ห่มอย่างพอเพียง) ในอดีตนั้นวัสดุในการผลิตผ้าห่มมาเอง โดยการปลูกบ้ง เอาจากที่มีอยู่ตามธรรมชาติบ้าง เช่น ฝ้าย เริ่มตั้งแต่การปลูก จนถึงขั้นทอเป็นผ้า ล้วนแต่ทำเองทุกขั้นตอน ลักษณะเด่นของชนภูไทคือการทอและสวดลายเช่น ทอเป็นลายนาคนเล็ก ๆ นอกจากนี้มีลายอื่นๆ เช่น หมีปลา หมีกระจิง หมีข้อ หมีขอ ทำเป็นหมี่คันหรือหมี่ลวด ต่อด้วย

หัวขึ้นและดินขึ้นทั้งซิดและจก นอกจากนี้ยังพบผ้ามัดหมี่ฝ้าย สีขาวสลับดำย้อมใบครามหรือมะเกลือ สีดำ เย็บต่อด้วยหัวขึ้นดินขึ้น (ทิดหมู มั๊กม่วน., 2564)

นิทานเรื่อง นายตัน เขียนบันทึกลงในสมุดข่อย ต้นฉบับเป็นของวัดท่าเสริม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ระยะเวลาที่แต่งนิทาน คงอยู่ในระยะรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 แต่งด้วย กาพย์ 3 ชนิดคือ กาพย์ยานี 11, กาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง สวดอ่านนิทานในยามว่าง โดยนิทานเรื่องนายตันมีเนื้อเรื่องดังนี้

เนื้อเรื่อง

นายตัน เป็นคนตาบอดสี อยากได้นางรั้งไรเป็นภรรยา จึงส่งคนไปสว่ขอและนัดวันแต่ง โดย ฝ่ายนาง รั้งไรไม่รู้ว่ตาบอด เมื่อถึงวันแต่งงานนายตันพยายามกลบเกลื่อนความพิการของตนโดยใช้ สติปัญญา และ ไหวพริบต่าง ๆ แก้ปัญหา เมื่อขบวนขันหมากมาถึงบ้านเจ้าสาว เจ้าภาพขึ้นบนบ้าน นายตันกลับนั่งตรงนอก ขาน เมื่อคนทักนายตันจึงแก้ตัวว่า “ขอน้ำสั๊กน้อย ล้างดินเรียบร้อย จึงค่อย คลาไคล ทำตมทำเซ็ด เสร็จแล้ว ด้วยไว แล้วจึงขึ้นไป ยอไหว้ชายชวา”

ขณะอยู่กินกับนางรั้งไร วันหนึ่งนางรั้งไรจัดสำรับไว้ให้แล้วลงไปทอดผ้าใต้ถุนบ้าน นายตัน เข้าครัวหาข้าวกินเองและทำข้าวหกเรียรดลงใต้ถุนครัว นางรั้งไรร้องทักว่าเทข้าวกินนายตันจึงแก้ ตัวว่า “เปิดไก่อเล็ก น้อย บ้างง่อยบ้างเพ็ญ ตัวผู้ตัวเมีย ผอมไปสิ้นที่ ออกเหมือนคมพร้า แต่เพียงเรามา มีขึ้นดิบดี หวานลงทุกวัน ชิงกันอึ้งมี กลับว่าเรานี้ ชิงโกรธโกรธา”

วันหนึ่งนางรั้งไรให้นายตันไปไถนา นายตันบังคับวัวไม่ได้ วัวหักแอกหักไถหนีเตลิดไป นายตันจึงเที่ยว ตามวัว ได้ยินเสียงลมพัดใบไม้แห้งซายปา เข้าใจว่าเป็นวัว จึงวิดน้ำใส่เพื่อให้วัวเชื่อง นางรั้งไรมาเห็นเข้า จึง ถามว่าทำอะไร นายตันได้แก้ตัวว่า “พี่เดินไปตามวัว ปะรังแต่นั่นไม่ทัน จะ เอาไฟหาไม้ไฟ วิดน้ำใส่ ตาย เหมือนกัน ครั้นแม่บินออกปล้น เอารังมันจมน้ำเสีย”

อยู่มาวันหนึ่งนายตันจะกินหมาก แต่ในเขียนหมากไม่มีปูน จึงร้องถามนางรั้งไร นางบอกที่ วางปูนให้ แต่นายตันหาไม่พบ ได้ร้องถามอีกหลายครั้งแต่ก็ยังหาไม่พบ นายตันจึงร้องทำให้นางรั้งไร ขึ้นบ้านมาดู หากปูน มีตามที่บอก จะยอมให้นางรั้งไรเอาปูนมาทาชี้ตา นางรั้งไรจึงเอาปูนมาทาชี้ ตานายตัน นายตันถือโอกาสจึง ร้องบอกว่าตาบอดเพราะปูนทา นางรั้งไรจึงต้องหายมารักษาจนตา หายบอดและได้บวชเรียน

นิทานนายตัน กล่าวถึงการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิง ว่าเมื่อเสร็จจากการหุงหาอาหาร จัดสำรับอาหาร ทำงานบ้านต่าง ๆ แล้ว ก็จะลงไปทอดผ้าใต้ถุนบ้าน ส่วนผู้ชายจะออกไปทำไรทำนา

จากการศึกษา พบว่าตำนานและนิทานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า มีดังนี้

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคกลาง ได้แก่

ตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคเหนือ ได้แก่

ตำนานผิ้อีเจือก จังหวัดแพร่

ตำนานชินลับแลงแซงผิเจือก จังหวัดอุดรดิตถ์

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคอีสาน ได้แก่

ตำนานกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม

ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา

ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคใต้ ได้แก่

ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง

นิทานปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคเหนือและอีสาน ได้แก่

นิทานหูกฟ้าแมงคาน ชาวภูไทที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือ และภาคอีสาน จังหวัดกาฬสินธุ์

นิทานปรากฏเรื่องการทอผ้าภาคใต้ ได้แก่

นิทานนายดัน จังหวัดนครศรีธรรมราช

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษา

ตำนานและนิทานพื้นบ้าน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการทอผ้ากับการดำเนินชีวิตของสังคมไทย โดยผ้าทอเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นของใช้ และเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในการสร้างกุศล นอกจากนี้ ผ้าทอยังเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย

บทที่ 4

บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า

บทบาท ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า role เป็นเรื่องของพฤติกรรมและหน้าที่ความรับผิดชอบ (function) เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งใด ก็ควรแสดงพฤติกรรมให้ตรง และ เหมาะสมกับหน้าที่ความรับผิดชอบนั้น มีนักการศึกษาได้ให้ความหมายของคำว่า บทบาท หรือ role ไว้ ดังนี้

บทบาท ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) ให้ความหมายว่า การทำทำตามบท, การทำตามบท, โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของ พ่อแม่ บทบาทของครู

สุพัตรา สุภาพ (2541) ได้อธิบายคำว่าบทบาทคือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทคือ เลี้ยงดูลูกบทบาทเป็นคนไข้คือปฏิบัติตามคำสั่งของหมอเป็นต้นจะเห็นได้ว่ามนุษย์แต่ละคนมีบทบาทหลายบทบาทและแต่ละบทบาทจะมีความสมบูรณ์หรือสมดุลพอสมควร เช่น มีครูก็ต้องมีนักเรียน มีนายจ้างก็ต้องมีลูกจ้าง ซึ่งแต่ละบทบาทจะมีความแตกต่างกันไป แต่อย่างไรก็ตามการกำหนดบทบาทจะช่วยให้บุคคลมีพฤติกรรมที่มีประสิทธิภาพ เพราะบทบาทจะกำหนดความรับผิดชอบของงานต่าง ๆ

จันทร์ฉาย ปันแก้ว (2546) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลกระทำ หรือปฏิบัติเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งนั้น ๆ โดยพฤติกรรมที่แสดงออกนั้นขึ้นอยู่กับความคิดเห็น ของตนเอง และ ตามความคาดหวังในตำแหน่งอาชีพที่ครองอยู่

ปรีชา สุวัจนบุตร (2547) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามสถานภาพ หรือตำแหน่ง หรือสิทธิหน้าที่หรือบรรทัดฐานทางสังคม ที่มีความคาดหวังต่อการกระทำของ บุคคลกลุ่มคน และสังคม เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ ระหว่างกันในสังคมนั้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2548) ให้คำนิยามของบทบาทไว้ว่า บทบาท คือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้อยู่ในสภาพต่าง ๆ ว่าต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคมเพื่อทำให้เกิดการกระทำ ระหว่างกันทางสังคม เช่น ผู้มีตำแหน่งพ่อจะได้รับการคาดหวัง จากสังคมให้แสดงบทบาทหรือ หน้าที่ต่าง ๆ ของ พ่อ เช่น การส่งเสียเลี้ยงดูบุตร การให้การอบรมสั่งสอน เป็นต้น

นิത്യ ประจงแต่ง (2548) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง ลักษณะของพฤติกรรมที่ แสดงออกตามตำแหน่งที่บุคคลนั้นได้รับการแสดงออกนั้นย่อมผูกพันกับความคิดของผู้ดำรงตำแหน่งเอง และตามความคาดหวังของผู้อื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับตำแหน่งนั้น

พระมหาพนมนคร มีราคา (2549) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพที่เป็นมาโดยธรรมชาติ หรือตามสถานภาพที่ถูกกำหนดหรือถูกคาดหวังจากสังคม อันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกในสังคม

สินธร คำเหมือน (2550) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและพฤติกรรมที่คาดหวัง หรือการแสดงออกทางพฤติกรรมที่เกิดจากการ มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นและได้แสดงออกตามบทบาท

กล่าวโดยสรุป บทบาท คือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ แต่ละบทบาทจะมีความแตกต่างกันไป ซึ่งคาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม อันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกในสังคม แต่ละ บุคคลมีหลายบทบาทในเวลาเดียวกัน เช่น ผู้หญิงหนึ่งคนอาจมีบทบาทเป็นทั้งแม่ของลูก ภรรยาของสามี และลูกสะใภ้ โดยบทบาทดังกล่าวทำให้ต้องปฏิบัติหน้าที่คือ ดูแลลูก สามี รวมถึงครอบครัว โดยการหุงหา อาหาร ทำงานบ้าน ช่วยงานของครอบครัว ฯลฯ

ในตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า กล่าวว่าบทบาทหน้าที่ในการทอผ้า เป็นของสตรี โดยผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ในการทอผ้า ได้แก่ ลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา และหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับที่สมชาย นิลาทิ (2538) ได้กล่าวไว้ว่า บทบาทของสตรีไทยในอดีตต้องดูแลกิจการภายในบ้านให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ว่าจะเป็นสตรีชั้นสูงหรือสตรีสามัญทั่วไป ต่างก็มีบทบาทในครอบครัวที่เหมือนกัน คือ อยู่ในสถานะแม่และลูก และหากแต่งงานก็มีบทบาทเป็นภรรยาที่ดี คือ ดูแลดูสามี ดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน และอบรมสั่งสอนลูก หลังเสร็จจากงานบ้านงานเรือนแล้ว งานประจำของสตรีอีกอย่างหนึ่งคือการทอผ้า โดยจุดประสงค์สำคัญอันดับแรก คือ การทอเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันของทุกคนในครอบครัวเป็นหลัก เพราะทุกคนมีความจำเป็นต้องใช้ ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งสิ้นอายุขัย เช่น ผ้าอ้อมเด็กทารก เสื้อ ผ้านุ่ง (ผ้าซิ่น) กางเกง (ซ่ง) ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอน ฯลฯ หรือตามที่ สุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติอาษา นันทิยา พุทธะ (2538) กล่าวไว้ในบทความวิจัย แม่หญิงต้องตำหูก : พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงอีสานไว้ว่า การทอผ้าเป็นหน้าที่หรืองานหลักของผู้หญิงอีสาน ทักษะและประสบการณ์ของการทอผ้าเป็นสิ่งที่สืบทอดและสั่งสมกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ โดยเฉพาะในหมู่บ้านภูไทและไทลาว ผู้หญิงต้องรับผิดชอบคือการทอผ้า แต่หน้าที่หรือภารกิจดัง กล่าว จะต้องทำความเข้าใจด้วยว่า เป็นผลผลิตของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมและพิธีกรรมทางผ่าน ที่เกิดขึ้น (rite of passage) ที่เกิดขึ้นตามช่วงวัยต่าง ๆ ของชีวิตผู้หญิงในชุมชนและพัฒนาไปตลอดช่วงอายุ จากวัยเด็กจนกระทั่งวัยชรา

ทั้งนี้การทอผ้าไม่ใช่งานหลักของเพศชาย แต่เป็นกิจกรรมสำคัญของเพศหญิงในแทบทุกสังคม โดยเกิดจากการอบรมขัดเกลาทางสังคมที่มีต่อหญิงในทางมานุษยวิทยา การอบรมขัดเกลาทางสังคม (socialization) เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ซึ่งสมาชิกของสังคมแต่ละคนต้องเรียนรู้

โดยผ่านสถาบันและหน่วยงานสังคมต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่แรกเกิดหรือแรกเข้าเป็นสมาชิกของสังคม เด็บโตเป็นผู้ใหญ่จนกระทั่งตาย การอบรมทางสังคมถือได้ว่าเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ บทบาทและหน้าที่ของเพศชาย – หญิง ในแต่ละสังคม เนื่องจากปรากฏการณ์ทางสังคมเหล่านี้ เป็นผลมาจากการเรียนรู้วัฒนธรรมตลอดช่วงชีวิตของสมาชิกในสังคมนั่นเอง (สุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติอาษา และนันทิยา พุทธะ, 2538)

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าทั้ง 4 ภาค ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา และหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

บทบาทหน้าที่ของสตรีในการทอผ้า

1. ลูกสาว พบ 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานนางพญางิ้วดำ และนิทานพื้นบ้านลูกสาวทอผ้า

1.1 ตำนานนางพญางิ้วดำ กล่าวถึง นางนงประจันต์ ซึ่งเป็นลูกสาวของท้าวกกขนาก เป็นวงศ์ญาติของทศกัณฐ์ ยักษ์ตนนี้ตั้งตนเป็นใหญ่เที่ยวไล่จับมนุษย์กินเป็นอาหาร ร้อนถึงพระรามต้องลงมาปราบ พระองค์ทรงใช้เขากระต่ายมาทำเป็นคันศร ใช้หนวดเต่ามาซึ่งเป็นสาย และใช้หญ้า ปล้องทำเป็นลูกศร แผลงไปฆ่าท้าวกกขนาก (บางตำนานกล่าวว่าพระรามได้แผลงศร มาต้องตรึงท้าวกกขนาก หลายครั้ง แต่ไม่ระคายผิวของท้าวกกขนากเลย จึงได้ถามพิเภกว่าจะทำประการใดดี พิเภกจึงกราบทูลว่าให้ เอาต้นกก (ขนาก) ยิงแทนศรจึงจะได้ผล พระรามจึงได้ใช้ต้นกกแทนศร แผลงถูกอุระของท้าวกกขนากล้มลง ต้นกกได้ออกรากติดกับหิน) ฤทธิ์ศรทำให้พญายักษ์กระเด็นจากกรุงลงกาในชมพูทวีปมาตก บริเวณเขาวง พระจันท์ จังหวัดลพบุรี แต่ยักษ์ตนนี้ยังไม่ตาย เพียงแต่สลบไปเพราะฤทธิ์ศรของพระรามเท่านั้น พระรามจึง ทรงสาปให้ศรดังกล่าวปักอกตรึงยักษ์ตนนี้ไว้บนยอดเขาขั้วกลับ จะได้ไม่ไปทำอันตรายใครๆ ได้ แต่ศรที่ปักอก ท้าวกกขนากนั้นจะคลายความแน่นลงทุกๆ สามปี และถ้าปล่อยให้ลูกศรหลุดจากอกได้ ท้าวกกขนากก็จะกลับฟื้นคืนชีวิต ลูกขึ้นมาจับคนกินหมดทั้งเมือง พระรามจึงให้หนุมานไปควบคุมท้าวกกขนาก ซึ่งต้องศรติดอยู่กับ พันถ้ำเขาวงพระจันท์ ซึ่งหนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกกขนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม) นอกจากนี้ ยังทรงสาปต่ออีกว่าเมื่อใดที่บุตรของท้าวกกขนากซึ่งมีนามว่านางนงประจันต์ หรือนางพระจันท์ นำไยบัวมา ทอเป็นจีวรจนสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวกกขนากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวกกขนากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติ ดูแลพระบิดา และพยายามทอจีวรด้วยไยบัวเพื่อ ให้เสร็จทันถวายพระศรีอาริยะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคต

จากตำนานนางพญางิ้วดำ แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของนางนงประจันต์ในฐานะ ลูกสาว คือการแสดงความกตัญญูต่อบิดา โดยการทอผ้าจีวรเพื่อนำไปถวายแก่พระศรีอาริยะเมตไตรย ซึ่งจะทำให้พ่อได้พ้นจากคำสาปของพระราม

1.2 นิทานพื้นบ้านหูกฟ้าแมงคาน กล่าวถึงพระเจ้าธัมมกิตติกา กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อแมงคาน ซึ่งเจ้าชายได้อภิเษกกับนางภมมจารี (นางหูกฟ้า ส่วนนผู้ไท) ลูกสาวเศรษฐี คินหนึ่งนางทอผ้าอยู่คนเดียว พระยาไตรภม (พระอินทร์ส่วนนผู้ไท) ซึ่งอยู่ในเมืองแฉนคิดว่า นางยากจน จึงรับตัวขึ้นไป อยู่บนสวรรค์ เจ้าแมงคานทราบจึงขี่ม้าติดตามไปกับเพื่อนคือรามเสนาจนถึงสวรรค์ โดยระหว่างนั้นเจ้าแมง คานไปเรียนวิชากับพระฤๅษีด้วย ต่อมาพระยากาบฟ้าได้มาสู่ขอนางภมมจารี เจ้าแมงคานจึงฆ่าพระยากาบฟ้า ตาย และมีชัยชนะในพิธีสมพร ที่ให้ยกก้อนหิน และขึ้นสายธนูเพื่อหาคู่ให้นางภมมจารี จากนั้นเจ้าแมงคาน กับรามเสนาจึงพานางภมมจารีลงมายังเมืองมนุษย์ และกลับไปเมืองพาราณสี โดยได้รับตัวนางปทุมมาดีกับ นางสุคันธา พระธิดาของพระยาแฉนหวาน (พระอินทร์) ลงมาด้วย สุดท้ายพระบิดา คือ พระยาธัมมกิตติกา ก็ได้ยกเมืองพาราณสีให้เจ้าแมงคานปกครอง

จากนิทานพื้นบ้านเรื่องหูกฟ้าแมงคาน แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของนางภมมจารี หรือ นางหูกฟ้า (ส่วนนผู้ไท) ในฐานะลูกสาว โดยนางทอผ้าเป็นกิจวัตรประจำวันตามปกติ

2. ลูกสะใภ้ พบ 1 เรื่อง ได้แก่ ตำนานกุดนางโย โดยกล่าวถึงครอบครัวหนึ่ง ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูก สะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน มาวันหนึ่ง ลูกชายได้ไปขายของทาง ไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คินหนึ่งแม่ผัวสังเกต เห็นว่าห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอด คิน แม่ผัวสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่าลูกสะใภ้ กำลังสาวไหมออกจากปาก ตัวเองมัวเมาเข้าฝัก จึงเกิดความกลัว นึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้อง ซักถาม และให้ร้ายว่าเป็นภูติ ผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้แอบอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางโย) เมื่อลูกชายกลับมาและได้รู้ เรื่องราวก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคินเดือนหงาย ฝ่ายชาย จะไปนั่ง ริมน้ำ และจ้องมองลงไปใต้น้ำ เป็นเวลานาน ก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้น กำลังสาวไหมออกจากปาก ต่อมาที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า กุดนางโย (โยมาจากโยไหม)

จากตำนานกุดนางโย แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของลูกสะใภ้ โดยเมื่อเสร็จจากงานบ้านต่าง ๆ ในเวลากลางวันแล้ว นางจะเตรียมเส้นใยเพื่อใช้ทอผ้าในเวลากลางคินต่อไป

3. ภรรยา พบ 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานเขากทะเล ตำนานกุดนางโย และนิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

3.1 ตำนานเขากทะเล กล่าวถึงชายผู้หนึ่งชื่อนายเมือง เป็นพ่อค้าช่าง แกมีเมียสองคน เมียหลวงชื่อนางศิลา และมีลูกสาวชื่อนางยี่สุน ส่วนเมียน้อยชื่อนางบุปผา และมีลูกชายชื่อนายชังกั้ง ลักษณะนิสัยของนายชังกั้งตรงกับชื่อคือเป็นคนเกกมะเหรก ดื้อดึง และมูทะลุ ฝ่ายเมียหลวง และเมียน้อยก็ไม่ลงรอยกันมักทะเลาะด่าทอและตบตีกันเสมอ วันหนึ่งนายเมืองเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น นางยี่สุนลูกสาวไม่อยู่บ้านเช่นกัน นางมักอาศัยเรือสำเภาเดินทางหนีไปค้าขายถึงต่างแดน ฝ่ายนายชังกั้งนั้นก็ไม่อยู่ติดบ้าน นางบุปผาผู้เป็นแม่ก็มีได้เป็นห่วง เพราะเอือมระอาอยากที่จะตักเตือนสั่งสอนลูก

ภายในบ้าน จึงเหลือแต่เมียหลวงและเมียน้อย ต่างก็ทำงานคนละอย่าง คือเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ที่ใต้ถุนบ้าน และเมียน้อยตำข้าวโพด ช่วงหนึ่งต่างเกิดปากเสียงกันอย่างรุนแรง ถึงกับบันดาลโทสะออกมาอย่างไม่ยั้งคิด นั่นคือเมียหลวงใช้กระสวยทอผ้าซึ่งชาวใต้เรียกว่า “ตรน” พาดศีรษะเมียน้อยอย่างเต็มแรงจนเป็นแผลแตกเลือดไหลแดงฉาน ฝ่ายเมียน้อยก็ไม่ยอมแพ้ง่ายๆ นางจึงใช้สากตำข้าวกระทุ้งหน้าอกเมียหลวงอย่างแรงจนอกทะลุ ในที่สุดทั้งคู่ทนความเจ็บปวด ไม่ไหวถึงแก่ความตาย และกลายเป็นภูเข นั่นคือเมียหลวงเป็น “เขากอก ทะลุ” ส่วนเมียน้อยเป็น “เขาหัวแตก” ซึ่งทางการเรียกว่า “เขาคูหาสวรรค์” (เขาหัวแตกเป็นเขาที่อยู่ไม่ไกล จากเขากอกทะลุมากนัก แต่เดิมมีรอยแยกบนยอดเขาขนาดไล่เลี่ยกันกับเขากอกทะลุแต่ ปัจจุบันรอยแยกมีขนาด ใหญ่ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลายคนเชื่อว่าอีกไม่นานส่วนที่แยกออกมาอาจจะหล่นลงมาได้) ฝ่ายนายเมืองกลับจากการค้าช้าง เมื่อพบเหตุการณ์ดังกล่าวจึงเสียใจและตรอมใจในที่สุดถึงแก่ความตายกลายเป็น “เขาเมือง หรือ เขาชัยบุรี” ซึ่งมีลักษณะคล้ายช้างหมอบ ฝ่ายลูกสาวเมื่อขึ้นจากเรือสำเภาและเห็นเหตุการณ์วิบวาทเช่นนั้น นางยิ่งโศกเศร้า เสียใจเลยถึงแก่ความตายเช่นกัน และกลายเป็น “เขาชัยเสน”

ตำนานเขากอกทะลุ จังหวัดพัทลุง

3.2 ตำนานกุดนางโย โดยกล่าวถึงครอบครัวหนึ่ง ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูก สะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน มาวันหนึ่ง ลูกชายได้ไปขายของทาง ไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันสยอง เห็นว่าห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอด คืน แม่ฝันสยอง จึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่าลูกสะใภ้ กำลังสาวไหมออกจากปาก ตัวเองมาม้วนเข้าฝัก จึงเกิดความกลัว นึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้อง ซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติ ผีปิศาจ ทำให้ลูกสะใภ้อับอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางโย) เมื่อลูกชายกลับมา และได้รับ เรื่องราวก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคืนเดือนหงาย ฝ่ายชาย จะไปนั่งริมน้ำ และจ้องมองลงไปในสายน้ำเป็นเวลานานก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้นกำลังสาวไหมออกจากปาก ต่อมาที่แห่งนี้ จึงได้ชื่อว่ากุดนางโย (โยมาจากโยไหม)

ตำนานกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม

3.3 นิทานพื้นบ้านเรื่องนายดัน นายดันเป็นคนตาบอดสี อยากได้นางริ้งไรเป็นภรรยา จึงส่งคนไปสุ่ขอและนัดวันแต่ง โดยฝ่ายนาง ริ้งไรไม่รู้ว่าตาบอด เมื่อถึงวันแต่งงานนายดันพยายามกลบเกลื่อน ความพิการของตนโดยใช้สติปัญญา และไหวพริบต่าง ๆ แก้ปัญหา เมื่อขบวนขันหมากมาถึงบ้านเจ้าสาว เจ้าภาพขึ้นบนบ้าน นายดันกลับนั่งตรงนอก ขาน เมื่อคนทักนายดันจึงแก้ตัวว่า “ขอน้ำสั๊กน้อย ล้างตื้น เรียบร้อย จึงค่อยคลาไคล ทำคมทำเช็ด เสร็จแล้ว ด้วยไว แล้วจึงขึ้นไป ยอไหว ข้ายขวา “ขณะอยู่กับนาง ริ้งไร วันหนึ่งนางริ้งไรจัดสำรับไว้ให้แล้วลงไปทอผ้าใต้ถุนบ้าน นายดันเข้าครัว หา ข้าวกินเอง และทำข้าวหก เรียรดาลงใต้ถุนครัว นางริ้งไรร้องทักว่าเหข้าวทำไม นายดันจึงแก้ตัวว่า “เปิดไก่อเล็ก น้อย บ้างง่อยบ้างเพลี่ย ตัวผู้ตัวเมีย ผอมไปสิ้นที่ ออกเหมือนคมพริ้ว แต่เพียง

เรามา มีขึ้นดีบตี หวานลงทุกวัน ชิงกันอ้อมมี กลับว่าเรานี่ ช้างโกรธโกรธา” วันหนึ่งนางรุ่งโรให้นายดันไป ไถนา นายดันบังคับวัวไม่ได้ วัวหักแอกหักไถหนีเตลิดไป นายดัน จึงเที่ยว ตามวัว ได้ยินเสียงลมพัด ใบไม้แห้งซายป่า เข้าใจว่าเป็นวัว จึงวิดน้ำเข้าใส่เพื่อให้วัวเชื่อง นางรุ่งโรมา เห็นเข้า จึงถามว่าทำอะไร นายดันได้แก้ตัวว่า “พี่เดินไปตามวัว ประริงแตนแล่นไม่ทัน จะเอาไฟ หาไม้ไฟ วิดน้ำใส่ ตาย เหมือนกัน ครั้นแม่บินออกพลัน เอารังมันจมน้ำเสีย”

อยู่มาวันหนึ่งนายดันจะกินหมาก แต่ในเขี่ยนหมากไม่มีปูน จึงร้องถามนางรุ่งโร นางบอกที่ วางปูนให้ แต่นายดันหาไม่พบ ได้ร้องถามอีกหลายครั้งแต่ก็ยังหาไม่พบ นายดันจึงร้องทำให้นางรุ่งโร ขึ้นบ้านมาดู หากปูน มีตามที่บอก จะยอมให้นางรุ่งโรเอาปูนมาทาทายีตา นางรุ่งโรจึงเอาปูนมาทาทายี ตานายดัน นายดันถือโอกาสจึง ร้องบอกว่าตาบอดเพราะปูนทา นางรุ่งโรจึงต้องหายามารักษาจนตา หายบอดและได้บวชเรียน

นิทานนายดัน จังหวัดนครศรีธรรมราช

กล่าวโดยสรุป เมื่อภรรยาว่างเว้นจากการปฏิบัติภารกิจประจำวันแล้ว หลังจากนั้นจะใช้ เวลาว่างในการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สาวไหม ย้อมสี แล้วนำเส้นไหมมาทอ ซึ่งอาจจะทอในเวลา กลางวัน หรือเวลากลางคืน

4. หญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ พบ 4 เรื่อง ได้แก่ ตำนานกุดนางทอหูก ตำนาน เจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีอีเงือก และตำนานซินลับแลงแซงผีเงือก

4.1 ตำนานกุดนางทอหูก กล่าวว่าบริเวณแหล่งน้ำกุดอันเป็นแหล่งน้ำในอดีตมีศาลเล่าลือ ว่าทุกวันแปดค่ำ และสิบห้าค่ำ ในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ ซึ่งเป็นเสียงทอ ผ้าของนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่า "เจ้าแม่สมศรี" และบางครั้งนางจะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้าน เพื่อไปทอผ้า ชาวบ้านในแถบนี้ก็จะผูกพันกับเจ้าแม่สมศรีนี้ แม้ว่าปัจจุบันการปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทำให้แม่น้ำกุดนางทอหูกเหลือเป็นเพียงสระน้ำประจำหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังกราบไหว้เจ้าแม่กุดนาง ทอหูก หรือเจ้าแม่สมศรี หรือเจ้าแม่ผมหอม (ชื่อเรียกนางทอหูกในอำเภอด่านขุนทด จังหวัด นครราชสีมา)

ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา

4.2 ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จากตำนานเล่าขานต่อกันมาว่ามืองค์ของเจ้าแม่ ซึ่งเป็นองค์ไม้ แกะสลักลอยตามน้ำและมาไหลขึ้นที่บ้านศาลเจ้าแม่ ชาวบ้านได้ร่วมใจกันอัญเชิญองค์เจ้าแม่ขึ้นไว้ที่ ศาลเจ้าที่ชาวบ้านช่วย สร้างขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำปิงฝั่งบ้านแม่ลาดน้อย ครั้งแรกไม่รู้จะตั้งชื่ออะไร เหตุที่ เรียกเจ้าแม่ทอหูก จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในละแวกนั้น คือในคืนบางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้าดังมา จากทางศาลเจ้า ชาวบ้านจึงตั้งชื่อศาลเจ้านั้นว่า "เจ้าแม่ทอหูก"

ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร

4.3 ตำนานผีเสื้อเจือก เล่าว่าในอดีตเคยมีถ้ำอยู่ใต้แม่น้ำยมที่ไหลผ่านเมืองลอง ชาวบ้านเรียกกันว่าวังน้ำ (ปัจจุบันคือสะพานตำบลปากทาง ไปที่บ้านแหลมลี) มีนางผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (บางตำนานเรียกว่า ผีเสื้อเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำมาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรีเร่เร่ดังกังวานไปทั่วทั้งน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถอยฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่าบนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมาทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นต้นซิ่นที่มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าซิ่นตีนจกของเมืองลองในปัจจุบัน

ตำนานผีเสื้อเจือก จังหวัดแพร่

4.4 ตำนานซิ่นลั้บแลงแซงผีเจือก ตามตำนานกล่าวว่าผีเจือกสาวลี้กลับอาศัยอยู่ในถ้ำมายืมเครื่องมือทอ (ฟืม) ไปทอแล้วเอามาคืน พร้อมลายผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายนี้มาทอเรียก ซิ่นลั้บแลงแซงผีเจือก (แซง=แบบ) เป็นซิ่นพื้นเมืองประจำของชาวลั้บแล ปัจจุบันยังคงสืบทอดนุ่งเป็นซิ่น ประจำถิ่น ความพิเศษเล็กน้อยที่แทรกในลายผ้า คือมีการมัดก่าน (มัดหมี่) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลาย ประเล็ก ๆ ดังเดิม จะเป็นสีแดงส่วนใหญ่

ตำนานซิ่นลั้บแลงแซงผีเจือก จังหวัดอุดรธานี

บทบาทหน้าที่ในการทอผ้าในฐานะหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ มีปรากฏในภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งคนในท้องถิ่นมีความเชื่อและให้ความนับถือเป็นอย่างมาก

ตำนานและนิทานพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของสตรีเพศ ได้แก่ ลูกสาว ภรรยา ลูกสะใภ้ และหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ โดยแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงจำเป็นต้องมีความรู้ในการทอผ้า ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม ความเป็นผู้หญิงไม่ได้ถูกกำหนดโดยธรรมชาติ สิ่งจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่สร้างความเป็นผู้หญิงขึ้นมา ทั้งในระดับรูปลักษณ์ทางร่างกายและจิตใจ ตลอดชีวิตของผู้หญิง การอบรมของผู้หญิงการอบรมเลี้ยงดูตั้งแต่วัยเด็กเล็ก การกำหนดบทบาทโดยถือเพศเป็นปัจจัยกำหนด ความสัมพันธ์กับพ่อแม่ล้วนแต่เป็นกลไกที่ปลูกฝังความเป็นผู้หญิงทั้งสิ้น (เดอโบว์วาร์ เบนินิสต์ อ้างในอมรา พงศาพิชญ์, 2529 อ้างในพัฒนา กิตติอาสา, 2530 อ้างใน สุวิมล วัลย์เครือ และ ชนิตา ตั้งถาวรสิริกุล, 2538)

นอกจากนี้ การทอผ้ายังเป็นการอบรมและขัดเกลาให้สตรีมีความอดทน ความละเอียดลออ และยังทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ขึ้นอีกด้วย ดังนั้นจึงเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่สตรีในแต่ละครัวเรือนพึงมีติดตัวไว้ อีกทั้งการทอผ้ายังเป็นลักษณะพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้และสืบทอดต่อกันจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งด้วย

บทที่ 5

วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน

วัฒนธรรมนิยม หมายถึง มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์แห่งการดำรงชีวิต และการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่างๆ ให้พิจารณาอย่างซับซ้อน เรื่องของวัฒนธรรมจึงสามารถมองได้หลายแง่มุมไปด้วย มีผู้ให้ ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ต่าง ๆ กัน ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรม ไว้ 4 นัย คือ

1. สิ่งที่ทำให้เจริญงอก งามแก่หมู่คณะ
2. วิถีชีวิตของหมู่คณะ
3. ลักษณะที่แสดงถึงความ เจริญงอก งาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดี ของประชาชน
4. พฤติกรรมและสิ่งที่คนใน หมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและ ร่วมใช้อยู่ในหมู่พวก ของตน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรม คือ สิ่ง ที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (กิงดาว ต้อยศ, 2547) ให้คำอธิบายไว้ว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง ความเจริญในทาง วิชาความรู้ เช่น วิทยาศาสตร์ ศิลปวิทยา วรรณคดี ศาสนา ตลอดจน ขนบธรรมเนียม ประเพณี และจรรยาบรรณ วัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม มีทั้งส่วนจับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ เช่น กวีนิพนธ์ ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อ ร้างสร้างความ

พระยาอนุมานราชธน อ้างถึงใน (บ้านจอมยุทธ, 2543) ได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่า วัฒนธรรม คือ “สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงาม ในวิถี แห่งชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ คือผลผลิตของส่วนรวม ที่มนุษย์ได้ เรียนรู้มา จากคนแต่ ก่อนสืบทอดเป็นประเพณีกันมา คือ ความรู้สึก ความคิดเห็น ความประพฤติ และกิริยา อาการ หรือ การกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดง ออกมาให้ ปรากฏเป็น ภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น คือมรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและ รักษา ไว้ให้เจริญงอกงาม เป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบทอดเป็น ประเพณีกันมา”

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) (2532) ได้อธิบายความหมายของ วัฒนธรรมไว้ ดังนี้ วัฒนธรรมเป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรมปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคม นั้นๆ วัฒนธรรมเป็นการสั่งสมประสบการณ์ความรู้ความสามารถภูมิธรรมภูมิปัญญา ทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ใน สังคมนั้น ๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อไปได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้ วัฒนธรรมคือ ผลรวม ของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้นๆ ได้ทำได้ หรือได้สั่งสมมา จนถึงบัดนี้ วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญ งอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะ เป็น พื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไปตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความ เจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (ครูบ้านนอก, ม.ป.ป.) ได้แสดงความหมายของ วัฒนธรรมไว้ต่างกัน เช่น วัฒนธรรม เป็นวิธีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิก ในสังคมเดียวกันสามารถ เข้าใจและ เข้าใจซึ่งร่วมกันยอมรับและใช้ปฏิบัติร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของ คนในสังคมนั้นๆ วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับ สังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบ ความคิด วิธีการ โครงสร้างของสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามในการดำเนินชีวิต ของสังคม ถ่ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ ยอมรับและใช้ปฏิบัติร่วมกัน

ในงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ซึ่งมีปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน เพื่อแสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอด การเอาอย่าง และการปฏิบัติร่วมกัน ถึงแม้ว่าจะอยู่ต่าง ภูมิภาคกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาด้านานและนิทานพื้นบ้าน

การทอผ้าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่สืบทอดกันมา นอกจากคุณค่าทางศิลปะแล้วยังเป็น การแสดงถึงแบบแผนความเป็นอยู่ในสังคม กรรมวิธีและเทคนิคในการทอผ้าให้เกิดลวดลายต่างๆ จึง เป็นเทคนิคและความสามารถของแต่ละคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งผู้ทอสามารถจดจำลวดลายที่ตนคิดประดิษฐ์ ได้ถึงแม้แต่ละลวดลายจะมีความซับซ้อนและหลากหลาย แต่ก็สามารถนำมาประสานกันได้อย่าง เหมาะเจาะงดงามแสดงถึงภูมิปัญญา และความสามารถของชาวชนบทเป็นอย่างดี ผ้าทอมือจึงมี เทคนิคการทอและความสวยงามเป็นที่สุด (พริบพันดาว, 2559)

จากการศึกษาวิเคราะห์ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า พบว่ามีวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าร่วมกัน ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้า เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า ช่วงเวลาในการทอผ้า โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. วัตถุประสงค์ในการทอผ้า

เสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มนับเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อใช้ปกปิดร่างกายและป้องกันความหนาวเย็น อีกทั้งยังเป็นเครื่องแสดงฐานะของผู้ใช้ ดังนั้นการทอผ้าจึงเกิดขึ้นโดยยามว่างจากงานในสวนไร่นา ผู้หญิงจะทอผ้าดังกล่าวที่ว่า "เมื่อเสร็จหน้านาผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก" ซึ่งทำให้เห็นถึงการแบ่งหน้าที่ระหว่างชายและหญิง ในสมัยก่อนพอเสร็จจากการทำนาแล้ว ผู้หญิงก็จะทอผ้าไว้สำหรับสวมใส่ ส่วนพวกผู้ชายนั้นก็จะทำจอบ เสียม มีด เครื่องมือทางการเกษตร เพื่อจะใช้ในการทำนาหน้าต่อไป ทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงเพศและอุปนิสัยของผู้หญิง เพราะการทอผ้าเป็นงานที่ต้องใช้ความขยันอดทน ความพยายาม และความละเอียดอ่อนประณีต รวมถึงความคิดสร้างสรรค์ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับที่ สุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติอาษา นันทิยา พุทธะ (2538) ได้กล่าวว่า บทบาทหน้าที่ในการทอผ้ามีความสำคัญและผูกพันกับสตรีเป็นอย่างมาก คือนอกเหนือจากการดูแลบ้านให้สะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ดูแลเรื่องอาหารการกิน เลี้ยงดูลูก ผู้หญิงจะใช้เวลาว่างเพื่อทอผ้า ซึ่งการทอผ้าเป็นกิจกรรมทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงบทบาทความสามารถและมีส่วนร่วมมากที่สุด โดยมีวัตถุประสงค์ตั้งแต่การทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัว ใช้เป็นของฝาก ใช้ในพิธีกรรมและศาสนา แลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่เป็นอื่น ๆ กับเพื่อนบ้าน หรือการทอผ้าขาย ซึ่งบทบาทของสตรีในสังคมสามารถสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และความเชื่อทางพุทธศาสนาของผู้หญิงในแต่ละสังคมวัฒนธรรมได้

จากการวิเคราะห์วัตถุประสงค์ในการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้าน พบว่ามี 3 วัตถุประสงค์ คือ 1. การทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือน 2. การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญู และ 3. การทอผ้าเพื่อเป็นพุทธบูชา ดังนี้

1. การทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือน มีปรากฏในตำนานกุดนางใย ตำนานกุดนางทอหูก ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผิ้อีเจือก ตำนานเขากทะเล นิทานหูกฟ้าแมงคาน และนิทานนายตัน ดังตัวอย่าง ตำนานกุดนางใย

“มาวันหนึ่งลูกชายได้ไปขายของทางไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันสังเกตเห็นว่า ห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอดคืน แม่ฝันสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่าลูกสะใภ้กำลังสาวใยไหมออกจากปากตัวเองมาม้วนเข้าฝัก นางเกิดความกลัวนึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้องซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้แอบอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ”

ตำนานกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม

ตำนานกุดนางทอหูก

“ทุกวันแปดคำ และสิบห้าคำ ในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ ซึ่งเป็นเสียงทอผ้าของนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่า "เจ้าแม่สมศรี" และบางครั้งนางจะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า”

ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา

ตำนานเจ้าแม่ทอหูก

“เมืองคังของเจ้าแม่ ซึ่งเป็นองค์ไม้แกะสลัก ลอยตามน้ำและมาโผล่ขึ้น ที่บ้านศาลเจ้าแม่ ชาวบ้านได้ร่วมใจกันอัญเชิญองค์เจ้าแม่ขึ้นไว้ที่ศาลเจ้า ที่ชาวบ้านช่วย สร้างขึ้นที่ริมฝั่ง แม่น้ำปิงฝั่ง บ้านแม่ลาดน้อย ครั้งแรกไม่รู้จะตั้งชื่ออะไร เหตุที่เรียกเจ้าแม่ทอหูก จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ในละแวกนั้น คือในคืนบางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้าดังมาจากทางศาลเจ้า ชาวบ้านจึงตั้งชื่อศาลเจ้านั้นว่า "เจ้าแม่ทอหูก”

ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร

ตำนานผิ้อีเจือก

“มีนางผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (บางตำนานเรียกว่า ผิ้อีเจือกทอหูก หรือนางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำ มาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จ ก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรี รื่นเรริงดังกังวานไปทั่วทั้งน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากเจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่าบนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมาทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นดินขึ้นที่มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าขึ้นดินจกของเมืองลองในปัจจุบัน”

ตำนานผิ้อีเจือก จังหวัดแพร่

ตำนานชินลับแลงแซงผิเจือก

ตามตำนานกล่าวว่า มีหญิงสาวลึกลับอาศัยอยู่ในถ้ำมายืมเครื่องมือทอ (ฟืม) ไปทอแล้วเอามาคืน พร้อมลายผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผิเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายนี้มาทอเรียก ชินลับแลงแซงผิเจือก (แซง=แบบ) เป็นชิ้นพื้นเมืองประจำของชาวลับแล ปัจจุบันยังคงสืบทอดนุ่งเป็นชิน ประจำถิ่น ความพิเศษเล็กน้อยที่แทรกในลายผ้า คือมีการมัดก่าน (มัดหมี่) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลาย ประเล็ก ๆ ดังเดิม จะเป็นสีแดงส่วนใหญ่

ตำนานชินลับแลงแซงผิเจือก จังหวัดอุดรธานี

ตำนานเขากทะเล

“วันหนึ่งนายเมืองเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น นางยี่สุนลูกสาวไม่อยู่บ้านเช่นกัน นางมักอาศัยเรือสำเภาดำเนินทางหนีไปค้าขายถึงต่างแดน ฝ่ายนายซังกั้งนั้นก็ไม่มีอยู่ติดบ้าน นางบุปผาผู้เป็นแม่ก็มีได้เป็นห่วง เพราะเอื้อมระอาอยากที่จะตักเตือนสั่งสอนลูก ภายในบ้านจึงเหลือแต่เมียหลวงและเมียน้อย ต่างก็ทำงานคนละอย่าง คือเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ใต้ถุนบ้าน และเมียน้อยตำข้าวโพด โดยใช้สากตำลงไปในครก ชาวใต้ เรียกการตำข้าวว่า “ซุ่มสาร”

ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง

นิทานหูกฟ้าแมงคาน

กล่าวถึงพระเจ้าธัมมกิตติกา กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อแมงคาน ซึ่งเจ้าชายได้อภิเษก กับนางภมมจारी (นางหูกฟ้า สำนวนผู้ไท) ลูกสาวเศรษฐี คือนางทอผ้าอยู่คนเดียว พระยาไตรภม (พระอินทร์สำนวนผู้ไท) ซึ่งอยู่ในเมืองแฉกคิดว่า นางยากจนจึงรับตัวขึ้นไปอยู่บนสวรรค์

นิทานหูกฟ้าแมงคาน จังหวัดกาฬสินธุ์

นิทานนายตัน

ขณะอยู่กับนางรุ่งไร วันหนึ่งนางรุ่งไรจัดสำรับไว้ให้แล้วลงไปทอผ้าใต้ถุนบ้าน นายตันเข้าครัว หา ข้าวกินเอง และทำข้าวหูกเรียรดลงใต้ถุนครัว นางรุ่งไรร้องทักว่าเทข้าวทำไม นายตันจึงแก้ตัวว่า "เปิดไก่อเล็ก น้อย บ้างง่อยบ้างเพี้ยน ตัวผู้ตัวเมีย ผอมไปสิ้นที่ ออกเหมือนคัมพรา แต่เพียงเรา มา มีขึ้นดิบดี หวานลงทุกวัน ชิงกันอึ้งมี กลับว่าเรานี่ ชิงโครธโครธา

นิทานนายตัน จังหวัดนครศรีธรรมราช

จากตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงจะทอผ้าไว้ใช้เองในครอบครัว โดยจะทอเมื่อว่างจากงานต่าง ๆ แล้ว ซึ่งจะทอผ้าทั้งในเวลากลางวันและกลางคืนตามแต่จะสะดวก อีกทั้งในเนื้อหาของตำนานกุดนางใยยังได้กล่าวถึงการเตรียมเส้นใยเพื่อใช้ทอผ้า และในตำนานผิ้อีเกือกทอหูกได้กล่าวถึงความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างลายผ้าอีกด้วย

2. การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญู

ปรากฏในตำนานเขาวงพระจันทร์ ความว่า พระรามได้แผลงศร มาต้องตรึงท้าวกกขนากหลายครั้ง แต่ไม่ระคายผิวของท้าวกกขนาก เลยจึงได้ถามพิเภกว่าจะทำประการใดดี พิเภกจึงกราบทูลว่าให้ เอาต้นกก (ขนาก) ยิ่งแทนศรจึงจะได้ผล พระรามจึงได้ใช้ต้นกกแทนศร แผลงถูกอุระของท้าวกกขนากล้มลง ต้นกกได้ออกรากติดกับหิน) ฤทธิศรทำให้พญายักษ์กระเด็นจากกรุงลงกาในชมพูทวีป มาตก บริเวณเขาวง พระจันทร์ จังหวัดลพบุรี แต่ยักษ์ตนนี้ยังไม่ตาย เพียงแต่สลบไปเพราะฤทธิศรของพระรามเท่านั้น พระรามจึง ทรงสาปให้ศรดังกล่าวปักอกตรึงยักษ์ตนนี้ไว้บนยอดเขาชั่วกัลป์ จะได้ไม่ไปทำอันตรายใครๆ ได้ แต่ศรที่ปักอกท้าวกกขนากนั้นจะคลายความแน่นลงทุกๆ สามปี และถ้าปล่อยให้ลูกศรหลุดจากอกได้ ท้าวกกขนากก็จะกลับฟื้นคืนชีวิตลุกขึ้นมาจับคนกินหมดทั้งเมือง

พระรามจึงให้หนุมานไปควบคุมท้าวกนกชนาก ซึ่งต้องศรติดอยู่กับพื้นถ้ำเขาวงพระจันทร์ ซึ่งหนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกนกชนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม) นอกจากนี้ ยังทรงสาปต่ออีกว่า เมื่อใดที่บุตรของท้าวกนกชนากซึ่งมีนามว่านางนงประจันตร์ หรือนางพระจันทร์นำไยบัวมาทอเป็นจีวรจนสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวกนกชนากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวกนกชนากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติดูแลพระบิดา และพยายามทอจีวรด้วยไยบัวเพื่อให้เสร็จทันถวายพระศรีอาริยะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล

ตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

จากตำนานเขาวงพระจันทร์ แสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ในการทอผ้าของนางนงประจันตร์ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบิดาคือท้าวกนกชนาก หากนางสามารถทอผ้าจีวรถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยได้สำเร็จ บิดาก็จะพ้นจากคำสาปของพระราม ซึ่งนางเองก็ไม่ได้รู้ได้ว่าพระศรีอาริยะเมตไตรยจะเสด็จมาตรัสรู้เมื่อใด

3. การทอผ้าเพื่อเป็นพุทธบูชา มีปรากฏในตำนานเขาวงพระจันทร์

พระรามได้แผลงศร มาต้องตรึงท้าวกนกชนาก หลายครั้ง แต่ไม่ระคายผิวของท้าวกนกชนากเลย จึงได้ถามพิเภกว่าจะทำประการใดดี พิเภกจึงกราบทูลว่าให้ เอาต้นกก (ชนาก) ยิ่งแทนศรจึงจะได้ผล พระรามจึงได้ใช้ต้นกกแทนศร แผลงลูกธนูของท้าวกนกชนากล้มลง ต้นกกได้ออกรากติดกับหิน) ฤทธิศรทำให้พญายักษ์กระเด็นจากกรุงลงกาในชมพูทวีปมาตก บริเวณเขาวง พระจันทร์ จังหวัดลพบุรี แต่ยักษ์ตนนี้ยังไม่ตาย เพียงแต่สลบไปเพราะฤทธิ์ศรของพระรามเท่านั้น พระรามจึง ทรงสาปให้ศรดังกล่าวปักอกตรึงยักษ์ตนนี้ไว้บนยอดเขาชั่วกัลป์ จะได้ไม่ไปทำอันตรายใครๆ ได้ แต่ศรที่ปักอก ท้าวกนกชนากนั้นจะคลายความแน่นลงทุกๆ สามปี และถ้าปล่อยให้ลูกศรหลุดจากอกได้ ท้าวกนกชนากก็จะกลับ พื้นคืนชีวิต ลูกขึ้นมาจับคนกินหมดทั้งเมือง พระรามจึงให้หนุมานไปควบคุมท้าวกนกชนาก ซึ่งต้องศรติดอยู่กับ พื้นถ้ำเขาวงพระจันทร์ ซึ่งหนุมานจะต้องมาตอกไม้ที่ปักอกท้าวกนกชนากทุก ๆ เดือนดับ (เดือนแรม) นอกจากนี้ ยังทรงสาปต่ออีกว่าเมื่อใดที่บุตรของท้าวกนกชนากซึ่งมีนามว่านางนงประจันตร์ หรือนางพระจันทร์ นำไยบัวมา ทอเป็นจีวรจนสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวกนกชนากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวกนกชนากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติดูแลพระบิดา และพยายามทอจีวรด้วยไยบัวเพื่อ ให้เสร็จทันถวายพระศรีอาริยะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล”

ตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี

ในทางพุทธศาสนา สตรีตามทัศนะพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสิกานั้นได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี ผู้หญิงมีบทบาทมิได้ด้อยกว่าผู้ชายในด้านศาสนาแต่อย่างใด ทั้งเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน เป็นผู้ ปฏิบัติธรรม ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เป็นความจริงที่ว่าผู้หญิงในฐานะอุบาสิกา มีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมากด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่

สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้ เนื่องด้วยพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มีความเสมอภาค เท่าเทียมกันในทางพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้ผู้หญิงต้องอยู่ในกรอบหรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น

ในตำนานนางนางพระจันทร์ กล่าวถึงนางนางประจันทร์ ทำหน้าที่ของลูกสาวด้วยความกตัญญูต่อบิดาคือท้าวกกขนาก นางอยู่คอยปรนนิบัติดูแลบิดา และพยายามทอจีวรด้วยใยบัว เพื่อให้เสร็จทันถวายพระศรีอารียะเมตไตรย ที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล (อชราอนุกรมภูมิศาสตร์ จังหวัดลพบุรี, ราชบัณฑิตยสถาน, 2507) ซึ่งการทอผ้าเพื่อถวายพระศรีอารียะ หรือพระศรีอารียะเมตไตรย เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นการสร้างธรรมทานชนิดหนึ่ง ส่วนการทอผ้าเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาของนางนางประจันทร์ ก็เพื่อจะได้อาศัยกุศลผลบุญให้ตนเองและบิดาคือท้าวกกขนาก ได้พ้นบาปโทษ และได้ขึ้นสวรรค์ตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน

ราชบัณฑิตยสถาน (2552) ได้อธิบายถึงพระศรีอารียะเมตไตรย หรือพระเมตไตรย ไว้ว่า พระศรีอารียะเมตไตรย หรือพระเมตไตรย (บาลี: Metteyya, เมตเตยย; สันสกฤต: मत्त्रेय, ไมเตรย) หรือที่นิยมเรียกว่า พระศรีอารียะ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ที่ 5 และองค์สุดท้ายแห่งภัทรกัปนี้ โดยสุชีพ ปุญญานุภาพ (2550) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าเมื่อศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าสิ้นสุดไปแล้ว โลกจะล่องเข้าสู่ยุคแห่งความเสื่อมถอย อายุขัยของมนุษย์ลดลงจนเหลือ 10 ปี ก็เข้าสู่ยุคมิคสัญญี ผู้สลดใจกับความชั่ว ก็หันมารวมกลุ่มกันทำความดี จากนั้นอายุขัยเพิ่มขึ้นถึง 1 อสงไขยปีแล้วจึงลดลงอีก จนเหลือ 80,000 ปี ในยุคนี้อาจจะมีพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีครบ 80 อสงไขยแสนมหากัป ลงมาตรัสรู้เป็น พระเมตไตรยพุทธเจ้า

นอกจากนี้ ในภาคอื่น ๆ ก็ยังปรากฏความเชื่อเรื่องการทอผ้าเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ดังนี้

ภาคเหนือกล่าวถึงการถวายผ้าเป็นพุทธบูชาไว้ว่า คนทางภาคเหนือ เรียกว่า “ตุง” โดยจะนำตุง มาใช้เป็นเครื่องประดับ หรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งทางศาสนา ประเพณี งานเทศกาล หรืองานเฉลิมฉลองต่าง ๆ วัตถุ ที่นำมาทำตุงในล้านนามีหลากหลายรูปแบบ ลักษณะที่แผ่น วัตถุทำจากผ้า กระดาษ ไม้ โลหะ ทองเหลือง หรือใบลาน โดยนำไม้ส่วนปลายแขวนห้อยเป็นแผ่นยาวลงมาตามคติความเชื่อ ของคนล้านนา เกี่ยวกับตุงที่สร้างขึ้น เพื่อถวายเป็น พุทธบูชา ใช้ในงานพิธีทางศาสนา ทั้งใน งานมงคล งานอวมงคล โดยมีขนาด รูปทรง และรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้าง ตามความเชื่อ พิธีกรรม ความ นิยมของแต่ละ ท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ล้านนามีความเชื่อว่า การถวายหรือทานตุง นั้น จะได้รับผลบุญและ อานิสงส์เพื่อให้เกิด ความร่มเย็นเป็นสุข เป็นอย่างมาก หรือบางตำรามีความเชื่อ สืบต่อกันมาว่าเมื่อตายไปจะ ได้ขึ้นสวรรค์ หรือเมื่อตกนรก ชายตุงจะแกว่งจุดวิญญาณขึ้นมาจากรกให้ขึ้นไปสู่สรวงสวรรค์ (ธีรบุลย์ มิตรมนชัย, 2564)

การใช้ตุงทางภาคเหนือ ได้ปรากฏหลักฐานตามตำนานพระธาตุดอยตุง โดยกล่าวถึงการสร้าง พระธาตุไว้ว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าได้นำเอาพระบรมธาตุพระรากขวัญเบื้องซ้ายขององค์

พระสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามา ถวายแด่พระยาอนุตราภคัษัตริย์ลำดับที่ 3 แห่งราชวงศ์สิงหนวัติ พระองค์ทรงขอเอา ที่แดนของพระยาลาวจก (ราชวงศ์ ลวจิงคราช) ในหมู่เขาสามเสียงเล่า เป็นที่ ก่อสร้างสถูปบรรจุพระบรมธาตุ เมื่อจะสร้างพระมหาสถูปนั้นให้ทำ “คุ้งตะขาบ ใหญ่” ยาวถึงพันวา ปักไว้บนยอดดอยปู่เจ้า หางตุงปลิวไปเพียง ไต่กำหนดหมายไว้เป็นฐานสถูปเพียงนั้น (โองเขียน สืบสานภูมิปัญญาล้านนา, 2545)

ตุง หรือ ธง ของชาวล้านนา (ชาวอีสานเรียกว่า “ทุง”) เป็นผลผลิตของการทอผ้าที่สามารถ ใช้เป็น จุดเริ่มต้นในการทำ ความเข้าใจโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงในชุมชนชนบทได้ เพราะ ชาวบ้าน จะทำตุงถวายเป็นพุทธบูชาในโอกาสงานประเพณีสำคัญ ถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือถวายเพื่อเป็นปัจจัยส่งกุศลให้แก่ตนในชาติหน้า โดยเชื่อว่าเมื่อ ตายไปแล้วจะได้เกาะชายตุงขึ้นสวรรค์ (ทรงศักดิ์ ปรามค์วัฒนากุล และแพทริเซีย แนนหนา, 2532, หน้า 24 อ้างในสุริยา สมุทคุปต์ และคณะ แม่หญิงต้องตำทาก : พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและ การเปลี่ยนแปลงบทบาท ของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสาน ปัจจุบัน, 2537, หน้า 210)

ตุง หรือ ทุง หรือ ธง ได้มีการนำไปใช้ประโยชน์หลายประการ กล่าวคือ

1. เป็นการสร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อเป็นปัจจัยส่งกุศลให้แก่ตนในชาติหน้าและเพื่อ เป็นการ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้วให้หลุดพ้นจากอบายภูมิ มีนรก เป็นต้น และได้ขึ้นสวรรค์
2. เพื่อเป็นการต่ออายุหรือสืบชะตาของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อสะเดาะเคราะห์ ขจัดปัดเป่าภัย พิบัติต่าง ๆ ให้หมดไป
3. เพื่อใช้ในพิธีกรรมและเทศกาลต่าง ๆ เช่น พิธีสวดถอน พิธีการขึ้นท้าวทั้งสี่ (ท้าวจตุโลกบาล) พิธีส่งเคราะห์ ประเพณีตั้งธรรมหลวง งานปอยหลวง งานทอดกฐิน ประเพณี สงกรานต์ ประเพณีเกี่ยวกับคน ตาย เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศล
4. เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงเครื่องหมายของพวกหรือเผ่าต่าง ๆ กำหนดสีสັນให้รู้จักและ จำง่าย เช่น ธงชาติไทย
5. ใช้เป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ บอกให้รู้ว่า สถานที่แห่งนั้นมีงานเฉลิมฉลองสมโภช เช่น การปักตุงไฉยตามรายทางสองฟากถนนที่เข้าสู่วัด เป็นต้น
6. เพื่อเป็นการสืบทอดศิลปะและวัฒนธรรมให้คงอยู่

(พระราชปรีดี, สายัน อรินทโม, ตุงล้านนา : คติความเชื่อทางพุทธศาสนา, 2559)

ภาคอีสาน มีการทอผ้าเพื่อห่อพระคัมภีร์ โดยในสมัยโบราณบรรดาสรรพวิชาทั้งหลายจะ ถูกบันทึกไว้ในใบลาน เรียกว่า “จาร” ซึ่งมีความเชื่อว่า การสร้างหนังสือ (คัมภีร์ใบลาน) ที่เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา จะได้านิสงส์อันยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นอีสานจึงขวนขวาย สร้างหนังสือ และเมื่อมีการสร้างคัมภีร์ใบลาน จำเป็นจะต้องมีการเก็บรักษาไว้ให้ดีจึง มีธรรมเนียม

นิยมสร้างผ้าห่อหนังสือหรือผ้าห่อคัมภีร์ใบลานถวายวัด โดยเหล่าหญิงสาวและแม่บ้านจะเป็นผู้นำผ้าทอของตนเองมาห่อคัมภีร์ไว้

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกิดงานศิลปหัตถกรรมขึ้นอย่างหนึ่ง คือผ้าห่อคัมภีร์สำหรับห่อหุ้มคัมภีร์ใบลาน ซึ่งผ้าห่อคัมภีร์นี้จะเกิดจากฝีมือของบรรดาหญิงสาวและแม่บ้านในชุมชนนั้น ๆ เนื่องจากในวัฒนธรรมไทย ผู้หญิงจะไม่มีสิทธิ์ในการจารพระธรรมลงบนใบลาน ซึ่งถือว่าเป็นการได้อานิสงส์อย่างสูง ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องทดแทนด้วยการทอผ้าห่อคัมภีร์ขึ้นมา โดยผู้ทอจะทำให้มีขนาดกว้างยาวพอดีกับ “ลานยาว” (ความยาวของใบลาน) และจะทออย่างประณีตงดงาม มีลวดลายสีสันทตามความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของผู้ทอ มีทั้งผ้าไหมสีเดียวกันทั้งผืนและผ้าไหมไม่จำกัดลวดลาย แล้วนำไปถวายเพื่อใช้ในการห่อคัมภีร์ เพื่อที่จะเป็นการได้อานิสงส์เท่าเทียมกับฝ่ายชาย (โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ม.ป.ป.)

ภาคใต้กล่าวถึงการถวายผ้าพระภฏเป็นพุทธบูชา “ผ้าพระภฏ” หมายถึง ผ้าที่มี ภาพวาดหรือลัทธิ เป็นรูปพระพุทธรูป พระพุทธรูป หรือพุทธประวัติ ที่พุทธศาสนิกชนจัดทำขึ้น เพื่อใช้บูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ปุณยสถานหรือเจดีย์สถานมาตั้งแต่โบราณกาล นิยมแขวนไว้ในสถานที่จัดพิธีกรรมในพุทธศาสนา ใช้แทนที่พระพุทธรูป เพื่อเป็นที่เคารพบูชา คำว่า ภฏ มาจากคำในภาษา บาลีว่า ภฏ (อ่านว่า ปะ-ตะ) แปลว่า ผ้าทอ หรือ ผืนผ้า ส่วนมากเป็น ผ้าแถบยาว มีการจัดทำกันโดยทั่วไป ทั้งใน ประเทศ ศรีลังกา เนปาล ทิเบต จีน เกาหลี ญี่ปุ่น รวมทั้งทุกประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กล่าวโดยสรุป จากการวิเคราะห์ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า พบว่า วัตถุประสงค์สำคัญอันดับแรกของการทอผ้าเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันของทุกคนในครอบครัวเป็นหลัก ดังเช่นตำนานตำนานกุดนางใย ตำนานกุดนางทอหูก ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผิ้อเงือก ตำนานเขากทะเล นิทานเรื่องหูกฟ้าแมงคาน และนิทานเรื่องนายตัน วัตถุประสงค์ถัดมาคือการทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และวัตถุประสงค์สุดท้ายคือเพื่อใช้ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ดังเช่นตำนานเขาวงพระจันทร์

2. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า

จากการศึกษาวิเคราะห์การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน พบว่ามีการกล่าวถึงเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า คือ 1. กี่หรือหูก 2. ฟืม 3. กระสวยหรือตรน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. กี่ทอผ้า หรือ หูก

กี่ทอผ้า หรือหูก มีกล่าวถึงในตำนานเขากทะเล ความว่า วันหนึ่งนายเมืองเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น นางยี่สุนลูกสาวไม่อยู่บ้านเช่นกัน นางมักอาศัยเรือสำเภา เดินทางหนีไปค้าขายถึงต่างแดน ฝ่ายนายซังกั้งนั้นก็ไม่อยู่ติดบ้าน นางบุปผาผู้เป็นแม่ก็มีได้เป็นห่วง เพราะ เอื้อมระอาอยากที่จะ

ตกเดือนส่งสอนลูก ภายในบ้านจึงเหลือแต่เมียหลวงและเมียน้อย ต่างก็ทำงานคนละอย่าง คือเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ใต้ถุนบ้าน และเมียน้อยตำข้าวโพด โดยใช้สากตำลงไปในครก ชาวใต้เรียกการตำข้าวว่า “ซ้อมสาร”

จากการศึกษาพบว่า กี่ทอผ้าหรือหูก เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญยิ่งอันหนึ่งสำหรับการทอผ้า ลักษณะของกี่จะมีโครงสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยเสาหลัก 4 เสา มีไม้ยึดติดกันเป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้มาในอดีต และปัจจุบันยังนิยมใช้อยู่ เพราะที่ชนิตนี้ใช้ทอผ้าที่มีลวดลายต่าง ๆ ได้ดีกว่าชนิดอื่นๆ

กี่ทอผ้าหรือหูก เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้าที่พบโดยทั่วไป มี 2 ชนิด คือ กี่ตั้ง หรือ กี่ทอพื้นเมือง หรือ กี่ทอมือ และกี่ยกรตุก ซึ่งประกอบด้วย กระสวย หลอดด้าย ไม้เหยียบหูก ไม้หาบหูก ในสำหรับปั่นหลอด กงสำหรับใส่ใจด้าย ฟืม และผึงสำหรับดึงผ้า

กี่ยกรตุกหรือกี่ยกรมือ กี่ชนิดนี้ทอผ้าแต่ละครั้งได้จำนวนจำกัด คือ ได้เพียงครั้งละ 5 – 6 ผืน หน้ากว้างของผ้าที่ทอได้จะแคบกว่ากี่ยกรตุก กี่ยกรมือจะต้องใช้เท้าเหยียบเพื่อบังคับตะกอให้แยกเส้นด้ายยื่นออกจากกัน แล้วใช้มือสอดกระสวยใต้เส้นด้ายที่แยกตั้งฟืมกระทบเส้นด้ายพุ่งให้ติดกันที่ละเส้นซึ่งทอ ได้ช้ากว่ากี่ยกรตุก

กี่ยกรตุก เป็นกี่ยกรที่เพิ่งจะเริ่มนำเข้ามาใช้โดยได้รับการส่งเสริมจากกรมพัฒนาชุมชน การทอ กี่ยกรตุก ผู้ทอไม่ต้องสอดกระสวย ใช้มือกระตุกเชือกที่ติดกับกระสวย แล้วกระสวยจะวิ่งผ่านเส้นด้าย ยื่นที่แยกออกจาก กัน โดยการเหยียบไม้ที่ดึงตะกอ ข้อดีของกี่ยกรตุก คือ ในการทอแต่ละครั้ง ไม่ต้องสับเส้นด้ายยื่นบ่อย ๆ มีแกนม้วนด้ายยื่นได้ยาวหลายสิบเมตร เส้นด้ายยื่นจะตั้งเรียบเสมอกัน ไม่ต้องหวี หรือจัดเหมือนกับกี่ยกรมือหรือ กี่คอก

ภาพที่ 25 กี่ยกรตุกหลักสำหรับทอมือ



หมายเหตุ. โดย มัชวาน ภูมิเจริญ, 2567

ภาพที่ 26 กี่กระตุกเหล็กสำหรับทอมือ



หมายเหตุ. โดย มัชวาท ภูมิเจริญ, 2567

2. ฟืม

ฟืม กล่าวถึงในตำนานผิ้อีเจือกทอหูก ความว่า มีนางผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (บางตำนานเรียกว่า ผิ้อีเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำ มาขอยืม ฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรี รื่น เรืองดังกังวานไปทั่วทั้งค้ำน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือน้ำฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่า บนฟิมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟิมนั้นมาทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นต้นชั้นที่มีลักษณะพิเศษ แปรไปจากที่เคยทอกัน มา จึงเป็นที่มาของผ้าชิ้นดินจกของเมืองลงในปัจจุบันกุดนางทอหูก ตำนานผิ้อีเจือก

และ

ตำนานขึ้นลับแลงแขงผิเจือก ความว่า มีหญิงสาวลึกลับอาศัยอยู่ในถ้ำมายืมเครื่องมือทอ (ฟืม) ไปทอแล้วเอามาคืน พร้อมลายผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผิเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายนี้มา ทอเรียก ขึ้นลับแลงแขงผิเจือก (แขงหรือแบบ) เป็นชิ้นพื้นเมืองประจำของชาวลับแล ปัจจุบันยังคงสืบ ทอดนุ่่งเป็นชิ้นประจำถิ่น ความพิเศษเล็กน้อยที่แทรกในลายผ้า คือมีการมัดก่าน (มัดหมี) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลาย ประเล็ก ๆ ดังเดิมจะเป็นสีแดงส่วนใหญ่

จากการศึกษา ฟืม เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า มีตัวฟืมที่ทำจากไม้ เนื้อแข็ง เป็นกรอบ สีเหลี่ยม มีพื้นซี่เล็ก ๆ เรียงกันเป็นตัวยูอยู่กลางและระยะห่างของพื้นเป็นที่ใช้สำหรับสอดเส้นไหมผ่าน ความกว้างของฟืม ประมาณ 5 – 6 เซนติเมตร ส่วนความยาวของฟืมคือความกว้างของผืนผ้า ในการ ใช้ฟืมเนื่องจากการทอครั้งต่อไปจะต้องเหลือเส้นไหมที่ทอครั้งก่อนไว้ เพื่อนำมาผูกกับเส้น ไหมที่

ต้องการทอครั้งต่อไปโดยไม่ให้เส้นไหมจากการ ทอครั้งก่อนหลุดออกจากฟืม ไม่เช่นนั้นจะต้องนำเส้นไหมมาสอดผ่านพื้นของไหม ซึ่งจะต้องใช้เวลานานมาก

ภาพที่ 27 ฟืม



หมายเหตุ. โดย กรมหม่อนไหม, ม.ป.ป.

นอกจากก็ทอผ้าและฟืมที่มีกล่าวถึงในตำนานและนิทานพื้นบ้านแล้วนั้น เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้าโดยทั่วไปยังประกอบไปด้วย

3. กระสวยหรือตรน

กระสวย หรือ ตรน กล่าวถึงในตำนานเขากทะเล ทำจากไม้เนื้อแข็ง ยาวประมาณ 1 ฟุต หัวหน้าท้ายเรียวอ่อน ตรงกลางเป็นรางสำหรับ ใส่หลอดด้ายทางต่ำ (เส้นพุ่ง) เป็นเครื่องมือที่บรรจุหลอดไหมเส้นพุ่ง เพื่อนำเส้นไหมไปขัดกับเส้นไหมยืน เดิม มักจะทำด้วยไม้แต่ปัจจุบันมีทั้งทำด้วยไม้และพลาสติก

ภาพที่ 28 กระสวย



หมายเหตุ. โดย Weaving, 2560

นอกจากเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้าที่กล่าวไว้ในตำนานและนิทานพื้นบ้านข้างต้นแล้ว ยังมีเครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่

หลอดด้าย (ไหม) นิยมทำจากเถาว์วัลย์ชนิดหนึ่ง เรียกว่า เครือไส้ตัน เครือไส้ตันนี้จะมีรูกลวงตลอด ตัดเป็นท่อนๆ ท่อนละประมาณ 3 นิ้ว อาจจะใช้ไม้อีกอย่างอื่นก็ได้ที่มีรูตรงกลาง เช่น ลำปอแก้ว เพื่อใช้ไม้สอดยึดติดกับกระสวย ไม้นี้เรียกว่า ไม้ขอหลอด ไม้ขอหลอดที่ใช้พันหลอดด้าย

ภาพที่ 29 หลอดด้าย



หมายเหตุ. โดย ยอทอมือ, 2562

ภาพที่ 30 หลอดด้าย



หมายเหตุ. โดย กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ชุมชนวังสะพุง, 2561

ไม้เหยียบหูก เป็นไม้กลม ๆ ยาวประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร สำหรับสอดกับเชือกที่ผูกโยงจากด้านล่างของเขาลงมาทำเป็นห่วงไว้เมื่อจะให้เขาขึ้น – ลง ในกรณีเปลี่ยนสีของเส้น ไหมก็เหยียบไม้นี้ ไม้เหยียบหูก จะมีจำนวนเท่ากับจำนวนของพืมนั้น ๆ

ภาพที่ 31 ไม้เหยียบหูก



หมายเหตุ. โดย ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้าน บ้านสมปรารถน์ ตำบลหนองสะโน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี, ม.ป.ป.

ภาพที่ 32 ไม้เหยียบหูก



หมายเหตุ. โดย ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้าน บ้านสมปรารถน์ ตำบลหนองสะโน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี, ม.ป.ป.

ไม้หาบหูก เป็นไม้ที่สอดร้อยกับเชือกที่ผูกเขาด้านบน เพื่อให้หูกยึดติดกับไม้หาบ หูกจะมีอันเดียวไม่ว่าจะใช้ฟืมที่มี 2 เข, 3 เข หรือ 4 เข ไม้หาบหูกใช้ฟืม 2 เข

กระดานก่ เป็นแผ่นไม้ที่ตียึดกับต้นเสาสำหรับนั่งทอผ้า และวางเครื่องมือเครื่องใช้ ทำจากไม้เนื้อแข็งขนาด 11.5 นิ้ว x 8 นิ้ว

ภาพที่ 33 กระดานก่



หมายเหตุ. โดย มาสะสม, 2556

ภาพที่ 34 กระดานก่



หมายเหตุ. โดย สืบสานหัตถศิลป์ ถิ่นผ้าไหมโคราชจังหวัดสกลนคร, 2560

ไม้ก้ำพัน เป็นไม้ขนาดยาว 2.50 เมตร วางบนหลักหัวขาสำหรับชิงช้า หรือเส้นไหม เส้นยืน เพื่อ ทอประสานกับเส้นพุ่งส่วนที่กระตุกเป็นกึ่งทอผ้า แบบใหม่ที่ทำให้ทอผ้าได้รวดเร็วขึ้น แม้จะขาดความประณีตไป

ทั้งนี้เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้าของแต่ละภูมิภาคอาจจะมีแตกต่างกันตามลักษณะของชนิดเส้นใยที่ใช้ทอและลวดลาย รวมถึงชื่อเรียกอุปกรณ์ก็มีความแตกต่างกันด้วย

3. เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า

จากการศึกษาดำเนินงานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า : กรณีศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค พบว่ามีการกล่าวถึงเส้นใย 2 ประเภท ได้แก่ 1. ไยบัว 2. ไยไหม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ไยบัว

จากการศึกษาดำเนินงานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าทั้ง 4 ภาค พบว่ามีการนำไยบัวมาใช้ในการทอผ้า โดยกล่าวถึงไว้ในตำนานนางพญางิ้วทอง ดังนี้

ตำนานนางพญางิ้วทอง ในตำนานกล่าวว่า นางนงประจันตร์ หรือนางพญางิ้วทอง ต้องนำไยบัวมาทอเป็นจิวสำเร็จเป็นผืน เพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอารียะเมตไตรย ที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า จึงจะทำให้พระบิดาคือท้าวภักขนาถพ้นคำสาป นางต้องอยู่คอยปรนนิบัติดูแล พระบิดา และพยายามทอจิวด้วยไยบัวให้เสร็จทันถวายพระศรีอารียะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคต

สำหรับผ้าที่ทอจากไยบัวนั้น วิบูลย์ ลิ้มเจริญ (2550) ได้อธิบายลักษณะไว้ว่า เป็นผ้าชนิดหนึ่งเนื้อบางใส ทอด้วยไหมเส้นเล็ก วิธีการทอผ้าไยบัวนั้น ใช้การทอมือทั้งหมด ตั้งแต่การดึงเอาเส้นใยจากก้านดอกบัวด้วยมือ นำเส้นใยที่ได้มาล้าง ตากแห้ง แล้วจึงนำมาปั่นเป็นด้ายเส้นยาว ก่อนจะนำมาทอเป็นผืนผ้า

ผ้าไยบัวนั้น มีคุณสมบัติคล้ายกับผ้าลินินผสมกับผ้าไหม เนื้อผ้าไยบัวไม่ยับง่าย ทั้งยังสะท้อนน้ำและป้องกันคราบสกปรกได้ดีคล้ายคลึงกับลักษณะของใบบัวอีกด้วย การผลิตเส้นใยบัวหลวงนั้น ใช้ส่วนที่เป็นก้านดอกบัวหลวง เนื่องจากการดอกบัวหลวงมีใยบัวที่มีความหนากว่าก้านใบ และก้านฝักบัวเลือกที่เป็นบัวเต็มวัยแต่ไม่แก่ตัดก้านที่อวบให้ยาวได้มากที่สุดตัดให้ใกล้ดอกมากที่สุด (กรุงเทพฯ, 2556)

ด้วยกรรมวิธีที่ต้องใช้เวลาและความอดทนอย่างมากในการทอเป็นผืนผ้าออกมา อาจกล่าวได้ว่า การทอผ้าเพื่อถวายถวายเป็นพุทธบูชาของนางนงประจันตร์นั้นจึงได้ผลบุญกุศลอย่างสูง เพราะต้องอาศัยความอดทน ความเพียร อีกทั้งยังต้องมีความประณีตและความละเอียด เพื่อให้ผ้าทอนั้นงดงาม

2. ไยไหม

ไหม มีที่มาจากผีเสื้อชนิดหนึ่ง ตัวอ่อนป้อม ปีกมีลายเส้นสีน้ำตาลอ่อนพาดทางขวางหลายเส้น ตัวหนอนมีสีขาวหรือสีครีม มีริยางค์เล็ก ๆ สั้น ๆ คล้ายเขาที่ปลายหาง กินใบหม่อนได้อย่างเดียว เมื่อโตเต็มที่จะถักใยหุ้มดักแด้ เมื่อสาวใยออกมาเรียกเส้นไหม หากนำมาทอผ้า เรียกผ้าไหม (วิบูลย์ ลีสุวรรณ ,2550)

ในตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้ามีเนื้อหาที่กล่าวถึงการใช้ไหมไว้ดังนี้

ตำนานกุดนางใย

เมื่อครั้งโบราณ ที่บริเวณแหล่งน้ำกุดนางใย (ในปัจจุบัน) มีครอบครัวหนึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูกสะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน มาวันหนึ่งลูกชายได้ไปขายของทางไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันถึงเหตุเห็นว่า ห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอดคืน แม่ฝันสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่า **ลูกสะใภ้กำลังสาวใยไหมออกจากปากตัวเองมาม้วนเข้าฝัก** จึงเกิดความกลัว นึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้องซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้อับอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางใย) เมื่อลูกชายกลับมาและได้รู้เรื่องราวก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคืนเดือนหงาย ฝ่ายชายจะไปในัง ริมน้ำ และจ้องมองลงไปใต้น้ำเป็นเวลานาน ก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้นกำลังสาวใยไหมออกจากปาก ต่อมาที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า กุดนางใย (ใยมาจากใยไหม)

และ

ตำนานเจ้าแม่กุดนางทอหูก

ทุกวันแปดค่ำ และสิบห้าค่ำ ในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ ซึ่งเป็นเสียงทอผ้าของนางเทพารักษ์ที่ชื่อว่า “เจ้าแม่สมศรี” และบางครั้งนางจะนำ**ใยบัวมาแลกกับไหม**ของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า ชาวบ้านในแถบนี้ก็จะผูกพันกับเจ้าแม่สมศรีนี้ แม้ว่าปัจจุบันการปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทำให้แม่น้ำกุดนาง ทอหูกเหือด เป็นเพียงสระน้ำประจำหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังกราบไหว้เจ้าแม่กุดนางทอหูก หรือเจ้าแม่ สมศรี หรือเจ้าแม่ ผมหอมของอำเภอด่านขุนทด

จากตำนานกุดนางใย สันนิษฐานว่าเป็นขั้นตอนการเตรียมเส้นใยเพื่อใช้ในการทอ คือการสาวไหม โดยการดึงเอาเส้นใยซึ่งมีขนาดเล็ก ๆ นี้ออกจากรังไหม เส้นไหมที่ได้นั้นจะได้มาจากการดึงเส้นใยจากหลาย ๆ รังรวมกันเป็นเส้นเดียวกันในการสาวคราวเดียวกัน เพื่อให้เส้นไหมของแต่ละรังพันกันเป็นเกลียว ทำให้เกิดการเกาะยึดซึ่งกันและกัน มีความเหนียวทนทาน เนื้อเส้นไหมกระชับแน่นและมีการสะท้อนแสงและหักเหไปในทิศทางต่างกัน ดูสวยงามเป็นมันวาวเมื่อทอเป็นผืนผ้าไหม

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในตำนานกุดนางใยและตำนานเจ้าแม่กุดนางทอหูก พบว่ามีการใช้เส้นใยไหมในการทอผ้า ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมการใช้ผ้าไหมในภาคอีสาน

ส่วนตำนานและนิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าใช้เส้นใยชนิดใด นอกจากเส้นใยธรรมชาติทั้ง 2 ชนิด ที่กล่าวถึงในข้างต้น แต่จากการศึกษาพบว่ายังมีเส้นใยที่เป็นที่นิยมใช้ในการทอผ้าอีก ได้แก่ ใยฝ้าย ซึ่งวิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2550) กล่าวว่า มนุษย์นำใยฝ้ายมาถักทอเป็นผ้ามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่ามีการปลูกฝ้ายและปั่นฝ้ายในประเทศอินเดียเมื่อ 3,000 ปีก่อนคริสตกาล ทั้งนี้แม้แต่ในชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ไม่ใช่กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท อาศัยอยู่ในแถบภาคเหนือบริเวณล้านนาไทย เช่น ลื้อ ลัวะ กะเหรี่ยง ไทยใหญ่ มอญ และไทยภูเขาเผ่าต่างๆ เช่น แม้ว มูเซอ อีเกอ เย้า ลีซอ เป็นต้น ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ต่างก็มีวัฒนธรรมการทอผ้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย และตกแต่งเป็นลวดลายสัญลักษณ์ที่แสดงเอกลักษณ์เผ่าพันธุ์ของกลุ่มชนของตนเองทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ยังมีใยสับปะรด ซึ่งมีเส้นใย 2 ชนิด คือเส้นใยดิบ เป็นเส้นใยที่อยู่ในสุดของใบ เป็นเส้นใยดีและละเอียด ใช้สำหรับทอผ้าเนื้อดีที่ต้องการความสวยงาม เส้นใยดิบอีกชนิดหนึ่งคือเส้นใยที่อยู่ด้านนอกมีลักษณะหยาบกว่าเมื่อนำมาทอผ้าจะได้ผ้าที่คุณภาพต่ำ นำมาตัดเสื้อผ้าไม่ได้ นอกจากนำมาทำเป็นเครื่องใช้ เช่น มุ้ง ผ้า màn อวนจับปลา ปัจจุบันไม่ปรากฏว่ามีการทอผ้าใยสับปะรด ในประเทศไทย หากแต่นิยมทอกันมากในประเทศฟิลิปปินส์ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2550)

4. การสร้างลวดลายผ้า

จากการศึกษาด้านตำนานและนิทานพื้นบ้าน เรื่อง การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาด้านตำนานและนิทานพื้นบ้าน พบว่ามีการกล่าวถึงลวดลายผ้าในตำนาน ดังนี้

ตำนานผีเสื้อเจือกทอหูก

โดยตามตำนานเล่าว่าในอดีตเคยมีถ้ำอยู่ใต้แม่น้ำยม ที่ไหลผ่านเมืองลอง (อำเภอลอง) ชาวบ้านเรียกกันว่าวังน้ำ (ปัจจุบันคือสะพานตำบลปากทาง ไปถึงบ้านแหลมลี) มีผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (เจือก บางตำนาน เรียกว่า ผีเสื้อเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำมาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จ ก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรีร่ำเร่ดังกังวานไปทั่วทั้งน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่าบนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมาทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นต้นตอซึ่งมีลักษณะพิเศษแปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าชิ้นดินจกของเมืองลองในปัจจุบัน

ภาพที่ 35 ผ้าขึ้นตีนจก



หมายเหตุ. โดย ศิวาพร วัฒนรัตน์, 2567

ตำนาน “ขึ้นลับแลงแซงผีเจือก”

โดยตามตำนานกล่าวว่า มีหญิงสาวลึกลับอาศัยอยู่ในถ้ำมายืมเครื่องมือทอผ้า (ฟืม) ไปทอ เมื่อทอเสร็จแล้วนางเอามาคืนพร้อมกับผ้าที่ปรากฏเป็นลาย ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายผ้านี้มาทอ ต่อมาเรียกว่าขึ้นลับแลงแซง¹ผีเจือก เป็นขึ้นพื้นเมืองประจำของชาวลับแล ปัจจุบันยังคงสืบทอดนุ่งเป็นขึ้นประจำถิ่น ซึ่งความพิเศษที่แทรกในลายผ้า คือมีการ มัดก่าน (มัดหมี่) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลายประเล้ก ๆ โดยสีดั้งเดิมจะใช้สีแดงเป็นส่วนใหญ่

จากตัวอย่างตำนานผีเจือกทอหูกและตำนานขึ้นลับแลงแซงผีเจือก แสดงให้เห็นถึง วัฒนธรรมร่วมในการสร้างลวดลายผ้าจากลายที่ปรากฏบนฟืมทอผ้า

ส่วนตำนานและนิทานพื้นบ้านที่กล่าวถึงการทอผ้าเรื่องอื่นนั้นไม่ปรากฏเรื่องลวดลายผ้า สันนิษฐานได้ว่าลวดลายผ้าในแต่ละท้องถิ่นน่าจะเป็นลวดลายที่มีความนิยมอยู่เดิม หรือมีการพัฒนา ลวดลายในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ ลวดลายของผ้าทอยังสะท้อนถึงความเชื่อและวิถีชีวิตของคนไทยในแต่ละ ภูมิภาค เช่น ลายพญานาค อันเป็นลายผ้าที่สะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์ เป็นสัตว์ ศักดิ์สิทธิ์ มีพลัง ดังเช่นภาคกลางและภาคอีสานมีลายพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อและการ ปกปักรักษา ผ้าลายดอก ลายน้ำไหล ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติและศาสนา และถึงแม้ว่า

¹ แซง หมายถึง แบบ ขึ้นลับแลงแซงผีเจือก หมายถึง ขึ้นลับแลที่ทำเลียนแบบลายขึ้นของผีเจือก

การที่ลวดลายแต่ละลายแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นนั้นจะสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่มีความงดงามและภูมิปัญญาของคนไทยในแต่ละภูมิภาค แต่ก็สามารถแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมร่วมของสังคม รวมถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์โดยมีแนวคิดเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน อีกทั้งสัญลักษณ์และลวดลายบางอย่างยังเชื่อมโยงกับคติและความเชื่อของคนไทยพื้นบ้านที่นับถือสืบต่อกันมา และยังสามารถเชื่อมโยงกับลวดลายที่ปรากฏอยู่ในศิลปะอื่นๆ เช่น บนจิตรกรรมฝาผนังและสถาปัตยกรรมอีกด้วย บางลวดลายก็เป็นคติร่วมกับความเชื่อสากล และปรากฏอยู่ในศิลปะของหลายชาติ เช่น ลายขอ หรือลายกันหอย เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นลายที่มีปรากฏในหลายประเทศ โดยลวดลายต่าง ๆ ยังสามารถแบ่งได้ ดังนี้

ลวดลายต้นแบบ

ผ้าพื้นเมืองของไทยโดยส่วนใหญ่จะปรากฏลวดลายพื้นฐานเป็นลายง่ายๆ ซึ่งปรากฏอยู่บนศิลปะพื้นบ้านประเภทอื่นๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ฯลฯ ทั้งในประเทศไทยและในประเทศอื่น ๆ ลายที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้าพื้นเมืองของไทย อาจจะแยกได้ดังนี้

1. ลายเส้นตรงหรือเส้นขาดในทางตรงยาวหรือทางขวาง เส้นเดียวหรือหลายๆ เส้นขนานกัน โดยลายเส้นตรงทางขวางเป็นลายผ้าที่นิยมใช้กันทั่วไปในแถบล้านนาไทยมาแต่โบราณ เห็นได้จากภาพจิตรกรรมวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน และวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ จากลวดลายผ้าที่เป็นลายเส้นตรงทางยาวมักพบในผ้านุ่งของคนไทยกลุ่มลาวโซ่ง ลาวพวน เป็นต้น และในภาคอีสานลายเส้นตรงยาวสลับกับลายอื่นๆ จะปรากฏอยู่ในผ้ามัดหมี่ ทั้งไหมและฝ้าย โดยพบว่าผ้ามัดหมี่อีสานเป็นลายเส้นต่อที่มีลักษณะเหมือนฝนตกเป็นทางยาวลงมา หรือที่ประดับอยู่ในผ้าตีนจก เป็นเส้นขาดเหมือนฝนตก หรือลายเส้นขาดขวางเหมือนเป็นทางเดินของน้ำ เป็นต้น อีกทั้งลายเส้นตรงทั้งเส้นขวางและเส้นตั้งนั้นยังเป็นลวดลายที่พบในผ้าของชาวลัวะและกะเหรี่ยงอีกด้วย (หนังสือสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, ม.ป.ป.)

ดังนั้นลวดลายเส้นตรง หรือเส้นขาดในทางตรงยาวหรือทางขวาง ทั้งภาคเหนือและอีสานน่าจะมีที่มาจากลายสายน้ำและสายฝนซึ่งเป็นธรรมชาติ

2. ลายฟันปลา ลายนี้ปรากฏอยู่ตามเชิงผ้าของตีนจกและผ้าขิด ตลอดจนเป็นลายเชิงของซิ่นมัดหมี่ของผ้า ที่ทอในทุกๆ ภาคของประเทศไทย ชาวบ้านทาง ภาคอีสานเรียกว่า “ลายเอี้ย” ลายฟันปลา อาจจะปรากฏในลักษณะทางขวาง หรือทางยาวก็ได้ บางครั้งจะพบผ้ามัดหมี่ที่ตกแต่งด้วยลายฟันปลาทั้งผืนก็มี นอกจากนี้ผ้าของชาวเขาเผ่าม้งทาง ภาคเหนือ จะใช้ลายฟันปลาประดับผ้าอยู่บ่อยๆ

3. ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือลายกากบาท เกิดจากการขีดเส้นตรงทางเฉียงหลายๆ เส้นตัดกัน ทำให้เกิดกากบาท หรือตารางสี่เหลี่ยม ขนมเปียกปูนหลายๆ รูปติดต่อกัน ลายนี้พบอยู่บน

ผ้าจก ผ้าซิด และผ้ามัดหมี่ โดยทั่วไปทุกภาคของไทย และยังพบบนลวดลายผ้าของชาวเขา เผ่าม้ง กะเหรี่ยง ในประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาชนจีนด้วย

4. ลายขดเป็นวงเหมือนกันหอยหรือตะขอ ลายนี้พบอยู่ทั่วไปเช่นกัน บนผ้าจก ผ้าซิด และผ้ามัดหมี่ ของทุกภาค ชาวบ้านภาคเหนือ และภาคอีสานเรียกว่า “ลายผักกูด”

ลวดลายต้นแบบทั้ง 4 ลายที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นลวดลายที่มีในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยังพบว่าเป็นลวดลายที่ตกแต่งอยู่บนภาชนะเครื่องปั้นดินเผาโบราณที่ขุดพบที่โคกพนมและที่บ้านเชียงอีกด้วย

ต่อมาลวดลายที่พัฒนาจากต้นแบบจนเป็นภาพที่สื่อความหมายได้ ซึ่งเป็นลายง่ายๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นโดยธรรมชาติ ได้มีการพัฒนาจนเป็นรูปร่างที่ชัดเจนขึ้นจนสามารถเข้าใจความหมายลวดลายนั้นได้ ซึ่งลวดลายที่พัฒนาจนสื่อความหมายได้ มีปรากฏอยู่ในผ้าพื้นเมืองของไทยอย่างมากมาย กล่าวคือ

1. ลายเส้นตรงหรือเส้นขาด ได้มีการพัฒนาขึ้นมาเป็นลายที่เกี่ยวกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ ในชุมชนเกษตรกรรม

2. ลายพื้นปลา ได้มีการพัฒนาเป็นรูปต่าง ๆ

3. ลายกากบาทและขนมเปียกปูน ได้มีการพัฒนาเป็นรูปลายต่างๆ เช่น รูปขนมเปียกปูน ภายในบรรจุ รูปดาว 8 เหลี่ยม และภายในของดาว 8 เหลี่ยม มักจะมีกากบาทเส้นตรงอยู่ หรือบางทีก็ย่อลงเหลือขนมเปียกปูน กากบาทนั้นเป็นลายที่พัฒนาที่พบเห็นบ่อยๆ ในดินจก ลายซิดของล้านนา และในผ้ามัดหมี่ของภาค อีสาน อีกทั้งยังพบลายในลักษณะเดียวกันอยู่บนผ้าของหลายประเทศ ซึ่งเชื่อกันว่า ลวดลายดังกล่าว เป็นสัญลักษณ์ของดวงอาทิตย์ หรือโคมไฟ โดยในภาคอีสานเรียกลายนี้ในผ้ามัดหมี่ว่า ลายโคม พบในผ้าตีนจกหรือซิด และมัดหมี่ เรียกชื่อกันต่างๆ เช่น ลายแมงมุม หรือลายปลาหมึก ซึ่งบางแห่งนิยม เรียกว่าลายดอกแก้ว หรือลายดอกพิกุล

4. ลายตัวขอหรือกันหอย ได้มีคนนำมาเป็นลายต่าง ๆ

ภาพที่ 36 เสื้อเป็นผ้าลายขอ, ชิ้นเป็นผ้าลายกว้างและนก



หมายเหตุ. โดย ดั่งหวัง ประณมศรี, 2567

ลายนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปบนผ้าจกและขิดของไทยลื้อในภาคเหนือ และบนลายมัดหมี่ของภาคอีสาน มักจะเรียกว่า ลายขอหรือขอนาค เพราะต่อมาพัฒนาเป็นลายนาคเกี่ยว หรือลายนาคชูสน

จากการศึกษายังพบว่าลวดลายที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทยที่ปรากฏอยู่ในผ้าทอไทยนั้น เชื่อกันว่ามีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทยที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ได้แก่

สัญลักษณ์งูหรือนาค งูหรือนาคปรากฏอยู่ในลายผ้าพื้นเมืองของคนไทยกลุ่มต่าง ๆ เกือบทุกภูมิภาคของประเทศ โดยเฉพาะในล้านนา ในอีสาน นอกจากนี้ยังพบในศิลปะของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท ที่อาศัยอยู่นอกดินแดนของไทยในปัจจุบัน เช่น ในสิบสองปันนา ในลาวอีกด้วย (สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน, 2558)

งูหรือนาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญร่วมกันของสังคมที่มีวัฒนธรรมน้ำ ดังนั้นงูหรือนาค จึงปรากฏอยู่ในศิลปะและคติความเชื่อของหลาย ๆ ประเทศมาแต่ช้านานในศิลปะการทอผ้าของชาวไทยในล้านนาและในอีสาน แม้ในสิบสองปันนาของสาธารณรัฐประชาชนจีน ในรัฐฉานของพม่า และในลาว ก็มักจะเต็มไปด้วยสัญลักษณ์งูหรือนาคในที่ต่างๆ เช่น ในผ้าขิดของไทยลื้อ ในจังหวัดน่าน และจังหวัดเชียงราย มักจะมีลายที่เรียกกันมากมายหลายชื่อ เช่น ลายงูลอย ลายนาคปราสาท ลาย

ขนาค ลายนาคกระโจม ในผ้ามัดหมี่ของอีสานก็มักจะมีงูและลายนาคในชื่อต่างๆ กันอีก เช่น ลายนาคปึก ลายนาคเกี่ยว ลายนาคชูสน ฯลฯ

นอกจากนี้ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง คนไทยและคนลาวต่างมีความเชื่อสืบทอดกันมาเรื่องพญานาค ซึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลใต้แม่น้ำโขง จนกระทั่งทุกวันนี้ผู้คนในแถบนี้นั้นก็ยังเชื่อว่า เวลาทำงานบุญประเพณี เช่น งานไหลเรือไฟ พญานาคก็จะขึ้นมาเล่นลูกไฟด้วย ดังที่มีผู้เห็นลูกไฟขึ้นจากลำน้ำในช่วงเทศกาลงานไหลเรือไฟเป็นประจำเกือบทุกปี (สุวิมล วัลย์เครือ และ ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2537)

สัญลักษณ์นกกหรือห่านหรือหงส์ นกหรือหงส์เป็นสัญลักษณ์ สำคัญที่ปรากฏอยู่ในศิลปะผ้าทอพื้นบ้าน ในภาคเหนือของไทยเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งยังมีปรากฏมากในผ้าทอมือของลาวสิบสองปันนาและในหมู่พวกคน ไทในเวียดนาม (Plookpedia, 2560)

วัฒนธรรมร่วมของลายผ้ามาจากลายหลักของท้องถิ่นตนเอง ซึ่งได้รับแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบจากพืช จากสัตว์ จากรูปทรงเรขาคณิต และมีลายประกอบซึ่งใช้รูปแบบจากสัตว์ผสมรูปแบบจากรูปทรงเรขาคณิต รูปแบบจากสัตว์ผสมรูปแบบจากการประยุกต์ และรูปแบบที่ผู้ทอสร้างสรรค์ขึ้นตามจินตนาการ (ไมตรี, 2540; มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542; ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่, 2542 อ้างถึงใน ผ้าตีนจก แก้วใจ ผ้าไทยทอมือโบราณ)

การทอผ้าของไทยมีประวัติอันยาวนาน เดิมทีเป็นการทอผ้าด้วยมือตามแบบดั้งเดิมเพื่อนำผ้าที่ทอมาใช้ในครัวเรือน ซึ่งปัจจุบันนี้การทอผ้าด้วยมือยังคงได้รับความสนใจ มีการสืบสานอนุรักษ์และพัฒนาสืบต่อมา โดยภายหลังการทอผ้าด้วยมือนั้นเป็นการทอเพื่อจัดจำหน่ายให้กับผู้คนทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งได้รับการตอบรับที่ดีเพราะด้วยคุณภาพ ความสวยงาม และความแปลกใหม่ ทำให้ผ้าทอมือเป็นที่นิยมและชื่นชอบของผู้คนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

5. ช่วงเวลาในการทอผ้า

จากการศึกษาดำเนินงานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า พบช่วงเวลาในการทอผ้า ดังนี้

5.1 ช่วงเวลากลางวัน หลังเสร็จสิ้นภารกิจหลักประจำวัน พบได้ดังนี้

ตำนานเขากทะเล

มีชายผู้หนึ่งชื่อนายเมือง เป็นพ่อค้าช่าง ตะแกมีเมียสองคน เมียหลวงชื่อนางศิลา และมีลูกสาว ชื่อนางยี่สุน ส่วนเมียน้อยชื่อนางบุผา และมีลูกชายชื่อนายชังกั้ง ลักษณะนิสัยของนายชังกั้ง ตรงกับชื่อคือ เป็นคนเกกมะเหรก ดื้อดึง และมั่วทะเล ฝ้ายเมียหลวงและเมียน้อย ก็ไม่ลงรอยกันมักทะเลาะด่าทอและตบตี กันเสมอ

วันหนึ่งนายเมืองเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น นางยี่สุนลูกสาวไม่อยู่บ้านเช่นกัน นางมักอาศัยเรือสำเภาเดินทางหนีไปค้าขายถึงต่างแดน ฝ้ายนายชังกั้งนั้นก็ไม่อยู่ติดบ้าน นางบุผาผู้เป็นแม่ก็

มิได้เป็นห่วง เพราะเอือมระอาอยากที่จะตักเตือนสั่งสอนลูก ภายในบ้านจึงเหลือแต่เมียหลวงและเมียน้อย ต่างก็ช่วยกันทำงานคนละอย่าง คือเมียหลวงนั่งทอผ้าหรือทอหูกอยู่ใต้ถุนบ้าน และเมียน้อยตำข้าวโพด โดยใช้สากตำลงไปในครก ชาวใต้ เรียกการตำข้าวว่า “ซ้อมสาร”

ช่วงหนึ่งต่างเกิดปากเสียงกันอย่างรุนแรง ถึงกับบันดาลโทสะออกมาอย่างไม่ยั้งคิด นั่นคือ เมียหลวงใช้กระสวยทอผ้าซึ่งชาวใต้เรียกว่า “ตรน” พาดศีรษะเมียน้อยอย่างเต็มแรงจนเป็นแผลแตกเลือดไหลแดงฉานฝ่ายเมียน้อยก็ไม่ยอมแพ้ง่ายๆนางจึงใช้สากตำข้าวกระทุ้งหน้าอกเมียหลวงอย่างแรงจนอกทะลุ ในที่สุดทั้งคู่ทน ความเจ็บปวดไม่ไหวถึงแก่ความตายและกลายเป็นภูเขานั้นคือ เมียหลวงเป็น “เขากทะลุ” ส่วนเมียน้อยเป็น “เขาหัวแตก” ซึ่งทางการเรียกว่า “เขาภูเขาสวรรค์” (เขาหัวแตกเป็นเขาที่อยู่ไม่ไกลจากเขากทะลุมากนัก แต่เดิมมีรอยแยกบนยอดเขาขนาดไล่เลี่ยกันกับเขากทะลุ แต่ปัจจุบันรอยแยกมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลายคนเชื่อว่าอีกไม่นานส่วนที่แยกออกมาอาจจะหล่นลงมาได้)

ฝ่ายนายเมืองกลับจากการค้าช้างเมื่อพบเหตุการณ์ดังกล่าวจึงเสียใจและตรอมใจในที่สุดก็ถึงแก่ ความตายกลายเป็น “เขาเมือง หรือ เขาชัยบุรี” ซึ่งมีลักษณะคล้ายช้างหมอบ ฝ่ายลูกสาวเมื่อขึ้นจากเรือสำเภาและเห็นเหตุการณ์วิปริตเช่นนั้นนางยิ่งโศกเศร้าเสียใจเลยถึงแก่ความตายเช่นกัน และกลายเป็น “เขาชัยเสน” ซึ่งมีลักษณะคล้ายเรือสำเภา ศพสุดท้ายคือนายซังกั้งกลายเป็น “ภูเขาซังกั้ง หรือเขากั้ง”

นิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

เป็นคนตาบอดใส อยากรู้ว่านางรังไรเป็นภรรยา จึงส่งคนไปสุขอและนัดวันแต่ง โดยฝ่ายนางรังไรไม่รู้ว่าตาบอดเมื่อถึงวันแต่งงานนายตันพยายามกลบเกลื่อนความพิการของตนโดยใช้สติปัญญา และ ไหวพริบต่าง ๆ แก้ปัญหา เมื่อขบวนขันหมากมาถึงบ้านเจ้าสาว เจ้าภาพขึ้นบนบ้านนายตันกลับนั่งตรงนอก ชาน เมื่อคนทักนายตันจึงแก้ตัวว่า “ขอน้ำสั๊กน้อย ล้างดินเรียบร้อย จึงค่อยคลาไคล ทำมทำเซ็ด เสร็จแล้ว ด้วยไฉ่ แล้วจึงขึ้นไป ยอไหว้ชายชวา”

ขณะอยู่กับนางรังไร วันหนึ่งนางรังไรจัดสำรับไว้ให้แล้วลงไปทอผ้าใต้ถุนบ้าน นายตันเข้าครัว หา ข้าวกินเอง และทำข้าวหกรั้วราดลงใต้ถุนครัว นางรังไรร้องทักว่าเท้าวทำไฉ่ นายตันจึงแก้ตัวว่า “เปิดไก่อเล็ก น้อย บ้างง่อยบ้างเพลี่ย ตัวผู้ตัวเมีย ผอมไปสิ้นที่ ออกเหมือนคมพรว้า แต่เพียงเรามา มีขึ้นดิบดี หวานลงทุกวัน ชิงกันอึ้งมี กลับว่าเรานี้ ชิงโกรธโกรธา”

วันหนึ่งนางรังไรให้นายตันไปไถนา นายตันบังคับวัวไม่ได้ วัวหักแอกหักไถหนีเตลิดไป นายตันจึงเที่ยว ตามวัว ได้ยินเสียงลมพัดใบไม้แห้งชายป่า เข้าใจว่าเป็นวัว จึงวิดน้ำเข้าใส่เพื่อให้วัวเชื่อง นางรังไรมาเห็นเข้า จึง ถามว่าทำอะไร นายตันได้แก้ตัวว่า “พี่เดินไปตามวัว ประรังแต่นแล่นไม่ทัน จะเอาไฟหาไม้ไฟ วิดน้ำใส่ ตาย เหมือนกัน ครั้นแม่บินออกพหลัน เอารังมันจมน้ำเสีย”

อยู่มาวันหนึ่งนายตันจะกินหมาก แต่ในเชี่ยนหมากไม่มีปูน จึงร้องถามนางรุ่งไร นางบอกที่วางปูนให้ แต่นายตันหาไม่พบ ได้ร้องถามอีกหลายครั้งแต่ก็ยังหาไม่พบ นายตันจึงร้องทำให้นางรุ่งไรขึ้นบ้านมาดู หากปูน มีตามที่บอก จะยอมให้นางรุ่งไรเอาปูนมาทาทายช้ำตา นางรุ่งไรจึงเอาปูนมาทาทายช้ำตานายตัน นายตันถือโอกาสจึง ร้องบอกว่าตาบอดเพราะปูนทา นางรุ่งไรจึงต้องพยายามรักษาจนตาหายบอดและได้บวชเรียน

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น สังเกตได้ว่าเป็นตำนานและนิทานพื้นบ้านของภาคใต้ ที่ผู้หญิงจะนิยมทอผ้าในเวลากลางวัน

5.2 ช่วงเวลากลางคืน หลังจากสมาชิกในบ้านพักผ่อนแล้ว ฝ่ายหญิงซึ่งอาจจะจะเป็นแม่บ้าน ลูกสาว ลูกสะใภ้ จะเริ่มเตรียมเส้นไหมเพื่อทอผ้า โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตำนานกุดนางโย

มีครอบครัวหนึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ มีแม่และลูกชาย ภายหลังลูกสะใภ้ได้มาอยู่ร่วมกัน มาวันหนึ่งลูกชายได้ไปขายของทางไกล แม่และลูกสะใภ้อยู่บ้านเพียงสองคน คืนหนึ่งแม่ฝันสังเกตเห็นว่า ห้องนอนของลูกสะใภ้จุดตะเกียงตลอดคืน แม่ฝันสงสัยจึงไปแอบดูว่าลูกสะใภ้ทำอะไรอยู่ในห้อง แล้วเห็นว่า ลูกสะใภ้กำลังสาวไหมออกจากปากตัวเองมาม้วนเข้าฝัก จึงเกิดความกลัว นึกว่าลูกสะใภ้เป็นภูติผี จึงเข้าไปในห้อง ซักถามและให้ร้ายว่าเป็นภูติผีปีศาจ ทำให้ลูกสะใภ้แอบอายจนหนีออกจากบ้านไปกระโดดลงลำน้ำ (กุดนางโย) เมื่อลูกชายกลับมาและได้รู้เรื่องราวก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ เมื่อถึงคืนเดือนหงาย ฝ่ายชายจะไปนั่ง ริมน้ำและจ้องมองลงไปในสายน้ำเป็นเวลานานก็จะมองเห็นภรรยาในน้ำนั้นกำลังสาวไหมออกจากปาก

ตำนานกุดนางทอทุกทุกวันแปดคำและสิบห้าคำในตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้ามาจากแม่น้ำกุดนี้ ซึ่งเป็นเสียงทอผ้าของนาง เทพารักษ์ที่ชื่อว่า “เจ้าแม่สมศรี” และบางครั้งนางจะนำใยบัวมาแลกกับไหมของชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า

ตำนานเจ้าแม่ทอทุก เล่าขานต่อกันมา มีองค์ของเจ้าแม่ ซึ่งเป็นองค์ไม้แกะสลัก ลอยตามน้ำและมาโผล่ขึ้น ที่บ้านศาลเจ้าแม่ ชาวบ้านได้ร่วมใจกันอัญเชิญองค์เจ้าแม่ขึ้นไว้ที่ศาลเจ้า ที่ชาวบ้านช่วย สร้างขึ้นที่ริมฝั่ง แม่น้ำปิงฝั่งบ้านแม่ลาดน้อย ครั้งแรกไม่รู้จะตั้งชื่ออะไร เหตุที่เรียกเจ้าแม่ทอทุก จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ในละแวกนั้น คือในคืนบางคืนจะได้ยินเสียงทอผ้าดังมาจากทางศาลเจ้า ชาวบ้านจึงตั้งชื่อศาลเจ้านั้นว่า “เจ้าแม่ทอทุก” นั่นเอง

นิทานพื้นบ้านเรื่อง หูกฟ้าแมงคานกล่าวถึงพระเจ้าธัมมกิตติกา กษัตริย์แห่งเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อแมงคาน ซึ่งเจ้าชายได้อภิเษก กับนางภมมจารี (นางหูกฟ้า ส่วนคนไทย) ลูกสาวเศรษฐี คืนหนึ่งนางทอผ้าอยู่คนเดียว พระยาไตรภม (พระอินทร์ส่วนคนไทย) ซึ่งอยู่ในเมืองแฉกคิดว่า นางอยากจนจึงรับตัวขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ เจ้าแมงคานทราบจึง ชี้นำติดตามไปกับเพื่อนคือรามเสนจนถึงสวรรค์ โดยระหว่างนั้น เจ้าแมงคานไปเรียน วิชากับพระฤชิตด้วย ต่อมาพระยาหูกฟ้าได้มาสู่ขอนาง

ภมมจารี เจ้าแมงคานจึงฆ่าพระยาปราบฟ้าตาย และมีชัยชนะในพิธีสมพร ที่ให้ยกก้อนหิน และขึ้นสายธนูเพื่อหาคุ้ให้นาง ภมมจารี จากนั้นเจ้าแมงคาน กับรามเสนาจึงพานางภมมจารี ลงมายังเมืองมนุษย์ และกลับไปเมืองพาราณสี โดยได้รับตัวนางปทุมาวดี กับนางสุคันธา พระธิดาของพระยา แณหวาน (พระอินทร์) ลงมาด้วย สุดท้าย พระบิดาคือ พระยาธัมมกิตติกา ก็ได้ยกเมืองพาราณสีให้เจ้าแมงคานปกครอง

หูกฟ้าแมงคาน กล่าวถึงพระอินทร์มารับนางภมมจารี (นางหูกฟ้า) ไป เนื่องจากเห็นนางทอผ้าเวลา กลางคืน ทำให้กลายเป็นความเชื่อว่าห้ามทอผ้ากลางคืน ในชาวไทบางท้องถิ่น

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น สังเกตได้ว่าสตรีทางภาคเหนือและอีสานนิยมทอผ้าในเวลา กลางคืน

5.3 ไม่ปรากฏช่วงเวลา คือในตำนานและนิทานพื้นบ้านไม่ได้กล่าวถึงช่วงเวลาทอผ้าที่ชัดเจน มีรายละเอียด ดังนี้

ตำนานเขาวงพระจันทร์

บุตรของท้าวภกชนากซึ่งมีนามว่านางนงประจันตร์ หรือนางพระจันทร์ นำไยบัวมา ทอเป็นจิวรจนสำเร็จเป็นผืนเพื่อนำไปถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรยที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ท้าวภกชนากจึงจะพ้นคำสาป ดังนั้นบุตรสาวของท้าวภกชนากจึงต้องอยู่คอยปรนนิบัติ ดูแลพระบิดา และพยายามทอจิวรด้วยไยบัวเพื่อ ให้เสร็จทันถวายพระศรีอาริยะเมตไตรย ที่เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคต

ตำนานผิ้อีเจือกทอหูก

ตามตำนานเล่าว่าในอดีต เคยมีถ้ำอยู่ใต้แม่น้ำยม ที่ไหลผ่านเมืองลอง ชาวบ้านเรียกกันว่า วังน้ำ (ปัจจุบันคือสะพานตำบลปากกาง ไปถึงบ้านแหลมลี่) มีนางผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจือก (บางตำนานเรียกว่า ผิ้อีเจือกทอหูก หรือ นางเจือกทอผ้า) วันหนึ่งเจือกตนนี้ขึ้นจากน้ำ มาขอยืมฟืมทอผ้าจากชาวบ้าน เมื่อเจือกทอผ้าเสร็จ ก็จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีเสียงมหรสพบรรเลงดนตรี รื่นเริงดังกังวานไปทั่วทั้งน้ำ ก่อนที่เจือกตนนั้นจะถือฟืมมาคืนให้แก่ชาวบ้าน หลังจากที่เจือกกลับไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตเห็นว่า บนฟืมนั้นมีลวดลายที่มีสีสลับกันไปมาอย่างสวยงาม ชาวบ้านจึงได้ลองเอาฟืมนั้นมา ทอลายผ้าต่อเนื่องตามแบบบ้าง และเกิดเป็นดินขึ้นที่มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากที่เคยทอกันมา จึงเป็นที่มาของผ้าขึ้นดินจกของเมืองลองในปัจจุบัน

ตำนานขึ้นลับแลงแขงผิเจือก

ตามตำนานกล่าวว่าผู้หญิงสาวลึกลับอาศัยอยู่ในถ้ำมาเย็บเครื่องมือทอ (ฟืม) ไปทอแล้วเอามาคืนพร้อมลายผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผิเจือกหรือนางเจือก จึงคัดลอกลายนี้มาทอเรียก ขึ้นลับแลงแขงผิเจือก (แขง=แบบ) เป็นขึ้นพื้นเมืองประจำของชาวลับแล ปัจจุบันยังคงสืบทอดนุ่งเป็นขึ้น ประจำ

ถิ่น ความพิเศษเล็กน้อยที่แทรกในลายผ้า คือมีการมัดก่าน (มัดหมี่) เล็ก ๆ แทรกในลายผ้าเกิดเป็นลาย ประเล็ก ๆ ดั้งเดิม จะเป็นสีแดงส่วนใหญ่

กล่าวได้ว่า ช่วงเวลาการทอผ้าจากตำนานและนิทานพื้นบ้าน พบว่าภาคเหนือและอีสาน นิยมทอผ้าในเวลากลางคืนหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจการงานบ้านทุกอย่างแล้ว ส่วนภาคใต้นิยมทอผ้าในเวลากลางวัน นอกจากนี้ยังมีตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ไม่ได้กล่าวถึงช่วงเวลาอย่างชัดเจน ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะทอผ้าในเวลาว่างจากภารกิจซึ่งอาจจะเป็นได้ทั้งกลางวันและกลางคืน

จากการวิเคราะห์ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า พบว่ามีวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าร่วมกัน ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการทอผ้า เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า การสร้างลวดลาย และช่วงเวลาในการทอผ้า

โดยลวดลายผ้าได้มาจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ ความเชื่อ สืบ และพัฒนาเป็นลวดลายต่าง ๆ มีการแพร่กระจายไปสู่ถิ่นอื่นโดยการอพยพย้ายถิ่นฐาน ทำให้ผ้าทอในแต่ละท้องถิ่นมีลวดลายที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันได้ เส้นใยที่ใช้ทอก็หาได้ในท้องถิ่น เช่น ใยบัว ใยไหม เป็นต้น ซึ่งเป็นเส้นใยที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศ และการใช้งานในโอกาสต่าง ๆ มีการใช้อุปกรณ์และเครื่องมือการทอผ้าที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน แต่อาจมีชื่อเรียกแตกต่างกันตามแต่ละภูมิภาค โดยช่วงเวลาในการทอผ้าส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเวลาที่เสร็จจากงานบ้านงานเรือน ทั้งในช่วงกลางวันและกลางคืน อยู่ที่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ในการทอผ้าคือทอเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน ใช้ในครัวเรือน ทอให้สมาชิกในครอบครัว ทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญู และการทอผ้าเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาอันเป็นการทำนุบำรุงศาสนา

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านใน 4 ภูมิภาค โดยแบ่งตามเขตวัฒนธรรม ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ และวิเคราะห์เนื้อหาในด้าน 1. บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า 2. วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นวิจัยเอกสารเป็นหลัก (Documentary Research) และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน มีผลการวิจัยพบว่า

ภาค	ตำนานที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า	นิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า
ภาคกลาง	- ตำนานเขาวงพระจันทร์ จังหวัดลพบุรี	
ภาคเหนือ	- ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำบลวังแคม อำเภอคลองขลุง จังหวัดกำแพงเพชร - ตำนานผิ้อีเจือก เมืองลอง จังหวัดแพร่ - ตำนานซินลับแลงแซงผิเจือก	- นิทานพื้นบ้านเรื่องหูกฟ้าแมงคาน
ภาคอีสาน	- ตำนานกุดนางใย จังหวัดมหาสารคาม - ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา	- นิทานพื้นบ้านเรื่องหูกฟ้าแมงคาน
ภาคใต้	- ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง	นิทานนายตัน

จากตารางแสดงให้เห็นว่าการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนาน และนิทานพื้นบ้าน พบว่ามีปรากฏไม่มาก สันนิษฐานว่ามีการกระจายอยู่ในบริบทอื่น ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน เพลงร้อง เล่น เพลงกล่อมเด็ก ปริศนาคำทาย อย่างไรก็ตามตำนานและนิทานพื้นบ้านที่

ปรากฏเรื่องการทอได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของการทอผ้าที่มีต่อวิถีชีวิต ของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ประเภทตำนาน ได้แก่ ตำนานเรื่องนางพญาพรหม จันทลพบุรี ตำนานกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม ตำนานกุดนาง ทอหูก จังหวัดนครราชสีมา ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร ตำนานผิ้อีเจือก จังหวัดแพร่ ตำนานชินลับแลงแขงผิเจือก จังหวัดอุดรดิตถ์ ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง

ประเพณีนิทาน ได้แก่ นิทานพื้นบ้านเรื่องหูกฟ้าแมงคาน เป็นนิทานของชาวไทยจีน ที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ และภาคอีสาน จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ และนิทานนายตัน จังหวัดนครศรีธรรมราช

เนื้อหาในตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้าทั้ง 4 ภาค แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของสตรีเพศต่อการทอผ้า วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า

บทบาทหน้าที่ของสตรีเพศในการทอผ้า พบดังนี้ คือบทบาทหน้าที่ลูกสาว ได้แก่ ตำนานนางพญาพรหม จันทลพบุรี, กุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา, นิทานพื้นบ้านหูกฟ้าแมงคาน นิทานของชาวไทยจีน ที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ และภาคอีสาน จังหวัดกาฬสินธุ์ บทบาทหน้าที่ลูกสะใภ้ ได้แก่ ตำนานกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม บทบาทหน้าที่ภรรยา ได้แก่ ตำนานเขากทะเล จังหวัดพัทลุง, นิทานพื้นบ้านนายตัน จังหวัดนครศรีธรรมราช, ตำนานกุดนางโย จังหวัดมหาสารคาม บทบาทหน้าที่ของหญิงสาวที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ตำนานกุดนางทอหูก จังหวัดนครราชสีมา ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดกำแพงเพชร ตำนานผิ้อีเจือก จังหวัดแพร่ ตำนานชินลับแลงแขงผิเจือก จังหวัดอุดรดิตถ์

2. วัฒนธรรมนิยมในการทอผ้า

จากการศึกษาวิเคราะห์ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเนื้อหาเรื่องการทอผ้า พบว่ามีวัฒนธรรมนิยมในการทอผ้าร่วมกัน โดยกล่าวถึง วัตถุประสงค์ในการทอผ้า เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า ที่มาของลวดลายผ้า และช่วงเวลาในการทอผ้า สรุปได้ดังนี้

2.1 วัตถุประสงค์ในการทอผ้า จากการศึกษวิเคราะห์วัตถุประสงค์ในการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณี ศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ในการทอผ้าแบ่งออกได้เป็น 3 ประการดังนี้คือ การทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน การทอผ้าเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี และการทอผ้าเพื่อถวายแด่พระศรีอาริยะเมตไตรย

2.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า

การทอผ้าของไทยมีประวัติอันยาวนาน เดิมทีเป็นการทอผ้าด้วยมือตามแบบดั้งเดิม เพื่อนำผ้าที่ทอ มาใช้ในครัวเรือน ซึ่งปัจจุบันนี้การทอผ้าด้วยมือยังคงมีอยู่ อีกทั้งยังได้รับการสืบสาน

อนุรักษ์ และพัฒนาสืบต่อมา จากการวิเคราะห์เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณี ศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ว่า ในตำนานและนิทานกล่าวถึงเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า ได้แก่

2.2.1 ฟืม ซึ่งปรากฏในตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีเสื้อจอก ตำนานซินลับแลงแซง ผีเสื้อ

2.2.2 กี่หรือหูก ซึ่งปรากฏในตำนานเขากทะเล

2.2.3 กระสวยหรือตรน ซึ่งปรากฏในตำนานเขากทะเล

ส่วนตำนานและนิทานเรื่องอื่น ๆ ไม่ได้กล่าวถึงเครื่องมือหรืออุปกรณ์การทอผ้า สันนิษฐานว่าเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้าน่าจะมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันแต่มีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค

2.3 เส้นใยที่ใช้ในการทอผ้า

จากการศึกษาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค : กรณีศึกษาตำนานและนิทาน พื้นบ้าน กล่าวถึงวัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้า มีดังนี้

2.3.1 ไยบัว โดยไยบัวเป็นวัตถุดิบที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมใช้ไยบัว เพราะผ้าที่ทอจากเส้นไยบัวมีความคงทน น้ำหนักเบา และระบายอากาศได้ดี เหมาะกับสภาพอากาศในเขตร้อนชื้น เช่น ประเทศไทย นอกจากเส้นไยบัวจะเหมาะสมกับสภาพอากาศแล้วผ้าไยบัวยังดูแลรักษาและทำความสะอาดง่าย จึงเป็นเส้นใยที่เป็นที่นิยมมาจนถึงปัจจุบัน

2.3.2 ไยไหม โดยเป็นเส้นใยที่รู้จักในเรื่องของความสวยงาม ซึ่งการเลี้ยงไหมมีมาแต่โบราณ เป็นอาชีพเสริมอย่างหนึ่งของชาวไร่ชาวนา โดยเฉพาะในบริเวณภาคอีสานมีการเลี้ยงไหมกันอย่างแพร่หลาย

2.4 การสร้างลวดลาย

ลวดลายของผ้าทอ แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมร่วมของสังคม โดยเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการสร้าง สรรค์ลวดลาย กล่าวคือ เดิมทีการทอผ้านั้นจะทอเป็นผืนโดยไม่มีลวดลายและใช้สีพื้น เพื่อประโยชน์ในการใช้งาน การทำความสะอาด ความคงทน มากกว่าความสวยงาม ต่อมาจึงเริ่มมีลวดลายต่าง ๆ ดังเช่น ตำนานเจ้าแม่ทอหูก จังหวัดนครราชสีมา ตำนานผีเสื้อจอกทอหูก เมืองลอง จังหวัดแพร่ ตำนานซินลับแลงแซงผีเสื้อ จังหวัดอุดรธานี ที่กล่าวถึงเจ้าแม่ทอหูกนำเส้นไหมมาขอแลกกับการขอยืมฟืมไปใช้ทอผ้า ภายหลังเมื่อนางนำฟืมมาคืน ปรากฏว่ามีลวดลายเกิดขึ้นบนฟืมและชาวบ้านนำลายนั่นไปทอทำให้เกิดเป็นลายผ้าที่สวยงาม

ส่วนตำนานและนิทานพื้นบ้านที่กล่าวถึงการทอผ้าเรื่องอื่นนั้นไม่ปรากฏเรื่องลวดลายผ้า สันนิษฐาน ได้ว่า ลวดลายผ้าในแต่ละท้องถิ่นน่าจะเป็นลวดลายที่มีความนิยมอยู่เดิม และมีการพัฒนาลวดลายในเวลา

2.5 ช่วงเวลาในการทอผ้า

จากการศึกษาดำเนินงานและนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏเรื่องการทอผ้า พบช่วงเวลาในการทอผ้า 2 ช่วงเวลา คือ

2.5.1 ช่วงเวลากลางวัน หลังเสร็จสิ้นภารกิจหลักประจำวัน พบได้จากตำนานเขากทะเล และนิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

2.5.2 ช่วงเวลากลางคืน หลังจากสมาชิกในบ้านพักผ่อนแล้ว ฝ่ายหญิง เช่น ลูกสาว ลูกสะใภ้ จะเริ่มเตรียมเส้นใยเพื่อทอผ้าต่อไป พบในตำนานตำนานกุดนางใย นิทานพื้นบ้านหูกฟ้าแมงคาน และนิทานพื้นบ้านเรื่องนายตัน

การทอผ้าสามารถทอได้ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน แต่จากเนื้อหาที่ปรากฏในตำนานและนิทานพบว่าส่วนใหญ่จะทอผ้าเวลากลางคืนมากกว่า แต่มีบางท้องถิ่นที่มีความเชื่อว่าจะไม่ควรทอผ้าในเวลากลางคืน ดังเช่นในนิทานหูกฟ้าแมงคาน ซึ่งอาจเป็นกุศโลบายด้วยการทอผ้าในเวลากลางคืน อาจจะทำให้ได้รับบาดเจ็บจากอุปกรณ์การทอ เนื่องจากแสงสว่างไม่เพียงพอ หรืออาจเกิดอันตรายจากคนร้ายที่มาในยามวิกาล

อภิปรายผล

จากการสำรวจและศึกษาเนื้อหาการปรากฏเรื่องการทอผ้าในวรรณกรรมท้องถิ่น 4 ภาค: กรณีศึกษาดำเนินงานและนิทานพื้นบ้าน พบว่าภาคกลางได้แก่ ตำนานเขาวงพระจันทร์ ภาคเหนือ ได้แก่ ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีอีเจือก ตำนานซินลับแลงแซงผีเจือก ภาคอีสาน ได้แก่ ตำนานกุดนางใย ตำนานกุดนางทอหูก ภาคใต้ ได้แก่ ตำนานเขากทะเล นิทานนายตัน โดยอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ผู้หญิงในทุกสังคมต้องทอผ้าเป็น โดยการทอผ้าเป็นบทบาทหน้าที่ของลูกสาว ลูกสะใภ้ ภรรยา หรือแม้แต่หญิงที่เป็นเสมือนเทพศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในภูมิภาคนั้นนับถือ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแบ่งหน้าที่ของชายและหญิง เช่น ฝ่ายชายไปค้าขาย หรือทำเกษตร ฝ่ายหญิงซึ่งอยู่บ้านก็จะทอผ้า อีกทั้งการทอผ้าต้องใช้เวลา ความอดทน ฝีมือ และความคิดสร้างสรรค์ ดังนั้นหญิงที่มีความสามารถในการทอผ้าจึงนับว่าเป็นหญิงที่มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อม

2. การทอผ้ามีวัตถุประสงค์ คือ ทอเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม เนื่องจากผ้าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต โดยใช้ปกปิดร่างกายและป้องกันความหนาวเย็น อีกทั้งผ้าทอยังเป็นเครื่องใช้ที่ถวายพระ เช่น ผ้าจีวร นอกจากการทอผ้าเพื่อถวายพระแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงสามารถสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ให้แก่ตนและบุพการีได้ อีกทั้งยังเป็นการแสดงความกตัญญูโดยไม่ต้องบวชเรียนเหมือนผู้ชาย

3. การทอผ้าจะเริ่มจากการเตรียมเส้นใย โดยความนิยมในเส้นใยที่ใช้ คือใยบัวและใยไหม ซึ่งเป็นเส้นใยจากธรรมชาติเนื่องจากใยบัวมีคุณสมบัติคือมีเนื้อบางใส เส้นเล็ก เนื่องจากผ้าที่ทอจาก

ใยบัวไม่ย้ง่าย ทั้งยังสะท้อนน้ำและป้องกันคราบสกปรกได้ดี คล้ายคลึงกับลักษณะของใยบัว ส่วนใยไหมมีคุณสมบัติ คือมีความนุ่มมือ เงามาม ไม่ย้ง่าย ใส่สบาย และในฤดูหนาวจะให้ความอบอุ่นได้ดี ส่วนการสร้างสรรค์ลวดลาย ขึ้นอยู่กับความนิยมของแต่ละภูมิภาค อีกทั้งในการทอผ้าจำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ในการทอ โดยในตำนานและนิทานกล่าวถึงกี่ทอผ้า ฝีม และกระสวย ซึ่งแต่ละภูมิภาคจะมีชื่อเรียกอุปกรณ์แตกต่างกันไป เช่น กี่ หรือ หูก ใช้เรียกในภาคเหนือและภาคอีสาน กระสวย หรือ ตรน ซึ่งใช้เรียกในภาคใต้ เป็นต้น

4. การทอผ้าสามารถทอทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ทอ เช่น ใช้เวลายามว่างในเวลากลางวันหลังจากเสร็จงานประจำจากไร่นาหรือดูแลครอบครัวเรียบร้อยแล้ว และในเวลากลางคืนที่คนในครอบครัวนอนหลับพักผ่อน แต่อย่างไรก็ตามบางท้องที่ที่มีความเชื่อว่าไม่ควรทอผ้าในเวลา กลางคืน อาจเป็นเพราะเกรงว่าจะเกิดอันตรายได้ จึงเห็นได้ว่าการทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมของคนในสังคมแต่ละภูมิภาคในขณะนั้น ซึ่งให้ทั้งคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

5. ตำนานและนิทานพื้นบ้านมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องนางเทพารักษ์ คือ เจ้าแม่ทอ หูก และผีเสื้อก ดังปรากฏในตำนานกุดนางใย ตำนานกุดนางทอหูก ตำนานเจ้าแม่ทอหูก ตำนานผีเสื้อก และตำนานขึ้นลับแสงแขงผีเสื้อก เรื่องเล่าเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งในเนื้อหา แนวคิด และโครงเรื่อง แม้จะเกิดขึ้นในชุมชนที่ต่างกัน เพราะมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมต่างก็มีประสบการณ์ร่วมในสภาพแวดล้อมที่คล้ายกัน ผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมในลักษณะเดียวกัน ส่งผลให้เกิดเรื่องเล่าที่มีแนวทางเดียวกันโดยไม่จำเป็นต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยตรง ความคิดในการสร้างตำนานหรือนิทานจึงมักมีรูปแบบที่สอดคล้องกันในหลายพื้นที่

การทอผ้าที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค มีเนื้อหาที่สะท้อนวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อของคนในสังคมแต่ละภูมิภาคในขณะนั้น ซึ่งให้คุณค่าทั้งสาระและความบันเทิงควบคู่กัน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ในการนำผลวิจัยไปใช้ทั้งในรูปแบบการอ้างอิงหรือนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ โดยการเผยแพร่สู่สาธารณะ ควรนำไปวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับงานวิจัยเรื่องอื่น ๆ ที่มีประเด็นการศึกษาคล้ายกันหรือ ประเด็นเดียวกันเพื่อความแม่นยำของข้อมูล เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัย

เอกสารโดยการใช้รูปแบบพรรณนาวิเคราะห์จากผู้วิจัยเป็นหลัก ข้อคิดเห็นในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นมุมมองของผู้วิจัยเพียงด้านเดียว

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

ควรจะได้มีการศึกษาเรื่องการทอผ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ เพลง กล่อมเด็ก เพลงร้องเล่น ปริศนาคำทาย ในแต่ละภูมิภาค เพราะสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยมในความคิดความเชื่อของคนในท้องถิ่น อีกทั้งยังสามารถนำไปศึกษาในสาขาอื่น ๆ ได้อีก เช่น สาขาประวัติศาสตร์ โดยศึกษาที่มาของผ้าทอและลวดลายผ้าในแต่ละท้องถิ่น สาขาภูมิศาสตร์ โดยศึกษาสภาพภูมิประเทศในการปลูกพืชเพื่อใช้เป็นเส้นใยในการทอผ้า เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กรมประชาสัมพันธ์. (2550). *ตำนานและนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับการทอผ้า*. บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย”. สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย.
- กรุงเทพธุรกิจ. (2556). *ผ้าทอใยบัว แฟชั่นร่วมสมัย*. <https://www.bangkokbiznews.com/tech/510950>.
- กศน. อำเภอลอง. (2564). *ส่งเสริมการอ่านออนไลน์ “ผ้าจากเมืองลอง” และ “ตำนานผิ้อีเจือกทอหูก”*. <http://lib.longnfe.go.th/?p=1743>
- กอแก้ว ศิริกุล. (2564). *บันทึกองค์ความรู้ผลิตภัณฑ์และบริการทางวัฒนธรรมเป็นอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวยุคก่อนประวัติศาสตร์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า*. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์.
- กาญจนา คำผา. (2558). *การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื้อลายผ้าไหมในอำเภอบักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- กิงดาว ต้อยศ. (2547). *คลังภูมิปัญญาชาวบ้าน*. http://sps.lpru.ac.th/script/show_article.pl?mag_id=11&group_id=51&article_id=914
- กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ชุมชนวังสะพุง. (2561). *กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ชุมชนวังสะพุง*. <https://www.industry.in.th/dip/facility.php?uid=44374>
- ครูบ้านนอก. (ม.ป.ป.). *ความหมายของวัฒนธรรม*. <https://www.kroobannok.com/1609>
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2539). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 21*. <https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=21&chap=3&page=chap3.html>.
- โครงการอนุรักษ์โบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (ม.ป.ป.). *ผ้าห่อคัมภีร์โบราณ*. <http://www.bl.msu.ac.th/bailan/%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1/pahokumpee/phaho.asp>.
- ขุภาพรและมนิรัตน์. (2550). *ตำนานเก่าแก่ของลพบุรี “ท้าวภักขนาท” กับ ที่มาของ”นางกวัก” เรื่องราวเก่าแก่ของไทยเรา*. <https://www.dek-d.com/board/view/961198/>
- เชียงใหม่นิวส์. (2565). *เสาอินทขิล วัดเจดีย์หลวง*. <https://www.chiangmainews.co.th/?s=%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%95%E0%B8%B4%E0%B9%80%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%AD%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B8%82%E0%B8%B5%E0%B8%A5>

- ฐาปนีย์ เครือระยา. (2563). ไทยจีน. <https://accl.cmu.ac.th/Knowledge/details/1250>.
- ณรงค์ฤทธิ์ มะสุใส และคณะ. (2561). การออกแบบลายผ้าทอมือ สำหรับสร้างสรรค์แฟชั่นร่วมสมัย จากภูมิปัญญา กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลกุดหว้า ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์. มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์.
- ทีนิวส์. (2560). ตำนานวัด “เขาวงพระจันทร์” 3,790 ชั้น หนทางพิสูจน์ศรัทธาและรักแท้ ย้อนตำนานเมืองลพบุรี “นางนงประจันต์” บุตรีแห่งท้าวกกขนาก ผู้ตรอมใจ. <https://www.tnews.co.th/variety/344213>
- ทิตหมู มั๊กม่วน. (2564). ชนเผ่าภูไท. <https://www.isangate.com/new/11-paothai/137-paothai-poothai.html>
- เทศบาลเมืองมหาสารคาม. (ม.ป.ป.). กุดนางใย (อักษรไทยน้อย). <http://mkm.go.th/web/attraction>
- ธวัช ปุณโณทก. (2525). วรรณกรรมท้องถิ่น. โอเดียนสโตร์.
- ธีรบุญย์ มิตรมโนชัย. (2564). องค์ความรู้: วัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวล้านนาไทย เรื่อง ตุงล้านนา. <https://www.finearts.go.th/chiangmailibrary/view/26813>.
- เบญจวรรณ ทับคู่. (2555). ผ้าไทย 4 ภาค. <http://giftbenchawan.blogspot.com>
- ปรเมษฐ์ ศิริเมฆ. (2559). ผ้าไหมมัดหมี่อำเภอนบพ ขอนแก่น. https://oer.learn.in.th/search_detail/result/28874
- ประคอง นิมมานเหมินท์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และลมูล จันทน์หอม. (2554). นามานุกรม วรรณกรรมล้านนา. มรดกล้านนา.
- ปริภัทร เนื่องเยาว์. (2554). ความหมายของตำนาน. [https://www.gotoknow.org/posts/295967:%20\(%E0%B9%91%E0%B9%93](https://www.gotoknow.org/posts/295967:%20(%E0%B9%91%E0%B9%93)
- ผ้าตีนจก แก้วใจ ผ้าไทยทอมือโบราณ. (2561). ลวดลายผ้าจากเมืองลพ การกำหนดลวดลายได้ถูกจัดไว้ 2 กลุ่ม ใหญ่ ได้แก่ ลายหลัก. <https://www.facebook.com/share/p/1BbZsybK1F/>
- พระกิตติพงศ์ ดารักษ์. (2559). ผญา ภูมิปัญญาอีสาน. <https://www.mcu.ac.th/article/detail/465>
- พระครูประภัทรสุตธรรม. (2560). การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านดู่หนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลพบุรี จังหวัดลพบุรี. [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].
- พระครูประภัสรสุตคุณ. (2532). ตำนานเมืองลพบุรี (พิมพ์ครั้งที่ 4). คณะกรรมการพิมพ์หนังสือของพระครูประภัสรสุตคุณ วัดเสาชิงช้า.

- พระศพพล ขนตยาภรณ์ศิริ (ถาปันทา), พระวุฒิชัย มหาสพโท (เสียงใหญ่), วิโรจน์ วิชัย และ
 พิรภานุวัฒน์ ชื่นวงศ์ (2563). ศึกษาวิเคราะห์การถวายเป็นพิธีกรรมและประเพณีทาง
 พระพุทธศาสนาของชาวไทยวนบ้านป่าบาง ต.แม่คือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่.
 วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 11(2), 445-461.
- พริบพันดาว. (2559). จิตวิญญาณ ภูมิปัญญาผ้าทอพื้นเมือง ยกระดับสู่สากล.
<https://www.posttoday.com/lifestyle/466371>
- ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมพื้นบ้าน บ้านสมพรรัตน์ ตำบลหนองสะโน อำเภอบุญทร จ.จังหวัด
 อุบลราชธานี. (ม.ป.ป.). สาวไหม..เอาเส้นใย. https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/sompornrat/?page_id=105
- ภาษาอาณานิคมตำนานแห่งสี่สีน by nontapan. (2562). “จีนลับแลแข่งผีเงือก”
 เรื่องเล่าตำนานกล่าวว่าผีเสื้อสาวลึกลับอาศัยอยู่. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2086490174983830&id=1653159324983586&set=a.1653716411594544>
- เมธวดี พยัมประโคน. (2559). ผ้าไหมทอมือพื้นบ้าน ในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์. [ปริญญาณพนธ์
 ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2507). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย: ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ราชบัณฑิตยสถาน.
 ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). พจนานุกรม: ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. ราชบัณฑิตยสถาน.
 ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.
 ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). พจนานุกรม: ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. ราชบัณฑิตยสถาน.
 วัดญาณเวศกวัน. (2564). วัฒนธรรมกับการพัฒนา: ปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุมานราชธน.
<https://www.watnyanaves.net/en/book-reading/392/4>.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2555). โครงการวิจัยผ้าทอกับชีวิตคนไทย. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 อุดรภูมิบัณฑิตย.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2546). พจนานุกรมหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. เมืองโบราณ.
 เวิร์ดเพเบิล. (2550). Category archives ความหมายของนิทาน. <https://worldfable.wordpress.com/category/>
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2565). กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย.
<https://ethnicity.sac.or.th/>
- ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร. (2564). กี่ทอผ้าและผ้าทออีสาน. <https://library.msu.ac.th/isancenter/pdfs/2021/keetorpa.pdf>

- ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ เลย. (ม.ป.ป.). *การสาวไหม*. <https://qsds.go.th/newqssclei/%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%A7%E0%B9%84%E0%B8%AB%E0%B8%A1-2/>
- สถาบันการศึกษาทางไกล. (ม.ป.ป.). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. <http://180.180.244.40/topic/วรรณกรรมท้องถิ่น>
- สถาบันทักษิณคดีศึกษา. (ม.ป.ป.). *ผ้าเกาะยอ*. http://ists.tsu.ac.th/page_detial_menu.php?idm=7&mid=54.
- สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน. (2558). *ไหมสวย ลวดลายงาม*. <https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/localinformation/?p=487>
- สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน ณ อุบลราชธานี. (2560). *ธงพะเหวด ผ่านำทางสู่สวรรค์ ศรีท้าวบพระศรีอริยเมตไตรบ้านโนนทราย*. <http://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/esaninfo/?p=1772>
- สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน ณ อุบลราชธานี. (2565). *ดวงสมพงศ์สายแนน การเลือกคู่ครองของโบราณอีสาน*. <https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/esaninfo/?p=5997>
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2542). *มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. (2565). ศาลเจ้าแม่ทอฮุก*. https://arit.kpru.ac.th/ap2/local/?nu=pages&page_id=2079&code%20_db=610002&code_type=03.
- สุจินดา เขมศรีพงศ์ และปิยวัน เพชรหมี่. (2560). *การสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย: กรณีศึกษา ผ้าทอลายโบราณ. วารสารการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน, 10(4), 62-85.*
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (พิมพ์ครั้งที่ 17). มหามกุฏราชวิทยาลัย.*
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2524). *รายงานการวิจัยวิเคราะห์สาระเพลงกล่อมเด็กภาคใต้. สถาบันทักษิณคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.*
- สุวิมล วัลย์เครือ และ ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล. (2537). *ผ้าลาว : การอพยพเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรมพลาดจากลุ่มแม่น้ำโขงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. ชุรสภา ลาดพร้าว.*
- สุรชัยนุกุล นุ่นภูบาลและคณะ. (2561). *วรรณกรรมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม: ปิรเวตโบราณ วัดศรีชมชื่นบ้านคกเลาใต้ ตำบลบุษม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.*

สุริยา สมทคุปต์ และคณะ. (2537). แม่หญิงต้องต่ำทุก : พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน. ห้องไทยศึกษานิเทศก์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

สืบสานหัตถศิลป์ ถิ่นผ้าอ้อมครามจังหวัดสกลนคร. (2560). เครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า.

https://cottonindigodyeblog.wordpress.com/%E0%B9%80%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B9%80%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B9%83%E0%B8%8A%E0%B9%89%E0%B9%83%E0%B8%99/?utm_source=chatgpt.com

ยอทอมือ. (2562). เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้า. <https://fosiiz1919.wixsite.com/wovenfabric/post/>

อุสรพร บุญไพศาลติลก. (2564). ความสำคัญของผ้าทอที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.

<http://ica.swu.ac.th/news/detail/2/148>.

อนุชิต โรจนชีวินสุกร. (2562). ความหมายเชิงสัญลักษณ์จากภาพวิถีชีวิตชาวบ้านในจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดมหาสารคาม. [วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม].

โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา. (2545). ซีดี-รอม.

Kari. (ม.ป.ป.). นกกระเรียนกตัญญู. <https://web-japan.org/kidsweb/folk/tsuru/index.html>

Plookpedia. (2560). นิทานพื้นบ้านไทย. <https://www.trueplookpanya.com/dhamma/content/59159/-cul->

sucheep.kar. (2552). แนวคิดวัฒนธรรมประชานิยม *Popular Culture*. <http://sucheeppost.blogspot.com/2009/05/popular-culture.html>.

Weaving. (2560). “ทอใจ สู้เส้นไหม”. <https://weare601.wordpress.com>